

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

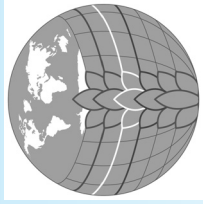

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban (1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

Lapszámunk támogatói:
Nemzetközi Magyarstudományi Társaság
MTA BTK „Lendület” Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport

A Világtörténet 2017-es évfolyamának megjelenését a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap

VILÁG- TÖRTÉNET

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET FOLYÓIRATA

7. (39.) évfolyam 2017. 1.

• **BARABÁS GÁBOR**

ERETNEKEK, KALÓZOK ÉS LEGÁTUSOK

• **FONT MÁRTA**

A HALICSI MAGYAR URALMAT TÁMOGATÓ ELIT

• **ZSOLDOS ATTILA**

SIENAI ÖTVÖSBŐL SZEPESI ALISPÁN

• **C. TÓTH NORBERT**

KÜLFÖLDIEK A MAGYARORSZÁGI KÁPTALANOKBAN (1375–1424)

• **SKORKA RENÁTA**

A „MOHÓ FARKAS” UTÓDA

• **SZEMLE**

KÁDAS ISTVÁN, UHRIN DOROTTYA, PÉDERI TAMÁS ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Bottoni Stefano,
Katona Csaba, Martí Tibor,
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László,
Erdődy Gábor, Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Pók Attila, Poór János

TARTALOM

Kultúrák találkozása a magyar középkorban (Font Márta)	1
<i>Tanulmányok</i>	
Barabás Gábor: Eretnekek, kalózok és legátusok. A boszniai eretnekség, a Magyar Királyság és a pápák a 13. század elején	5
Font Márta: A halicsi magyar uralmat támogató elit	33
Zsoldos Attila: Sienai ötvösből szepesi alispán. Olaszok és itáliaiak a Druget-nádorok szolgálatában	53
C. Tóth Norbert: Külföldiek a magyarországi káptalanokban (1375–1424)	75
Skorka Renáta: A „mohó farkas” utóda. Egy Kőszegi Habsburg-szolgalatban	93
Pfeiffer Attila: A Macsói bánság és a macsói vár lokalizációjának kérdése a magyar és a szerb történetírásban	125
<i>Műhely</i>	
Armando Nuzzo: Olasz–magyar diplomáciai kapcsolatok (1301–1550). Új források a Vestigia projekt keretében	139
<i>Szemle</i>	
A Luxemburgok pénze (Kádas István)	153
Szent Márton és Magyarország (Uhrin Dorottya)	158
A kunok története (Péderi Tamás)	161

Jelen számunkat Font Márta szerkesztette

CONTENTS

Crossroads of Cultures in the Hungarian Middle Ages (Márta Font)	1
--	---

Studies

Gábor Barabás: Heretics, Pirates and Legates: The Bosnian Heresy, the Hungarian Kingdom and the Popes at the Outset of the 13 th Century	5
Márta Font: The Elite Supporting Hungarian Rule in Galicia	33
Attila Zsoldos: A Sienese Goldsmith as Alispán of Szepes: Italians in the Service of the Druget Palatines	53
Norbert C. Tóth: Foreigners in the Hungarian Chapters (1375–1424)	75
Renáta Skorka: The Heir of the „Greedy Wolf”: A Kőszegi in the Service of the Habsburg Dukes	93
Attila Pfeiffer: The Localization Issues of the Banate of Macsó and the Fortress of Macsó in Hungarian and Serbian Historiography	125

Workshop

Armando Nuzzo: Italo–Hungarian Diplomatic Relations (1301–1550): The Vestigia Project	139
---	-----

Book Reviews

Money and Finance in Central Europe during the Later Middle Ages (István Kádas)	153
Saint Martin of Tours and Hungary (Dorottya Uhrin)	158
A History of Cumans (Tamás Péderi)	161

Kultúrák találkozása a magyar középkorban

BEVEZETŐ

A Világtörténet jelen száma zömében a VIII. Hungarológiai Kongresszus középkor-történeti szimpóziumán elhangzott előadásokra épül. A *Kultúra- és tudomány-köziség. Magyarságtudomány a 21. században* elnevezésű, 2016. augusztus 22–27. között Pécsen megrendezett kongresszus középkori történelemmel foglalkozó szekciója a *Kultúrák találkozása a magyar középkorban. Gazdaság, egyház, familiárisok* címet viselte. Szervezői az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének Középkori Témacsoportja és a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézetének Középkori és Kora Újkori Történeti Tanszéke voltak, személy szerint Weisz Boglárka és Font Márta. A szimpóziumon tíz előadás hangzott el.

A kultúrák találkozása a magyar középkorban gondolat jegyében szerveződött szimpózium előadásai – illetve tanulmányra bővített változatuk – annak ellenére, hogy a középpontba mindenütt a magyar középkort állították, az adott témát, jelenséget, társadalmi csoportot tágabb összefüggésbe helyezve vizsgálták. A szerzők kutatásai időben a 13. századtól a 16. századig terjedtek, területileg pedig Itáliától Halicsig, Szlavóniától a Drugetek észak-magyarországi birtokáig nyúltak. A térben és időben szerteágazó témákat a társadalomtörténeti megközelítés fűzi egybe, legyen szó familiárisokról, kanonokokról vagy a királyi tisztségviselőiről, illetve az uralkodó környezetének kevésbé ismert tagjairól.

Barabás Gábor írásának főcíme szokatlan: *Eretnekek, kalózok és legátusok*, az alcím jelöli meg közelebbről az írás témáját: *A boszniai eretnekség, a Magyar Királyság és a pápák a 13. század elején*. Újszerű az 'eretnek' és a 'kalóz' fogalmak összekapcsolása. Erre az adja a magyarázatot, hogy a pápai oklevelekben szereplő eretnekség (*herezis*) nem minden esetben a hitelvekben megnyilvánuló ellentétekre utal, hanem a keresztény közösséggel vagy az egyház egészével való szembenállást fejezi ki, illetve az *excommunicatió*t figyelmen kívül hagyó magatartásra utal. A kalózkodás pedig a keresztesek és általában a keresztények ellen elkövetett bűnt jelentette, ilyen módon került egy sorba az eretnekek megítélésével. Mindkét jelenség egyaránt foglalkoztatta az Adria térségének hatalmait, leküzdésükre a pápa legátusokat bízott meg, a magyar királyok rendelkezéseket hoztak, a végeredmény a kettő kölcsönhatásában jelentkezett.

Font Márta *A halicsi magyar uralmat támogató elit* című írása II. András számtalan és IV. Béla egyetlen Halicsba vezetett hadjáratának résztvevőiről szól – azokról,

akiket egyáltalán ismerhetünk. A szerző kérdése: kik segítették a magyar királyok uralkodási törekvéseit Halicsban. A támogatók körét a magyar oklevelek adatainak és a *Halics-Volhíniai Évkönyv* szláv szövegében – többnyire torz alakban leírt – személynevek összevetésével vizsgálja a szerző. Az összevetést az Árpád-kori világi archontológia megjelenése, valamint a lengyel és az ukrán történetírásban fellendült genealógiai kutatások teszik aktuálissá.

Zsoldos Attila és C. Tóth Norbert írásai a Magyar Királyságba került külföldiekhez kapcsolódnak. Zsoldos Attila *Sienai ötvösből szepesi alispán* című tanulmányában egy testvérpár sorsát követve vizsgálja a Drugetek észak-magyarországi familiárisainak körében felbukkanó itáliaiakat. Megállapítása szerint az Itáliából idekerültek aránya a Druget famíliában sem volt számottevő, ahogy a király környezetében sem. A Drugetek itáliai eredetű familiárisainak útja Magyarországra kerülve az ismeretlen eredetű familiárisokéval mutat rokon vonást: az előnyös házassággal szerzett birtokok mellett királyi adományhoz is juthattak. Később – mint például a Jamnikaiak esetében is – ez utóbbi szerzemény szolgált családnevük alapjául.

A külföldről Magyarországra került kanonoki rétegről szólva C. Tóth Norbert *Külföldiek a magyarországi káptalanokban, 1375–1424* című tanulmányában cáfolta Mályusz Elemér széles körben elterjedt állítását, mely a magyarországi káptalanokban a külföldiek felülreprezentáltságát hangsúlyozta, és mely szerint Luxemburgi Zsigmond intézkedései nyomán „foglalták vissza” a kanonoki stallumokat. Mályusz több évtizede ismert megállapítása a pápai udvarban keletkezett iratanyagra épült, ezt szembeesítette C. Tóth Norbert a magyarországi forrásanyag adataival. C. Tóth állítását meggyőzően támasztják alá a káptalanok összetételét bemutató táblázatok. Teljes mértékben egyet lehet érteni a szerzővel, midőn az egyházi közéletre vonatkozó archontológia összeállítását sürgeti.

A Magyar Királyság nyugati határszélére irányítja a figyelmet Skorka Renáta *A „mohó farkas” utóda* című írása, mely az ott birtokos Kőszegi család egy eddig kevésbé kutatott tagjának élettörténetét vizsgálja. Az 1339–1382 között a Habsburg hercegek szolgálatában álló Iban von Bernstein gróf neve nem cseng idegenül sem a magyar, sem az osztrák középkorkutatásban. Arról azonban megoszlanak a vélemények, hogy milyen rokoni szálak fűzték őt a 13–14. század fordulóján tevékenykedő, az osztrák, a stájer és a magyar forrásanyagban méltán elhíresült oligarchához, Kőszegi Ivánhoz, más néven János nádorhoz. A tanulmány bemutatja Iban hűtlenné válásának és a magyar uralkodótól való elpártolásának körülményeit, de választ keres arra is, hogy a Kőszegi családban milyen hagyományai voltak a Habsburg hercegekkel történő lepaktálásnak.

A Magyar Királyság déli határain megszervezett Macsói bánság területe, illetve Macsó várának lokalizálása régi problémája a magyar és a szerb történetírásnak is. A különböző álláspontok összevetését, illetve a terület sorsának a török uralkodásig tartó alakulását mutatja be Pfeiffer Attila írása: *A Macsói bánság és a macsóvár lokalizációjának kérdése a magyar és a szerb történetírásban*.

A magyar vonatkozású középkori itáliai forrásanyag számos szegmense egyáltalán nincs feltárva, illetve az ismert anyag rendszerezésének hiánya korlátot szab a felhasználhatóságának. Ezért örömdetes a Műhely rovatban Armando Nuz-

zo által bemutatott *Vestigia* projekt (www.vestigia.hu), amely 2010–2105 között valósult meg. A feltárómunkáról a projekt vezetője számolt be *Olasz–magyar diplomáciai kapcsolatok (1301–1550)* címmel. A segédtudományi jellegű projektek sajátossága, hogy a megvalósításukra előirányzott idő bizonyosan kevésnek bizonyul, márpedig a magyar projektek öt évnél hosszabb távra nem tervezhetők. A hungarikumok feltárása folyamatos munkát igényel, a *Vestigia* pedig – amennyiben lesz folytatása – csak a firenzei és velencei anyag tekintetében törekszik teljességre. Itáliában pedig még lenne tennivaló!

A Világtörténet szerkesztőségének azon törekvése, hogy évente egy alkalommal a középkor-történeti kutatási eredményekre irányítsa a figyelmet, találkozott a Hungarológiai Kongresszus középkori szimpóziumát szervezők szándékával, amely a konferencia anyagának minél teljesebb publikálását tűzte ki célul. Ennek eredménye ez a sokszínű, de a *kultúrák találkozása* jegyében mégiscsak egy vezermotívum köré szerveződött tanulmányegyüttes, amelyet a szervezők és a szerzők nevében ajánljuk olvasóink figyelmébe.

Font Márta

CROSSROADS OF CULTURES IN THE HUNGARIAN MIDDLE AGES

The central theme of the eighth Congress of Hungarology, held between 22 and 27 August at Pécs, was *Culture and interdisciplinarity. Hungarology in the twenty-first century*. The symposium dealing with medieval studies bore the title of Crossroads of cultures in the Hungarian Middle Ages. Economy, church, retainers. The papers inspired by this topic, while focussing on medieval Hungarian history, all explored their individual subject matters embedded in a much wider historical context. The researches of the authors spread from the thirteenth to the sixteenth century, encompassing a geographical area extending from Italy to Galicia, and from Slavonia to the northern Hungarian estates held by the Druget family. While thus highly diverse both geographically and chronologically, the papers are closely linked to each other by a similar social historical approach, whether the social groups examined are noble retainers, canons, royal officials or less well known members of the king's entourage.

Eretnekek, kalózok és legátusok

A boszniai eretnekség, a Magyar Királyság
és a pápák a 13. század elején

Tanulmányunkban a Magyar Királyság és az Apostoli Szentszék kapcsolatának egy olyan sajátos aspektusát mutatjuk be a 13. század első felében, amely az eretnekek, tágabb értelemben az eretnekség elleni harc témaköre által határozható meg leginkább.¹ Az eretnekség kérdése nem dogmatikai vagy jogi szempontból képezi a vizsgálódás tárgyát,² kutatásunk fókuszában a magyar uralkodóknak, illetve az egyházi és világi hatalmuk csúcsán álló³ egyházfőknek az eretnekség visszaszorítása és felszámolása érdekében hozott intézkedései, valamint ezek kapcsolódási pontjai, kölcsönhatásai állnak.

Az eretnekek elleni harc a 13. század elején, III. Ince pápa (1198–1216) és utódai pontifikátusai alatt ugyanis nem csak Nyugat-Európával, azaz a délfrancia katarokkal és albigensekkel, valamint az itáliai patarénekkal kapcsolatban⁴ jelent meg. A balkáni helyzet, valamint az ott tervezett és megvalósított intézkedések talán kevésbé ismertek, mint a *Vergentis in senium* kezdetű dekretális,⁵ vagy az 1209. évi franciaországi hadjárat,⁶ de nem kevésbé figyelemre méltók. III. Ince pápa számos alkalommal lépett fel különböző eszközökkel a 10. századi Bulgáriában kialakuló, majd később Szerbia, Dalmácia és Bosznia területén is megjelenő, manicheus eredetű dualista, a világi és az egyházi hierarchiát, valamint egyebek mellett a vízzel keresztelést, az eucharisziát és a házasságot elutasító balkáni eretnekek, az úgynevezett bogumilok (patarénusok, katarok),⁷ vagy más elneve-

* A szerző a Pécsi Tudományegyetem BTK Történettudományi Intézet Középkori és Koraújkori Történeti Tanszék egyetemi adjunktusa (7624 Pécs, Rókus u. 2., barab.gabor@gmail.com).

1 A kutatást a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NN 109690) támogatta.

2 Vö. Hageneder, 1963a. 72–77.; Hageneder, 1963b. 143–146.; Hageneder, 1978. 33–40.; Imkamp, 1983. 249–260.

3 Vö. Herbers, 2012. 172–210.

4 Vö. Pennington, 1978. 137–139.; Majnarić, 2008. 7–8.; Hageneder, 1983. 83., 88–91., 101.; Walther, 1983. 107–109., 122–126., 129–141.; Hageneder, 1963b.; Moore, 2003. 149–168.

5 RPR 643. sz. Lásd: Hageneder, 1963b. Vö. Walther, 1983. 134–135.

6 Vö. Hageneder, 1963b. 152–160.; Peters, 1980. 194–195.; Duvernoy, 1983. 202–203., 209–210.; Walther, 1983. 135–136.; Morris, 1989. 442–447.; Moore, 2003. 135–168.

7 A boszniai bogumil eretnekségre lásd: Runciman, 1947. 63–115.; Angelov, 1983. 144–155.; Lambert, 1998. 297–313.; Ternovác, 2013a. 502–503.; Ternovác, 2013b. 67–68., 71–74. Vö. Kristó, 1979. 77. Az egyházi hierarchia elutasításának megítélésére lásd: Hageneder, 1978. 40.

zéssel a „boszniai egyház”⁸ ellen. Különböző típusú delegáltak, köztük legátusok kiküldése, valamint az érintett területek uralkodóival történő különféle szintű egyeztetések mellett a pápák a magyar uralkodókat (királyokat és hercegeket) az egyházat segítő világi hatalomként igyekeztek felhasználni az eretnekség és terjesztői ellenében.⁹ A magyar királyok nem kizárólag az egyházfők biztatására kerültek kapcsolatba a térséggel, Bosznia (Rama) a 12. század eleje óta szerepelt a terület iránti igény kifejeződéseként a királyi titulátúrában, valamint igyekeztek a raguzai helyett a spalatói érsek joghatósága alá rendelni a területek egyházát.¹⁰

A 12. század végén–13. század elején ebből kifolyólag összetett viszonyrendszerrel van dolgunk, amennyiben a pápaság, a balkáni eretnekség és a Magyar Királyság viszonyát kívánjuk felderíteni. Ez a helyzet pedig III. Ince pápa utódai alatt tovább bonyolódott, mivel a bogumil tévelygés mellett a dalmáciai kalózok is egyre komolyabb problémát jelentettek a térségben az egyház és a világi hatalom számára egyaránt. A keresztények elleni bűnöket elkövető, a tengeri rablással hivatásszerűen foglalkozó dalmáciai szigetlakók egyházi értelemben egy szintre kerültek a hitelveik miatt elítélt bogumilokkal, III. Honorius pápa (1216–1227) még legátust is hatalmazott fel az ellenük való harcra. Tanulmányunkban ezt a bonyolult helyzetet járjuk körül a 13. század első felére vonatkozóan, még hozzá a pápai küldöttek és a magyar uralkodók tevékenységére, valamint ezek kölcsönhatásaira koncentrálva.

Skizmatikusok és eretnekek

Johannes, Casamari ciszterci apátságának szerzetese volt az első a korszakban a boszniai eretnekség ügyével kapcsolatba kerülő pápai küldött. Johannes III. Cellesztin pápa (1191–1198) idején került a pápai kápolna tagjai közé, majd III. Ince pápa familiárisa lett.¹¹ Első, 1197-ben kezdődő dalmáciai útjával kapcsolatban nem túl bőbeszédűek a források, annyi bizonyos csak, hogy 1198-ban a Bosznia és Hulm felett egyházi joghatóságot gyakorló Raguzában¹² a lokrumi Szűz Mária-konvent számára erősített meg egy egyházra vonatkozó jogot. Nem tudjuk, hogy legációja – ismeretlen – célállomása felé utazva járt-e el az ügyben, vagy általános megbízással tartózkodott ekkor Dalmáciában.¹³

8 Vö. Basler, 1973. 12–13.; Lambert, 1998. 297., 300–313.; Ternovác, 2013b. 67–69.

9 Vö. Walther, 1983. 115–116.; Majnarić, 2008. 8–9.

10 Vö. Runciman, 1947. 102–103.; Fine, 1987. 17., 43–44.; B. Szabó, 2013. 108–109., 169–175.; Ternovác, 2016. 218.

11 Maleczek, 1984. 340.; RI V. 218. 2. jegyz.

12 Fine, 1987. 43–44. A raguzai érsek joghatóságára lásd: Gál, 2013a. 104–105.

13 Majnarić, 2008. 2.

Johannes¹⁴ 1199-ben ismételten a térségbe utazott, Dalmáciába és Diocleába (Duklja),¹⁵ ezúttal Simon pápai alszerpappal közösen. A szentszéki klerikusok egyik feladata a pallium átadása volt a diocleai (antivari) érsek számára,¹⁶ de felhatalmazásuk Szerbiára is kiterjedt. Ez utóbbi a diocleai szerb fejedelem, Vukán kérésére történt, aki a Rómához való közeledéssel – és a királyi cím felvételével¹⁷ – igyekezett javítani pozícióján testvérével, a bogumil eretnekeket területéről kiűző szerb nagyzsupán Istvánnal szemben.¹⁸ A legátusok 1199. szeptember 7-i dátummal kelt jelentéséből¹⁹ arról értesülünk, hogy a szentszéki klerikusok elérték megbízásuk helyszínét.²⁰ A delegáltak a pápai regisztrumban fennmaradt iratok alapján megérkezésük után aktívan léptek fel a területen, átadták a palliumot az érseknek, továbbá – feltehetően elnökként – egy zsinaton is részt vettek, melynek végzése a diocleai és szerbiai egyházak megreformálását célozták.²¹ Az antivari érsek III. Incének küldött levele tartalmazza a legátusok nevében kiállított zsinati végzéseket is, amelyek között találunk a püspöki méltóság pénzen való vásárlása és a klerikusok házassága ellen hozottakat is.²² A határozatok ugyan nem kifejezetten a területen feltehetően jelen lévő eretnekség²³ ellenében születtek, az azonban kiemelhető, hogy a különböző kánonjogi értelmezések szerint a szimónia is herezisnek számított.²⁴

14 Johannes de Casamaris azonosítása az 1199-ben megbízott pápai káplánnal kézenfekvőnek tűnik, de nem teljesen problémamentes. A korábbi forrásokban ugyanis csak a keresztnevét találjuk meg egyházi hivatala mellett, míg 1202-ben a de Casamaris jelzővel egészül ki. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy erre azért volt szükség, mivel időközben egy másik Johannes nevű tagja is lett a pápai kápolnának. A két pápai káplán azonosítása mellett foglalt állást Heinrich Zimmermann 1913-ban a pápai legátusokról megjelent monográfiájában, ahogyan 1984-ben Werner Maleczek is a bíborosi kollégiumról írt munkájában. Hasonló azonosítással találkozunk Reinhard Elzénél és III. Ince pápa regisztrumának legutóbbi kiadásában is. Zimmermann, 1913. 56.; Maleczek, 1984. 340.; Elze, 1950. 182. Lásd: RI II. 167. (176.), 168. (177.) és 169. (178.) sz.; RI V. 218. sz. 2. jegyz. Némileg bonyolítja a helyzetet, hogy a 13. század elején a Casamari-monostor apátját is Johannesnek hívták, aki ráadásul maga is pápai alszerpap és *notarius* volt, valamint szintén kapott legátusi megbízást, méghozzá 1203-ban Franciaországra és Angliára szólóan, hogy békét hozzon létre a királyok között. Johannesnek II. Fülöp Ágost francia királlyal (1180–1223) kapcsolatban Vilmos bourges-i püspökkel együtt kellett eljárnia, foglalkozva a király házasságának ügyével is, enyhítve a királyné nehéz helyzetén. Ezenkívül mindkét uralkodónál tudakozódnia kellett a német trónharcot illető véleményüket illetően. A legáció 1204 végéig tarthatott, 1205-ben bíborossá léptette őt elő a pápa, ami után legátusként ismét Angliába küldte. Zimmermann, 1913. 56–57.; Maleczek, 1984. 340. A két Johannes azonosítását már Heinrich Zimmermann is elvetette. Zimmermann, 1913. 56.; Maleczek, 1984. 340. A párhuzamos legációk véleményünk szerint valóban kizárják a két klerikus egymással történő azonosíthatóságát.

15 Vö. Runciman, 1947. 100.; Moore, 2003. 74.; Gál, 2016. 50–51.

16 Lásd bővebben: Gál, 2013a. 106.; Gál, 2016. 54–55., 63.

17 Fine, 1987. 41–42.; Moore, 2003. 74.

18 Erről tudósít III. Ince küldötteinek adott megbízólevele, illetve a Vukánnak, Istvánnak, feleségeiknek, valamint a diocleai érseknek és más egyháziaknak címzett 1199. január 8-án küldött levele. RI I. 525. (527., 528.) sz. Vö. Runciman, 1947. 102.; Moore, 2003. 74.; Szeberényi, 2007. 308.; Gál, 2016. 51., 54–55.

19 VMHH I. 16. sz.

20 Zimmermann, 1913. 52.; Elze, 1950. 181.; Maleczek, 1984. 340.; Majnarić, 2008. 2.

21 Lásd: RI II. 167. (176.), 168. (177.) és 169. (178.) sz. Vö. Moore, 2003. 74–75.

22 RI II. 169. (175.) sz.

23 Vö. Runciman, 1947. 100–103.

24 Walther, 1983. 119–121.; Hageneder, 1983. 45–47., 55–58.

A pápai küldöttek²⁵ 1199-ben elsődlegesen egy ortodox területnek a római egyház alá rendelésén munkálkodtak. Vukán levelének egyik figyelemre méltó passzusa azonban a balkáni eretnkség kérdéséhez is kapcsolja ezt az ügyet. A diocleai fejedelem ugyanis eretnkséggel vádolta meg Kulin boszniai bánt (1180–1204),²⁶ és arra kérte III. Incét, hogy vegye rá Imre magyar királyt (1196–1204), hogy vezessen hadjáratot Kulin ellen.²⁷ Az eretnkség kérdése tehát hatalmi kontextusban jelent meg, méghozzá a Magyar Királyság déli irányú befolyásával és expanziójával összefüggésben.²⁸ Imre király ugyanis Vukán támogatója volt annak testvére, István, illetve Kaloján bolgár cár (1197–1207) ellenében.²⁹ Figyelemre méltó, hogy III. Ince ezúttal, ahogyan a továbbiakban is, Imréhez fordult Szerbia és Bosznia ügyeivel kapcsolatban, és nem az ekkor Dalmácia és Horvátország élén, a királlyal többször ellentétben álló András herceghez, ami különösen a későbbi eseményeket tekintve tűnik meglepőnek. Ennek magyarázatát feltehetően abban kereshetjük, hogy III. Ince András herceggel mint potenciális keresztessel számolt.³⁰

Johannest 1202-ben ismét a Balkánra küldte III. Ince, ezúttal fő megbízása Bulgáriába szólította őt a Kaloján cárral történő egyeztetés ügyében. A bolgár uralkodó ugyanis politikai megfontolásból igyekezett országa egyházát pápai fennhatóság alá helyezni, hogy a cserébe kért koronázás révén tegyen szert további legitimitációra.³¹ Johannes feladatai közé tartozott, hogy Basilius trnovói érseknek elvigye a palliumot és a pápai áldást,³² valamint a tervezett koronázás ügyében további tárgyalásokat folytasson Kalojjal, illetve annak unokaöccsével, Borillal.³³ A bolgár uralkodó közeledé-

25 Johannest ezután Konstantinápolyba küldte 1199. november 12-én kelt levelével III. Ince, hogy ott adjon át III. Alexiosz császárnak (1195–1203) és a pátriárkának egy egyetemes zsinatra szóló meghívást.

A császár 1199 februárjában ugyan késznek mutatkozott egy hasonló zsinaton való részvételre, de Johannes legációja mégsem járt sikerrel. Zimmermann, 1913. 52.; Elze, 1950. 181–182.; Majnarić, 2008. 3.

26 Runciman, 1947. 101.; Szeberényi, 2007. 313. A boszniai eretnkség annyiban eltért az alapvető bogumil tanoktól, hogy nem vetették el a sátán műveként a világi hierarchiát, éppen a hatalom és az eretnekek szoros együttműködése volt jellemző. Az eretnek nézetek pedig sajátosan keveredtek keleti és nyugati keresztény, valamint pogány elemekkel is. Lásd: Runciman, 1947. 107.; Ternovác, 2013a. 502.; Ternovác, 2013b. 69.

27 „*Demum vero paternitatem vestram nolumus latere, quia heresis non modica in terra regis Vngarie videlicet Besfina pullulare videtur in tantum, quod peccatis exigentibus ipse Bacilinus cum uxore sua et cum sorore sua, que fuit defuncti Miroslauimensi, et cum pluribus consanguineis suis seductus plus quam decem milia christianorum in eandem heresim introduxit. Unde rex Vngarie exacerbatus illos ad vestram presentiam compulit venire a vobis examinandos.*” RI II. 167. (176.) sz. Lásd: Runciman, 1947. 103.; Basler, 1973. 12.; Lambert, 1998. 299.; Moore, 2003. 75.; Ternovác, 2013b. 68.

28 Ennek előzményeire lásd: Makk, 1996. 212–222.

29 Lásd: Fine, 1987. 47–49.

30 András és a pápa kapcsolatára lásd: Szabados, 2000; Barabás, 2015. 126–130., 133–135. Imre és András ellentétére lásd: Szabados, 1999.

31 Sweeney, 1973. 321–322. A kezdeti levélváltás után 1199-ben III. Ince Dominik brindisi esperest küldte először Kalojjához a tárgyalások megkezdésének céljából. A tárgyalások alakulása folytán szükségessé vált egy nunciusnál magasabb rangú pápai küldött Bulgáriába küldése, a pápa pedig a balkáni ügyekben már gyakorlatot szerzett káplánja és familiárisa, Johannes de Casamaris legátusi felhatalmazása mellett döntött. „[...] *mitteret mihi Dominicum, archipresbyterum Brudnisinum, per quem intellexi [...]*” RI VI. 142. sz. Lásd: Moore, 2003. 113.; Fine, 1987. 54–56.; Kyer, 1979. 84–85.; Maleczek, 1996. 275–278.; Szabados, 2000. 489–491.; Font, 2013. 305–311.

32 RI V. 118. (119.) sz. Vö. Moore, 2003. 126–127.

33 RI V. 115. (116.) és 117. (118.) sz.

sével kapcsolatban a pápai oklevelekben ugyan nem jelent meg az eretnecség kérdése, de a bogumilok még a 13. század elején is jelen voltak Bulgáriában, ahogyan azt az 1211-ben Boril cár vezetésével megtartott trnovói zsinat határozatai is mutatják.³⁴

III. Ince 1202-ben nem korlátozta legátusa működését Bulgáriára. A pápa egy 1202. november 21-én kelt,³⁵ Bernát spalatói érsekhez és Johannes káplánhoz írt levele alapján arról értesülünk, hogy a címzetetteknek Imre király támogatásával ki kellett vizsgálniuk, hogy Kulin és családja, illetve alattvalói valóban keresztények vagy a gyanúnak megfelelően eretnekek.³⁶ A keresztény hit tisztaságának kérdése tehát ezúttal is a boszniai uralkodóval kapcsolatban jelenik meg a forrásokban, méghozzá éppen Kulin kezdeményezésére. Kérését, hogy vizsgálattal tisztázzák az eretnecség, illetőleg az eretnekek támogatásának vádját alól, Bernát raguzai érsek és Marinus főesperes útján terjesztette III. Ince elé.³⁷ Kulin a pápai oklevél szerint arra is kérte az egyházfőt, hogy az saját oldaláról küldjön hozzá egy követet, a pápai oklevelek megfogalmazásait követve tehát egy *legatus a latere* felhatalmazásért folyamodott.³⁸ Kulin kezdeményező szerepe alapján meg lehetünk győződve arról, hogy a boszniai uralkodó valóban nem tartotta magát eretneknek, sokkal inkább hithű katolikusnak. Az Apostoli Székhez történő fordulás ebben a helyzetben a magyar igények elleni védelmet szolgálhatta.³⁹

A fennmaradt források alapján bizonyosak lehetünk abban, hogy Johannes valóban eljutott Boszniába Kulin ügyében. Erről tudósít az az 1203. április 8-án kelt oklevél,⁴⁰ amelyben Bilino Poljén (ma Zenica) a legátus előtt a „boszniai keresztények” képviselői, az okirat szövege szerint priorjai, kinyilvánították a római egyházhoz tartozásukat és rítusai, szokásai megtartását.⁴¹ A boszniai mellett nem sokkal később, április 30-án egy magyarországi, csepeli esküre is sor került. Kulint és a boszniai keresztényeket ekkor a bán két főembere képviselte, akik Johannes mellett Imre magyar király, a boszniai térítéssel megbízott kalocsai érsek, János,⁴² illetve a korábban dalmáciai kormányzóként működő pécsi püspök, Kalán⁴³ jelenlétében tettek ígéretet vállalásaik betartására.⁴⁴

34 Lásd: Runciman, 1947. 95–96.; Angelov, 1983. 153.

35 „Cum igitur in terra nobilis viri Culini bani quorundam hominum multitudo moretur, qui de dampnata Catharorum heresi sunt vehementer suspecti et graviter infamati, nos carissimo in Christo filio nostro Henrico regi Ungarorum illustri apostolica scripta direximus contra illos [...]”. CDRCDs III. 14.; RPR 1768. sz.; RI V. 109. (110.) sz.

36 Vö. Fine, 1987. 47.

37 Lásd: Runciman, 1947. 104.; Majnarić, 2008. 4. Vö. Hageneder, 1963b. 143–144., 147–150.; Hageneder, 1983. 99–100.; Walther, 1983. 139ff.; Pennington, 1978. 137.

38 „[...] ut aliquem virum idoneum de latere nostro in terram suam mittere dignemur, qui tam ipsum quam homines suos de fide ac conversatione diligenter examinet, evellens et plantans que secundum deum evellenda cognoverit et plantanda.” CDRCDs III. 15.; RPR 1768. sz.

39 Vö. Fine, 1987. 47.; Majnarić, 2008. 11.

40 RI VI. 141. sz. Átfogóan lásd: Majnarić, 2008. Vö. Szabados, 2000. 486.

41 Runciman, 1947. 104.; Basler, 1973. 12–13.; Fine, 1987. 47.; Lambert, 1998. 298.; Majnarić, 2008. 8ff; Ternovác, 2016. 219.

42 CD II. 407–408.; Fraknoi, 1901. 39.

43 Lásd: Szeberényi, 2002. 230–231.

44 CDRCDs III. 24.

Imre III. Incéhez intézett, 1203-ban született levele⁴⁵ megerősíti a legátus magyarországi jelenlétét,⁴⁶ amikor Johannes és Kulin küldötteinek a király elé járulásáról (és az esküről) tudósít. Imre saját bevallása szerint támogatta Kulin megtérését.⁴⁷ Johannes egy ugyanazon év június 10-én III. Incének küldött levele alapján pedig arról értesülünk, hogy a legátus Magyarországon tartózkodott, amikor Kaloján bolgár cár követei megérkeztek Imre királyhoz.⁴⁸ A pápai káplán a boszniai helyzetről is további információkkal szolgált, például az ottani püspök halálával kapcsolatban.⁴⁹ Összességében kétségeinek adott hangot, szerinte a boszniai helyzet az eskük ellenére kevésbé tekinthető rendezettnek.⁵⁰ Johannes de Casamaris 1203 áprilisa és júniusa között maradt a Magyar Királyságban, onnan Kaloján követével Bulgáriába távozott, miután azok Imre király előtt esküvel fogadták, hogy biztonságban fogják a káplánt országukba kísérni.⁵¹

Ivan Majnarić horvát történész véleménye szerint az 1202. évi helyzet kulcsa Kulin bán abbéli törekvésében keresendő, hogy – mintegy politikai döntésként – a pápához való fordulás révén biztosítsa magát a lehetséges külső fenyegetés, elsősorban Imre magyar király és Vukán diocleai fejedelem ellenében. A 12. századi gyakorlat – mások mellett III. Lucius pápa (1181–1185) *Ad abolendam* kezdetű dekretálisa, a III. lateráni zsinat végzései, valamint III. Ince már említett, *Vergentis*-dekretálisa, illetve az ahhoz kapcsolódó későbbi döntések – alapján ugyanis az eretnekséggel, de akár az eretnek támogatásával, sőt megtűrésével vádolt világi uralkodóknak az ellenük alkalmazandó egyházi fenyték, exkommunikáció mellett javaik elvesztésével, vagyis a hatalomból való eltávolítás lehetőségével is számolniuk kellett.⁵² Mindemellett a szomszédos keresztény fejedelmek kötelesek voltak katonai erővel fellépni az eretnek uralkodó ellen, amit több esetben nem is haboztak teljesíteni, ha nem is mindig kizárólag jámbor szándékkal.⁵³ III. Ince már egy 1200 októberében Imrének küldött levelében⁵⁴ is emlékeztette a magyar királyt a boszniai eretnek és Kulin jelentette veszélyre. A Spalato és Trau területéről elűztek ugyanis a boszniai uralkodónál

45 RA 208. sz.; RI VI. 211. (212.) sz.

46 Vö. Sweeney, 1973. 321–322.; Moore, 2003. 112–113.

47 „[...] sanctitatis vestre capellanus, Ioannes, ad presentiam nostram accedens, duos principales ex his, qui in terra Culin Bani, prout ferebatur, damnatam hereticorum sectam fouebant, secum duxisset; nos inspectis orthodoxe fidei articulis, quos ad ipsius Ioannis exhortationem illi, ad quos missus fuerat, iam (al. non) susceperant, eadem capitula, sub sigillo nostro contenta, domino illius terre, filio scilicet memorati Culin, qui tunc apud nos erat, dedimus, districte precipientes, vt et alia, si qua Romana sedes eis de cetero secundum Deum transmittere decreuerit, ab omnibus in terra sua faciat inuiolabiliter obseruari.” CDRCDs III. 37.

48 CD II. 409. Ezzel kapcsolatban hangsúlyozta, hogy a bolgár uralkodó késznek mutatkozott a pápához való hűségre. Vö. Sweeney, 1973. 322.

49 RI VI. 140. sz.

50 Lásd: Majnarić, 2008. 12.

51 Sweeney, 1973. 322.

52 Lásd: Hageneder, 1963a. 66–72.; Hageneder, 1963b. 152–164.; Hageneder, 1978. 41–42.; Majnarić, 2007. 495–496. Egyes értelmezések szerint a pápák ezt az eretnekség gyanúja nélkül is megtehették VII. Gergely óta. Hageneder, 1963a. 73–84.

53 Hageneder, 1963a. 67–77.; Hageneder, 1963b. 143–147.; 155., 162–167.; Hageneder, 1978. 41–42.; Pennington, 1978. 137–139., 145–146.; Walther, 1983. 115–116., 135–139.; Majnarić, 2007. 495.; Majnarić, 2008. 8–9.

54 RPR 1142. sz. Vö. Szabados, 2000. 481–482.

találtak menedékre,⁵⁵ a pápa ezért a *Vergentis*-dekretális szellemében aktív fellépésre hívta fel a magyar királyt.⁵⁶ Imre azonban ekkor nem Bosznia és Kulin ellen vezette hadait, hanem István szerb nagyzsupán ellen.⁵⁷

Két évvel később Johannes és Bernát érsek megbízása már némileg megváltozott pápai hozzáállást és retorikát tükröz, az eretnekség bűne helyett csak annak gyanújáról írt III. Ince.⁵⁸ A pápa átalakult szóhasználatra feltehetően arra a szándékra vezethető vissza, hogy a korábbi sikertelen eljárással szemben ezúttal békésebb közeledéssel, valamint világi nyomásgyakorlással érje el az eretnekség visszaszorítását. Majnarić értelmezése szerint a boszniai egyház elismerése nyilvánult meg abban, hogy a pápa nem legátusként, hanem delegált bíróként küldte Johannest, valamint Bernát spalatói érseket Kulinhoz.⁵⁹ A legátusi rang ugyanis a hozzá kapcsolódó hatalom és ceremóniális kötöttségek miatt sok esetben megnehezíthette, olykor lehetetlenné is tette a kényes természetű feladatok megoldását.⁶⁰

Az óvatos pápai eljárás, úgy tűnt, az eskük képében meghozta gyümölcsét, de Kulin nem sokkal az 1203-ban tett fogadalmak után elhunyt (ahogyan Imre magyar király is, 1204-ben), ezt követően pedig jó ideig nincs adatunk arra nézve, hogy ki vette át a helyét Bosznia világi igazgatásában.⁶¹ Az eretnekség elleni harc kérdése a Magyar Királysággal összefüggésben hosszú évekre háttérbe szorult, és csak az 1220-as évek elején éledt fel újra.⁶²

Kalózok és eretnekek

III. Ince utódja, III. Honorius 1221-ben elevenítette fel az eretnekek elleni harcot, amikor is egy káplánját, a viterbói származású Acontiust küldte Dalmáciába és Magyarországra.⁶³ A pápai klerikus azonban nem ekkor kapott először felhatalmazást Magyarországot is érintő ügyben, 1219. január 17-én azzal bízta meg őt III. Honorius, hogy gyűjtse össze a Szentföld védelmére az egyháziak jövedelmének husza-

55 A bogumil eretnekek Dalmácia területén történő korai megjelenésére lásd: Ternovác, 2013b. 69–70.

56 „*Patarenos non paucos, de Spalatensi et Traguriensi ciuitatibus effugasset; nobilis vir Culinus, banus Bossinus iniquitati eorum non solum tutum latibulum, sed et presidium contulit manifestum, et peruersitati eorumdem terram suam, et se ipsum exponens, ipsos pro catholicis, imo ultra catholicos honorauit; vocat eos anotonomastice christianos [...] serenitatem regiam rogamus, monemus et exhortamur in domino, in remissionem tibi peccaminum iniungentes, quatenus ad vindicandam tantam Christi et christianorum iniuriam, potenter et regaliter accingaris; et nisi banus predictus vniuersos hereticos de terra sue potestati subiecta, proscripserit.*” CD II. 380. Lásd: Runciman, 1947. 103.; Hageneder, 1963b. 152–153.

57 Lásd: Szabados, 2000. 482.

58 Az 1200. évi eseményekkel szemben ekkor Imre sem készült katonai beavatkozásra, amire feltehetően hatással lehetett Kaloján bolgár cárral fennálló ellentéte is. Szabados, 2000. 482.; Majnarić, 2008. 9–11.

59 Majnarić, 2008. 11–13.

60 Vö. Kyer, 1979. 137–140.; Salminen, 1998. 349–354.; Zey, 2012. 163–166.

61 Runciman, 1947. 104–105.; Fine, 1987. 47.

62 Vö. Basler, 1973. 13.

63 Lásd: Thomae Spalatensis, 172–173. Ivan Majnarić szerint a horvát történetírás számára leginkább Acontiusnak a kalózok és a boszniai eretnekek elleni fellépése bírt jelentőséggel. Majnarić, 2009. 80–81.

dát.⁶⁴ 1221-ben más jellegű feladatot kapott Acontius: Boszniában az eretnekek,⁶⁵ Dalmáciában a kereszteseknek nagy károkat okozó kalózok ellen kellett fellépnie.⁶⁶ Megbízásai 1221. április 13-án és 19-én keltek,⁶⁷ majd december 3-án ismételtén arra utasította a pápa, hogy a boszniai eretnekek és hitetlenek ellen foganasítson lépéseket.⁶⁸ Ehhez kapcsolódóan III. Honorius 1222. március 12-én hagyta meg a raguzai főesperesnek és káptalannak, hogy lépjenek fel a Spalato közelében fekvő Almissa (Omiš) városában összegyűlt gonosztevőkkel (kalózzal) szemben, akiket bocsássanak Acontius elé vizsgálatra és ítéletre.⁶⁹

A pápai káplánnak az 1220-as évek elején folytatott missziójával kapcsolatban az egyik legfontosabb kérdés a forrásokban megjelenő kalózkodás és az eretnecség fogalmainak egymáshoz fűződő viszonya. A pápai oklevelekben megjelenő *hereticus* kifejezés ugyanis nem minden esetben utalt a hitelveket illető eltérésre, a 11. századtól egyre tágabb értelmet nyerő fogalom vonatkozhatott a kiközösítést, exkommunikálást figyelmen kívül hagyó engedetlenekre, a pápasággal, a keresztény vallással, egyházzal, valamint a keresztények közösségével való szembenállásra is.⁷⁰ Jól példázza ezt a helyzetet egy korban közel álló eset, II. Frigyes és a pápaság ellentéte, amelynek során a császárt több esetben is az eretnecség vádjával illették.⁷¹

Legutóbb Ivan Majnarić hívta fel a figyelmet a 13. század eleji Dalmáciával kapcsolatban arra, hogy az eretnekek említésekor nem minden esetben a katarok, bogumilok jelenlétére kell következtetnünk.⁷² A pápaság 12. század végi–13. század eleji, kalózkodással kapcsolatos nézőpontjára ugyanis hatással voltak a világi és az egyházi hatalom viszonyát érintő diskurzusok, illetve a zsinati kánonok, valamint a különböző pápai döntések is.⁷³ A rablás, a keresztények elleni fizikai erőszak, valamint a pápai figyelmeztetések és az egyházi fenyítékek figyelmen kívül hagyásának bűne ugyanis a III. és a IV. lateráni zsinat végzései alapján a kiközösítés révén összekapcsolódott az eretnecség kérdésével.⁷⁴ Az Acontiuusszal kapcsolatos források alapján pedig arról sem feledkezhetünk el, hogy a pápa – a spalatói comesnek

64 „[...] quem pro vicesima et aliis ad predictae terre subsidium deputatis transmittimus colligendis”. VMHH I. 28.; RPO 3242., 3243., 3252., 3594., 3601., 3846. sz.; RPR 6611., 6612., 6618., 6725., 6729., 6802. sz. Lásd: Majnarić, 2009. 79–80.; Zimmermann, 1913. 280.

65 Ruess, 1912. 71.; RPR 6612., 6725. sz. „[...] misit, inquam, eum pro quibusdam arduis negotiis ad totum Hungarie regnum, dans sibi mandatum, ut ad Dalmatie partes descenderet piratasque Almissanos a latrociniis cohiberet.” Thomae Spalatensis, 172.

66 Vö. Majnarić, 2007. 499–500.

67 RPR 6611., 6618. sz. Vö. Zimmermann, 1913. 94.; Majnarić, 2009. 80.

68 CDRCDs III. 196. Ehhez két nappal később az esztergomi érsek támogatását kérte. Uo. 198.

69 CDRCDs III. 209–210. 1222. május 30-án a nonai püspök alkalmasságának vizsgálatával kapcsolatban kapott megbízást a pápai káplán. RPO 4007. sz.

70 Lásd: Hageneder, 1963a. 55–65.; Hageneder, 1978. 33–38., 43–45.; Hageneder, 1983. 45–51., 70., 72–82., 100.; Walther, 1983. 127.

71 Hageneder, 1963a. 71., 84–95.; Hageneder, 1978. 29–32.; Hageneder, 1983. 72–73., 75–78., 98.; Herbers, 2012. 180–186.; Thumser, 2013. 187–192.

72 Majnarić, 2009. 82.; Majnarić, 2007. 499–502.

73 Vö. Moore, 2003. 146–168.; Walther, 1983. 104–105., 139–140.

74 Hageneder, 1963b. 146.; Hageneder, 1978. 43–45.; Hageneder, 1983. 72–82.; Majnarić, 2007. 496–497.; Majnarić, 2009. 84–85.

írva – a dalmáciai kalózok fő bűneként éppen a keresztesek ellen elkövetett vétkeket nevezte meg.⁷⁵

A kalózkodás mint a keresztesek és tágabban véve a keresztények ellen elkövetett bűn⁷⁶ megjelenik több további forrásban, így III. Honorius egy Acontiusnak írt levelében is.⁷⁷ A raguzai érseknek 1222. március 12-i dátummal küldött pápai okirat pedig az almissaiak keresztényekhez nem méltó szokásairól szól. Az eretnekek és a városiak bűnei ugyan már itt is egymás mellett szerepelnek,⁷⁸ a kettő azonosítása Spalatói Tamásnál pedig meg is jelenik, bár a főesperes-történetíró sem a boszniai eretnekekre utalt munkájában, nem valamiféle dogmatikai különállásról olvashatunk nála, hanem életmódbeli különbségről.⁷⁹ Spalatóval kapcsolatban azonban arról értesülünk, hogy a városiak egy bizonyos hulmi Pétert⁸⁰ választottak comesszé, aki Tamás szerint nem volt mentes az eretnekség utálatos gyalázatától, ami miatt a város klérusa nem fogadta el őt. Az ellenállásra Péter hívei erőszakot alkalmaztak, így az esetről tudomást szerezvén Acontius egész Spalatót egyházi tilalom, *interdictum* alá helyezte. Az elbeszélés szerint ez egészen egy évig tartott, amit végül Göncöl érsek oldott fel.⁸¹ A híradás forrásértéke ugyanakkor megkérdőjelezhető, John V. A. Fine Péter görögkeleti egyházhoz tartozását vélelmezi Spalatói Tamás elbeszélése mögött.⁸² Mindazonáltal nem teljesen elképzelhetetlen, hogy a hulmi vezető a boszniai herezissel is összefüggésbe hozható, az eretnekség több formájával kapcsolatban eljáró Acontius szerepe is talán ehhez a vádhoz kapcsolható.

Nem kizárólag az egyházfők foglalkoztak a kalózkodás kérdésével, hanem a Dalmácia egy része felett világi fennhatóságot gyakorló magyar uralkodók is. II. András király (1205–1235) egy bizonytalan datálású, 1221-ben vagy 1222-ben kelt okleveléből⁸³ ugyanis arról értesülünk, hogy a király a dalmáciai kalózok⁸⁴ elleni

75 „[...] cruce signatos, transfretantes in terre sancte subsidium, ad obsequium Iesu Christi, et alios Christianos piratica rabie spoliand, capiunt et occidunt.” CD III/1. 307.; RPR 6611. sz.

76 „[...] qui piraticam exercentes tam cruce signatos, quam Christianos alios sine delectu spoliand et occidunt.” CD III/1. 310., RPR 6618. sz.

77 RPR 6612. sz. Lásd: Majnarić, 2007. 499.; Majnarić, 2009. 85–86.

78 „[...] contra hereticos et Almissenses eosdem dilecto filio Magistro A. subdiacono et capellano nostro, Apostolice Sedis legato, pro vestris libenter viribus assitentes.” ÁÚO XI. 167.; RPR 6802. sz.; RPO 3846. sz. Vö. Majnarić, 2009. 86.

79 Majnarić, 2007. 500–501.; Majnarić, 2009. 86–87.

80 Péter 1224–1225 és 1227 között, más nézetek szerint 1225-ig volt Spalato comese. Lásd: Thomae Spalatensis, 188. 1. sz. jegyz.; Fine, 1987. 142–143.

81 „Tunc Spalatenses prefecerunt sibi comitem Petrum quendam, qui erat dominus Chulmie. Erat autem idem Petrus vir potens et bellicosus, sed non sine infamia heretice feditatis. Quam ob rem non recipiebatur a clero. Sed layci, ut sunt ad temeritatem precipites, facto impetu venerunt ad ecclesiam cum grandi tumultu et raptis clavibus a custode, introduxerunt eum in ecclesiam violenter. Que res, postquam ad aures Acontii pervenit, misit et totam civitatem interdicto supposuit. Cessatum est autem a divinis fere per annum. Guncellus autem archiepiscopus erat eo tempore in Hungariam profectus. Sed ad ecclesiam suam rediens, non satis discrete absolvit interdictum legati.” Thomae Spalatensis, 188. Vö. Runciman, 1947. 106–107.; Fine, 1987. 142–143.

82 Fine, 1987. 142–143.

83 RA 376. sz.

84 A kalózkodás eretnekségként történő megítélésére és ehhez kapcsolódóan Acontius pápai legátus dalmáciai missziójára lásd: Majnarić, 2007. 499–502.; Majnarić, 2009. 86.

fellépéssel kapcsolatban fiainak, Bélának és Kálmánnak is szerepet szánt. II. András azt parancsolta ugyanis az almissai Malducusnak, a Kacsics (Kačić) nemzetség vezetőjének, hogy egyrészt maga is tartózkodjon a rablástól, másrészt lépjen fel az említett kalózok (és eretnekek) ellen, illetve büntesse meg őket.⁸⁵ A királyi oklevél szerint a két hercegnek ebben kellett a címzett segítségére lennie.⁸⁶ Feltehetően nem járunk messze a valóságtól, ha az időbeli közelség miatt a magyar király ezen intézkedését összekapcsoljuk Acontius tevékenységével, még ha arra nem is található konkrét utalás a fennmaradt szövegtöredékben.⁸⁷ Támogatja viszont az elképzelést III. Honorius pápa 1221. április 19-én kelt levele, amelyben az esztergomi érseket értesítette legátusa utasításáról, és azzal bízta meg, hogy érje el II. Andrást, hogy a király aktívan lépjen fel a kalózok ellen.⁸⁸

Spalatói Tamás híradása szerint a pápai legátusnak végül sikerült a támadás megszervezése, győzelmet aratott, kiirtva a kalózkodást a területről, az almissaiak pedig elégették hajóikat és esküt tettek korábbi bűnös életvitelük feladására,⁸⁹ vagyis a pápai káplán teljes sikert aratott a kalózok ellen.⁹⁰ Sokáig nem kételkedtek az információ hitelességében, bár volt, aki kritikusan kezelte a spalatói főesperes adatát.⁹¹ Kérdéses azonban, hogy hihetünk-e a fennmaradt leírásoknak, és egyáltalán történt-e az 1220-as évek elején katonai akció a kalózok ellen. Nem tudjuk, hogy létezett-e olyan erő ekkor Dalmáciában, amely érdekelt volt a támadásban, valamint lehetősége is volt rá.⁹² A Horvátország és Dalmácia élén álló Béla herceg és II. András konfliktusa mindenképpen hátráltatóan hathatott, elképzelhető, hogy azt nemcsak a magyar,⁹³ de a horvát előkelők is igyekeztek saját javukra felhasználni.

A királyi intézkedés és a pápai akció egybeesése azonban figyelemre méltó, arra enged következtetni, hogy II. András valóban kísérletet tett a korábban kapott

85 „[...] iubet, quod a latrociniis in insulis duabus maritimis et Zernouzina se absteineat, piratas et patarinos eiciant.” CDRCDs III. 187–188. Vö. Majnarić, 2007. 500–501.

86 „[...] aliter (eos) cum robore Regni, et filiis duobus B(ela) et C(olomano) in persona castigabit.” CDRCDs III. 188.

87 Vö. CDRCDs III. 187. Lásd: Majnarić, 2007. 499–501.

88 RPR 6618. sz. Lásd: Barabás, 2015. 179–180.

89 „Convocavit autem totam Dalmatiam et Chroatiam in adiutorium suum contra hereticos et piratas, faciens indulgentias omnibus, quicumque zelo divino succensi in personis vel expensis ad eorum interitum laborarent. Tunc congregato multo navali exercitu et equestri, cepit eos undique impugnare. In tantum enim Almisanos in mari et terra insequendo contrivit, ut defectis viribus desperarent ulterius se posse resistere. Venerunt ergo et corruentes ad pedes legati pacem et misericordiam humiliter implorabant, promittentes omnem emendationem et obedientiam ad eius beneplacita et mandata. Quos legatus suscipiens, fecit eos omnes piraticas naves exurere, promittentes interposito iuramento, ut a christiana iam infestatione cessarent.” Thomae Spalatensis, 174–175. Egy későbbi forrás, Andrea Dandolo *Chronica Venetum a pontificatu sancti Marci* című munkája ugyancsak szól Acontius kalózok elleni akciójáról és sikeréről, valamint egy új elem, a velenceiek által nyújtott segítség is megtalálható benne. „Dalmisanos pyratas Aconcius legatus papae cum favore Venetorum, combustis navibus suis, ad obedientiam duxit, et in Bosnam postea profectus contra haereticos multum laboravit, ibi denique defunctus est.” CFH I. 160. sz.

90 Majnarić, 2009. 80.

91 Majnarić, 2007. 500–501.; Majnarić, 2009. 80–82.

92 Majnarić, 2009. 88.

93 Béla herceg és II. András ellentétére lásd: Barabás, 2015. 130–133.

felszólítás teljesítésére. A vélelmezett hadjárat 1222 márciusáig bizonyosan nem történt meg, a pápa ugyanis ekkor szólította fel a raguzai egyházat és népet, hogy válasszanak olyan érseket, aki segítségére lehet Acontiusnak az almissai kalózok, valamint a boszniai eretnekek ellenében.⁹⁴

A fennmaradt források értelmezési nehézségei ellenére abban bizonyosan lehetünk, hogy a kalózkodással foglalkozó Kacsicsok ellenállása sem ekkor, sem később nem tört meg, tekintve hogy arra egy 1226-ban a spalatói érseknek küldött pápai levélben is található utalás.⁹⁵ Spalatói Tamásnak az almissai esküjére vonatkozó információja azonban nem biztos, hogy teljesen a történetíró találmánya. Egyes feltételezések szerint az vonatkozhat egy valóban megtörtént, eretnekség miatti kiközösítésre, ami – II. András fenyegetésével kiegészülve – elképzelhető, hogy ténylegesen esküre kényszerítette a Kacsicsokat, bár az legfeljebb formális lehetett. Acontius később már a legátusi felhatalmazás birtokában újabb exkommunikációt alkalmazott, de a kalózok elleni fellépés összességében sikertelennek tekinthető.⁹⁶ Acontius számára tehát valószínűleg nem állt rendelkezésre a szükséges világi segítség, hogy valóban érdemi előrelépést érjen el a kalózok ellen, vagyis Spalatói Tamás információja nagy valószínűséggel nem állja meg a helyét.⁹⁷

Acontius legációja a kalózkodás mellett a boszniai eretnekség kérdését is érintette. III. Honorius 1221 decemberében bízta meg az eretnekek elleni fellépéssel,⁹⁸ ezt erősíti meg az esztergomi érseknek és alárendelt püspökeinek ez ügyben küldött pápai levél is.⁹⁹ Az okleveles források mellett ez esetben is fontos adatokkal szolgál Spalatói Tamás munkája, aki szerint a legátus 1222-ben Boszniába indult, majd még ugyanazon évben ott elhunyt,¹⁰⁰ bár ez utóbbi állítás későbbi források alapján bizonyosan nem állja meg a helyét.

III. Honorius Bosznia esetében is igyekezett világi segítséget, a magyar uralkodót biztosítani káplánja számára, amihez közvetítőként az esztergomi érsek szerepvállalására is számított.¹⁰¹ Az 1220-as évek elején a magyar uralkodó mellett a Boszniához közelebb fekvő magyarországi főegyházmegye vezetője, Csák nembei Ugrin kalocsai érsek szerepe is kiemelhető, aki többször is beavatkozott a terület

94 RPR 6802. sz.

95 RPR 7587. sz.; RPO 5988. sz. Lásd: Majnarić, 2007. 501–502.; Majnarić, 2009. 89.

96 Majnarić, 2009. 90.

97 Majnarić, 2009. 89–90.

98 „Cum itaque, sicut audiuius, in partibus Bosnie, tanquam in cubilibus struthionum heretici receptati, velut lamie nudatis mammis catulos suos lactent, dogmatizando palam sue prauitatis errores, in enorme gregis dominici detrimentam; nos volentes pestilentes huiusmodi, si datum fuerit desuper, effugare: Charissimo in Christo filio nostro, illustri regi Hungarie, nec non universis archiepiscopis et episcopis illius regni, direximus scripta nostra, ut cum a te fuerint requisiti, ad profligandos illos procedant viriliter et potenter.” CD III/1. 350.; RPR 6725 sz.; RPO 3594. sz.

99 RPR 6729. sz.; RPO 3601. sz.

100 „Interea legatus Acontius in Bosnam profectus pro exterminandis hereticis multo ibi tempore laboravit. Erat autem corpore imbecilus, sed zelo catholice fidei validus propugnator. Cum ergo forti fuisset languore correptus, ad extrema perveniens totum se domino commendavit. Ibique sue vite cursum feliciter peregit anno millesimo CCXXII.” Thomae Spalatensis, 190. Vö. Majnarić, 2009. 91.

101 Majnarić, 2009. 91–92.

ügyeibe.¹⁰² Egyes feltevések szerint Acontius is részt vett egy Ugrin által Boszniába vezetett hadjáratban, bár ez forrással nem igazolható.¹⁰³

A pápai káplán konkrét tevékenységével kapcsolatban nem ismerünk minden részletet, arra a kérdésre sem tudunk pontos választ adni, hogy pontosan mikor is távozott Dalmáciából Boszniába. Annyi bizonyos, hogy Acontius Spalatót elhagyva Zára városában időzött 1222 májusában, majd októberben Raguzába távozott.¹⁰⁴ Decemberben ismét Zárában mutatják a források, 1223 júliusában pedig a spalatói érsekválasztás ügyében küldött neki levelet III. Honorius pápa.¹⁰⁵ Acontius ezután Magyarországra utazott, amiről több dokumentum is tanúskodik. Ezek egyike a Béla herceg házassága ügyében¹⁰⁶ a magyar főpapok által a pápának küldött levél, amelynek szövegéből értesülünk a pápai legátus gyűlésükön való részvételéről.¹⁰⁷ A másik forrás a pannonthalmi apátság új templomának felszenteléséhez kapcsolódik, amelyen II. András egy oklevelének tanúsága szerint a király mellett a pápai követ is részt vett.¹⁰⁸ Több adat azonban nem áll rendelkezésre a pápai káplán életével kapcsolatban, III. Honorius egy 1225. május 15-i oklevele már elhunytként említi, *terminus ante quem*ként megadva Acontius halálának időpontját.¹⁰⁹ A levél tartalma alapján ez valamikor 1224-ben történhetett, elképzelhető, hogy Magyarországon.¹¹⁰

Mindezek alapján Ivan Majnarić a pápai káplán boszniai tartózkodását 1222 végére, esetleg 1223 első felére datálja, bár felhívja a figyelmet arra, hogy a Göncöl spalatói érsek választása körüli problémákat is figyelembe kell vennünk a kérdés megítélésénél.¹¹¹ A feltehetően magyar származású Göncöl¹¹² 1220-ban került a dalmát érseki székbe, ami után III. Honorius Róbert veszprémi püspököt hatalmazta fel a választás kivizsgálására, aki rendben találhatta az esetet. Spalatói Tamás híradása szerint Acontius a városba érkezése és a (teljes) legátusi hivatal fogadása után került kapcsolatba a választással, jogtalannak minősítette az érsek megerősítését, és interdictum alá helyezte a várost.¹¹³ Göncöl ebben a helyzetben személyesen utazott a pápai udvarba, ahol azonban két évre felfüggesztették érseki jogait. III. Honorius pápa csak 1223 júliusában¹¹⁴ bízta meg Acontius a pallium átadásával, ami ekkor feltehetően meg is történt. Spalatói Tamás szerint Acontius az

102 RPR 7406. sz.; RPO 5490. sz.; RA 421. sz. Vö. Majnarić, 2009. 92.

103 Majnarić, 2009. 91.

104 Lásd például: ÁÚO VI. 417., 562., XI. 169.

105 RPR 7064. sz.; RPO 4455. sz. Vö. Majnarić, 2009. 92–93.

106 Vö. Waldmüller, 1987. 173–174.

107 „[...] et licet una cum magistro Acontio subdiacono, et capellano Sanctitatis Vestre legato, qui super hoc negotio, sicut vir honestus et prudens, omnem diligentiam, quam potuit, adhibuit [...]” CD III/1. 413–415. Vö. Waldmüller, 1987. 173–174.; Bárány, 2012. 160.

108 RA 425. sz.; CD III/1. 440. Lásd: Majnarić, 2009. 9.

109 Vö. Thomae Spalatensis 190. 1. jegyz.

110 CDRCDs III. 229.; RPO 4455.; RPR 7064.; VMHH I. 55.; CFH I. 160. sz. Vö. Zimmermann, 1913. 94–95.; Waldmüller, 1987. 175–176.; Majnarić, 2009. 93., 96.

111 Majnarić, 2009. 93–94.

112 Gál, 2014. 65–66.

113 Thomae Spalatensis, 168–179.

114 RPR 7064. sz.; RPO 4455. sz.

érsekválasztás ügyének rendezése után indult Boszniába, ez azonban, véli Majnarić, az ottani helyzet, a támogatásra képes világi hatalom hiánya, valamint a magyarországi utazás fényében nem fogadható el, szerinte Acontius – bár valóban tervezhette a boszniai eretnekek elleni fellépést, de – személyesen nem vett részt abban, legfeljebb Ugrin támogatása révén.¹¹⁵ A magyar püspökök pápának küldött említett levele alapján ugyanis valószínűsíthető, hogy a pápai káplán nemcsak hogy hosszabb időt töltött Magyarországon, de közelebbi kapcsolatba is került a főpapokkal, így az ambiciózus kalocsai érsekkel is.¹¹⁶

Összességében tehát Acontius 1221 és 1224 közötti konkrét tevékenységét illetően leginkább a spalatói érsekválasztással kapcsolatban rendelkezünk biztos adatokkal. A dalmáciai kalózok és a boszniai eretnekek ellen fogatosított intézkedései sokkal inkább a feltételezések talajára vezetnek, nem lehetünk biztosak még abban sem, hogy valóban járt Boszniában a pápai káplán. Legációja, valamint II. András említett intézkedése ugyanakkor kellően bizonyítják, hogy mindkét kérdés élénken foglalkoztatta mind a pápai, mind a magyar királyi udvart.

Az érsek és a herceg

Az 1220-as évek második felében nem a pápai küldöttek vagy a magyar királyi család tagjai játszottak főszerepet a balkáni eretnekekkel kapcsolatban, hanem a többször említett Csák nembeli Ugrin kalocsai érsek.¹¹⁷ A főpap tevékeny szerepéről tudósít III. Honorius két 1225. május 15-én kiállított oklevele. A pápa egyrészt megerősítette II. András korábbi intézkedését, amellyel *expressis verbis* az ott élő eretnekek elleni küzdelem megsegítésére Boszna, Ozora és Só területét adományozta Ugrinnak,¹¹⁸ másrészt dicséretben részesítette a nevezett földeken – Acontius és mások biztatására – végrehajtott lépései miatt. Az egyházfő emellett további intézkedések fogatosításával bízta meg a hit ellenségeivel szemben, akár keresztes hadjárat hirdetését is engedélyezve.¹¹⁹

Ennek megvalósításához az érsek világi segítséget is igyekezett találni. Ennek egyik megnyilvánulása II. András és fia, Béla herceg azon intézkedése, amellyel jóváhagyták, hogy Ugrin az eretnekek elleni harc elősegítésére hozzájusson Pozse-

115 „[...] *ad exhortationem bone memorie magistri Aconcii, subdiaconi et capellani nostri, apostolice sedis legati, et aliorum bonorum virorum.*” CD III/2. 33. Lásd: Majnarić, 2009. 94–96.

116 MREV I. 59–60.

117 Zsoldos, 2011. 84.

118 „[...] *terras quasdam, videlicet Bosnam, Soy et Wosora, infectas heretica pravitate, tibi purgandas comittens, eas ecclesie tue in perpetuum pia liberalitate donavit.*” CD III/2. 32.; RPR 7406. sz.; RPO 5490. sz. Vö. RA 421. sz.; Bárány, 2012. 159.

119 „[...] *ac per apostolica scripta mandamus, quatenus de gratia nostra confisus, et auctoritate suffultus prosequaris ex animo causam Christi, catholice puritatis potenter persequens subversores, ita quod Deo ad gloriam, nobis ad gaudium, et tibi ad profectum proveniat salutarem. Ut autem iniunctum tibi negotium perfectius exequi valeas in partibus illis; predices verbum crucis, fideles contra infideles efficaciter exhortando.*” CD III/2. 33.; RPR 7407. sz.; RPO 5489. sz.

ga várához.¹²⁰ 1227-ben III. Honorius is megerősítette ezt az ügyletet, továbbra is támogatásáról biztosítva a főpapot.¹²¹ Ugrin igyekezett továbbá megnyerni az ügynök II. András húga, Margit özvegy konstantinápolyi császárné egyik fiát, a nagyjából 1225-től a Szerémségben tartózkodó Kalojánt (Jánost) is. III. Honorius egy 1227. januári okleveléből azonban arról értesülünk, hogy Kaloján – bár elfogadta az érsektől kapott összeget – ígéretét később mégsem teljesítette. A pápa ezért a fehérvári prépostot bízta meg azzal, hogy kiközösítés terhe mellett vegye rá a magyar királyi rokont az eretnekek elleni harcra.¹²²

További forrás híján nem tudjuk, hogy ez sikerült-e, de a Boszniával szomszédos szerémségi terület a későbbiekben is jelentős szerepet játszott Ugrin terveiben. Valamikor 1229 előtt arra kért ugyanis pápai felhatalmazást, hogy a boszniai térítést segítő, a Szerémségben püspökséget létesíthessen.¹²³ Az új pápa, IX. Gergely (1227–1241) ezzel a tervvel kapcsolatban kereste meg az ekkor Magyarországon tartózkodó káplánját, Egyedet, akinek feladata az új püspökség felállítása, illetve a korábban a területen létezett görög egyházak Róma alá rendelése volt,¹²⁴ amit feltehetően sikerrel teljesített, mivel létrejött az új püspökség.¹²⁵

Az 1220-as évek legvégétől magyar oldalról Ugrin érsek mellett a Dalmácia és Horvátország élére állított Kálmán herceg vált jelentős szereplővé. A herceg II. András említett, 1221-ben vagy 1222-ben kelt rendelete¹²⁶ révén még a déli tartományok élére kerülése előtt került kapcsolatba az eretnekség kérdéskörével. Nem rendelkezünk arra nézve információval, hogy Kálmán ekkor, gyermekként ténylegesen tevékenyen részt vett-e az akcióban, ha egyáltalán volt ilyen, de ez nem tűnik túl valószínűnek. 1226-tól azonban Dalmácia és Horvátország hercegeként ténylegesen meg kellett küzdenie a kalózok és eretnekek jelentette problémával. Ennek egyik első jele a herceg egy 1229-ben kiadott oklevele, amelyben Kálmán a spalatói *comest* és a város lakosságát arra hívta fel, hogy hajóikkal siessenek segítségére Domald korábbi spalatói, zárai, majd šibeniki *comes*¹²⁷ ellenében, akit a király ellenségének nevezett a szöveg.¹²⁸ A Domald elleni fellépés oka ugyan nem jelenik meg *expressis verbis* a

120 RA 434. sz. „*Quanto propensius ecclesiarum desideramus augmentum, et hereticorum exterminium studiosius procuramus.*” CD III/2. 100. Vö. Koszta, 2013. 19.

121 RPR 7645. sz.; RPO 6158. sz.

122 RPR 7650. sz.; Wertner, 1903. 596–597.; Runciman, 1947. 106.; Zsoldos, 2011. 50., 127., 161., 181., 207.

123 Erről IX. Gergely egy oklevele számol be. RPR 8318. sz.; RGIX 260. sz. Vö. Temovác, 2011. 34.

124 „*Quocirca discretioni tue per apostolica scripta mandamus, quatenus, si in ecclesia illa sit episcopus, et sub ecclesie Romane obedientia esse voluerit eum sine preiudicio iuris alieni recipere non postponas quod si non sit episcopus in eadem, vel si existat ibidem et noluerit Sedi Apostolice obedire predicto novo episcopatu, auctoritate nostra suffultus, adiciis ecclesiam memoratam.*” VMHH I. 159. sz. Lásd: Fraknói, 1901. 51–52.; Kiss, 2009. 49–51.; Temovác, 2013c. 460–461.; Barabás, 2017.

125 Erre utal, hogy 1232. március 20-án a pápa azzal bízta meg Ugrin érseket, hogy oldja fel a szerémségi püspök és esperes konfliktusát. A püspök ugyanis bepanaszolta egyházmegyéje főesperesét, mivel az egy kolostor ügyében megsértette joghatóságát. RPR 8899. sz.; RGIX 783. sz. Vö. Bónis, 1997. 631.

126 RA 376. sz.

127 Lásd: Fine, 1987. 149–150.; Thomae Spalatensis, 169. 4. jegyz.; Sokcsevits, 2011. 125–126.; Gál, 2015. 55.

128 RD 6. sz.; DL 36154.

hercegi parancs szövegében, de a korábbi évek tendenciái, különösen az 1220-as évek elejének királyi és pápai akciói alapján azt az eretnekségként kezelt kalózkodásban találhatjuk meg. Az azonban csak fenntartásokkal tehető fel, hogy ez az eset a balkáni eretnekek elleni harccal is összekapcsolható.¹²⁹

Kálmán néhány évvel később, 1233-ban került közelebbi kapcsolatba a boszniai eretnekség kérdésével IX. Gergely megkeresése révén.¹³⁰ A pápa ezzel egy időben megkereste a boszniai domonkosokat,¹³¹ akik az 1230-as évek elejétől felügyelték az ottani térítést, valamint írt a Kulin fiát, Istvánt a boszniai bán pozíciójában követő Ninoszláv Máténak is.¹³² Utóbbi ugyanis IX. Gergely levelének tanúsága szerint késznek mutatkozott arra, hogy erőfeszítéseket tegyen az eretnekek kiirtására és területét visszavezesse a római egyház hűségére, amiért a pápa az Apostoli Szék védelmébe vette őt.¹³³ Ennek biztosításáért fordult a herceghez¹³⁴ és a koldulórend boszniai képviselőihez.¹³⁵

A pápa Ninoszláv iránti jóakarata azonban nem tartott sokáig, olyannyira, hogy hadjárat szervezésébe kezdett, amelyben Kálmánnak szánta a vezető szerepet, ahogyan arról számos 1234. évi intézkedése is tanúskodik. Október 14-én a hercegnek küldött levelében a keresztény uralkodók kötelességeire, a hit fontosságára és Krisztus akaratának a követésére emlékeztette Kálmánt, feltehetően azzal a szándékkal, hogy így bírja rá az eretnekek elleni harcra.¹³⁶ Később Kálmánt és családját a pápa – kiemelve a többi harcoló közül¹³⁷ – külön is az Apostoli Szék speciális

129 Vö. Fine, 1987. 143–144., 149–150.; Procházková, 1998. 72. Más elképzelések szerint ugyanakkor Domald a horvát nemesség Kálmán-ellenes részének volt a vezetője, akit csak ekkorra sikerült lecsendesítenie a hercegnek. Lásd: Basić, 2006. 34.

130 1233. október 10. „*Quocirca serenitatem tuam rogamus monemus, et hortamur in Domino, quatenus consuetudinem ipsam, sicut est antiquis temporibus approbata, in favorem fidei, et pravitatis heretice detrimentum, facias firmiter observari.*” VMHH I. 201. sz.; RPR 9305. sz.; RGIX 1522. sz. Ez az első fennmaradt pápai oklevél, amelynek a herceg a címzettje. Vö. Basić, 2006. 34.; Hollý, 2007. 26.

131 RPR 9303. sz.; RGIX 1523. sz.

132 RPR 9304. sz.; RGIX 1521. sz. Vö. Szeberényi, 2007. 329.; Runciman, 1947. 106. Az eretnekség gyanújába keveredett világi uralkodók elleni eljárás kánonjogi hátterének IX. Gergely pontifikátusa alatti alakulására lásd: Hageneder, 1963b. 169–171.

133 „*Quos prosequitur Dominus sue clementie largitate, ipsos de morte ad vitam, et ad lucem de tenebris reducendo, libenter Apostolice Sedis gratia confovemus, ut illius protecti munimine liberius valeant virtutum operibus insudare. Te igitur sincere caritatis brachiis amplexantes, personam et terram tuam de Bosna, cum omnibus bonis, que in presentiarum rationabiliter possides, sub B. Petri, et nostra protectione suscipimus, et presentis scripti patrocinio communimus, districtius inhibentes, ne quis te, in fide catholica permanentem, super eadem terra, quam, sicut asseris, progenitores tui, qui fuerunt vitio heretice pravitatis infecti, ab antiquo pacifice possederunt, presumat indebite molestare, iure carissimi in Christo filii nostri illustris regis Ungarie, semper salvo [...]*” VMHH I. 200. sz. Vö. Fine, 1987. 143–145.; Kanyó, 1895. 430–431.

134 Vö. Fried, 1980. 288.

135 Vö. Zimmermann, 2000. 119.; Solymosi, 1996. 49.; Font, 2005. 220.; Koszta, 2007. 33–34.

136 „*Sic que fiat, quod dum virtutis tue studio, favente Deo, numerus Dei filiorum augebitur, ita honor tue celsitudinis ampliatur, quod et favorem Apostolice Sedis obtineas, et tandem in beatorum collegio consquiescas.*” ÁÜO I. 319.; RPR 9726. sz.; RGIX 2128. sz.

137 RPR 9733. sz.; RGIX 2121. sz.; RPR 9734. sz.; RGIX 2122. sz.; RPR 9738. sz.; RGIX 2129. sz.

oltalmába vette arra az időre, amíg az eretnekek ellen harcol.¹³⁸ Ugyanebben az évben egy legátust is felhatalmazott IX. Gergely az eretnekség ügyében, amiről egy Dalmácia, Bosznia, Horvátország, Szerbia és más szláv területek egyházainak címzett leveléből értesülünk.¹³⁹ Őket ugyanis az eretnekek elleni küzdelem és a legátus támogatása mellett arra biztatta a pápa, hogy a kereszteseknek járó kedvezmények felkínálásával vegyenek rá minél többeket a harcra.¹⁴⁰ Ennek az intézkedésnek a hatása azonban nem ismert, ahogyan a – meg nem nevezett – legátus tevékenységét illetően sem rendelkezünk forrással.

1235. augusztus 9-i dátummal II. Andrásnak egy a fia számára tett adományát erősítette meg IX. Gergely, amely ottani hatalmát elősegítendő, különböző Boszniára vonatkozó jogokat tartalmazott.¹⁴¹ Ez alapján azt is megállapíthatjuk, hogy a király is támogatta Kálmánt. Az eretnekek elleni harcban pedig a domonkosok, valamint a pécsi, a boszniai és a zágrábi püspökök is fontos szerepet játszottak, akikkel IX. Gergely is rendszeres levelezésben állt.¹⁴²

A remélt hadjárat azonban ekkor még nem indult el. 1236-ban így ismét a boszniai bánnal kapcsolatban intézkedett IX. Gergely, Ninoszláv ugyanis elődje, István fia, az Ozorát birtokló Szibiszláv ellen támadt.¹⁴³ A pápa az Apostoli Szék védelme alá vette István fiát és özvegyét,¹⁴⁴ amihez az esztergomi érseket és prépostot, valamint a pécsi püspököt rendelte ki egyházi protektorként.¹⁴⁵ Kálmán 1237-ben, más vélemények szerint már 1236-ban, teljesítette korábbi fogadalmát,

138 1234. október 17. „[...] *sub Beati Petri et nostra protectione suscipimus, et presentis scripti patrocinio conformamus, districtius inhibentes, ut dum pro reverentia redemptoris contra hereticos perstiteris debellandos, nullus super bonis eisdem te presumat indebite molestare.*” ÁÚO I. 322.; RPR 9735. sz.; RGIX 2123. sz. A pápa erről Kálmán közeli bizalmasát, István zágrábi püspököt is értesítette. RPR 9736. sz.; RGIX 2124. sz. Vö. Procházková, 1998. 73.

139 RPR 9402. sz.; RGIX 1782. sz.

140 „*Ut autem nihil omnino desit, ad tam sanctum negotium prosequendum, universis catholicis, qui ab eodem priore commoniti crucis assumpto caractere, ad hereticorum exterminium se accinxerint, illam indulgentiam, illudque privilegium elargimur, que accedentibus in Terre Sacre subsidium conceduntur.*” CD III/2. 381.

141 „[...] *concessionem de terra Bosna a prefato rege, patre tuo, liberaliter factam, sicut legitime ac provide facta esse dignoscitur, auctoritate apostolica confirmamus, et presentis scripti patrocinio communimus.*” VMHH I. 229. sz.; RPR 9986. sz.; RGIX 2726. sz. Vö. Procházková, 1998. 73.; Basić, 2006. 34.

142 RPR 9737. sz.; RGIX 2127. sz.; RPR 9738. sz.; RGIX 2129. sz.; RPR 9733. sz.; RGIX 2121. sz.; RPR 9734. sz.; RGIX 2122. sz.; RPR 10019. sz.; RGIX 2769. sz.

143 Vö. Pauler, 1899. 136.; Runciman, 1947. 106.

144 „*Te, qui, sicut letantes accepimus, inter principes Bosnensis diocesis, infectos macula heretice pravitatis, existis quasi lilium inter spinas, prosequendo solliciti bene coepta, per quem valeat augmentum christiani nominis, auctore Domino, provenire, sincere charitatis brachiis amplexantes, personam et terras tuas cum omnibus bonis, que in presentiarum rationabiliter possides sub Beati Petri protectionem recipimus.*” VMHH I. 258. sz.; RPR 10223. sz.; RGIX 3272. sz.; RPR 10224. sz.; RGIX 3274. sz. Vö. Fried, 1980. 288.

145 „*Cum dilectum filium nobilem virum Zibisclaum Kenesium de Woscora, natum quondam Stephani bani de Bosna, qui sicut letantes accepimus, inter principes Bosnenses diocesis infectos macula heretice pravitatis existit quasi lilium inter spinas, prosequendo solliciti per quod valeat augmentum christiani nominis auctore Domino provenire, sincere caritatis brachiis amplexantes, personam et terram eius cum bonis omnibus, que impresentiarum rationabiliter possidet, sub Beati Petri protectione suscepimus atque nostra, districtius inhibentes, ne quis ipsum etc., mandamus, quatenus non permittatis ipsum contra protectionis et inhibitionis nostre tenorem ab aliquibus indebite molestari.*” ÁÚO II. 50.; RPR 10225. sz.; RGIX 3273. sz.; RPR 10226. sz.; RGIX 3275. sz. Vö. Koszta, 2007. 34.

és hadjáratot vezetett Ninosláv ellen Boszniába és Hulmba (Hercegovinába).¹⁴⁶ A pápai biztosítékok mellett királyiakat is kapott a hadjárat idejére, bátyja, IV. Béla (1236–1270) ugyanis minden birtokát megerősítette a szabad rendelkezési joggal együtt, legyen az tőle nyert adomány vagy másképp szerzett tulajdon.¹⁴⁷ A hadjárat konkrét részletei ugyan nem ismertek,¹⁴⁸ de az valószínűnek tűnik, hogy a magyar sereg lassú előrejutása ellenére a herceg uralma alá vonta Bosznia egy részét.¹⁴⁹ 1238 végén¹⁵⁰ a korábban őt sikereiről tájékoztató Kálmán herceget arra biztatta a pápa, hogy a jövőben is folytassa harcát az eretnekek ellen.¹⁵¹

IX. Gergely ezt elősegítendő 1238-ban egy legátust is meghatalmazott, a nem sokkal korábban kinevezett új boszniai püspök, Pósa személyében, aki teljes felhatalmazást kapott egyházmegyéje egészére, ezzel is segített az ottani konszolidációt.¹⁵² A boszniai püspökséggel kapcsolatban Pecorari Jakab 1232–1234. évi magyarországi legációja emelhető ki,¹⁵³ aki a dioecesis visszasságai¹⁵⁴ miatt az eretnekek elleni küzdelem támogatása érdekében leváltotta a korábbi püspököt, és a Domonkos-rendi Johannes Wildeshausen (Teutonicus) személyében új főpapot nevezett ki.¹⁵⁵ A 13. század eleji legátusok kiváló ismerője, Heinrich Zimmermann pedig úgy vélekedett, hogy a Johannest a főpapi székben követő Pósa elődjétől, sőt rajta keresztül magától Pecorari Jakabtól örökölte legátusi megbízását,¹⁵⁶ bár ez a

146 Vö. Kanyó, 1895. 434–436.

147 RA 634. sz. Lásd: RA 787. sz. „[...] *ad petitionem ipsius eo tempore cum assumpto signo crucis contra Paterinos in Boznam et in terram Rame pro nomine Christi proficiscetur, confirmassemus terras omnes specialiter et per singulas in litteris nostris secretoris sigilli nostri munimine auree uidelicet bulle nostre experimentes [...]*” CDRCDs IV. 252–253.

148 Steven Runciman kétéves hadjáratot említ. Runciman, 1947. 106. Vö. Dujmović–Jukić, 2010. 177. Lásd továbbá: Fine, 1987. 144.; Lambert, 1998. 299.

149 Fine, 1987. 144–145.; Bárány, 2012. 158–159.; Procházková, 1998. 74. 1237-ből ismert több olyan intézkedés, amely a domonkosok szlavóniai, Kőrös-vidéki missziós tevékenységével áll összefüggésben. RPR 10350. sz.; RGIX 3690. sz.; RPR 10351. sz.; RGIX 3691. sz.; RPR 10355. sz.; RGIX 3689. sz.

150 A pécsváradi apát és a pécsi domonkosok is kaptak pápai levelet. 1238. december 22. RPR 10689. sz.; RGIX 4695. sz.; RPR 10690. sz.; RGIX 4696. sz.; RPR 10691. sz.; RGIX 4697. sz. A herceg az eretnekek elleni harc folyamán támaszkodott a Domonkos- és a ferences rendre is. Vö. Procházková, 1998. 73.; Hollý, 2007. 32.

151 1238. december 22. „[...] *te ad ipsius imaginem, ac similitudinem esse conditum, et eiusdem sanguine pretioso redemptum, sibi retribuere vigilas, ut, de Bosne partibus deletis pravitate heretice maculis [...]* *ut ipsius nomen tuo ministerio reddatur in predictis partibus gloriosum, ad hoc sicut olim, sic et in posterum fervens habearis et sedulus.*” VMHH I. 301. sz.; RPR 10688. sz.; RGIX 4692. sz.

152 Barabás, 2013. 66–67. Vö. Zimmermann, 1913. 139.; Lambert, 1998. 299.; Basic, 2006. 34. Pósa legációjával, valamint annak anyagi vonzataival (például a Ninosláv által korábban juttatott adománnyal) kapcsolatban számos pápai oklevél ismert: RPR 10689–10691., 10693. sz.; RGIX 4691., 4695–4697. sz. Ezek a források arra utalnak, hogy a boszniai püspökség anyagi helyzete nem volt megnyugtatóan biztosítva ebben az időszakban. Lásd: Kiss, 2009. 50.

153 Lásd: Almási, 1993. 133–139.

154 „[...] *episcopus tamen de Bosna, prout inquisitionis tue processu diligenter examinato, didicimus, qui dux aliorum esse debuerat, damnabiliter prevaricans legem Christi [...]*” VMHH I. 192. sz.; RPR 9211. sz.; RGIX 1375. sz.

155 Az új püspök rögtön feladatot is kapott a pápától az eretnekekkel kapcsolatban. RPR 9737. sz.; RGIX 2127. sz. A boszniai püspökség és az eretnekség kapcsolatára lásd: Runciman, 1947. 107–108. Vö. Kiss, 2009. 49.; Ternovác, 2016. 218–220.

156 Zimmermann, 1913. 139. 2. jegyz.

feltételezés csak áttételesen támasztható alá forrással, Johannes pedig valószínűleg nem is járt Boszniában.¹⁵⁷

1238–1239-ben IX. Gergely számos esetben tett intézkedést a boszniai püspökség helyzetének biztosítása érdekében,¹⁵⁸ 1239. december 27-én például a domonkosokhoz fordult, kérve, hogy támogassák Pósa püspököt a katedrális építése céljából összegyűjtött összeg eljuttatásával,¹⁵⁹ illetve apostoli oltalom alá vette a főpapot és az újonnan alapított, Szent Péternek szentelt székesegyház káptalanját is.¹⁶⁰ A szlavón herceg is megadományozta a nehéz helyzetben lévő püspökséget. Különösen fontos, hogy az általa a püspökségnek juttatott, a pécsi egyházmegye területén fekvő Diakóvár (Đakovo) lett később az egyházmegye új székhelye.¹⁶¹ Pósa azonban nemcsak a hercegtől, hanem az időközben ismét a pápasághoz közeledő Ninoszláv bántól is részesült birtokadományokban, még-hozzá Vrhobosna zsupániában, Brdóban, a mai Sarajevó közelében. Pósa ezen a területen tervezte az új katedrális építését.¹⁶² A boszniai bán ekkor tehát ismét igyekezett elnyerni a pápaság jóindulatát, ezáltal is védve magát Kálmánnal szemben. A herceg tevékenységét tekintve ugyan nem áll rendelkezésre további forrás,¹⁶³ de az eretnekek ügye messze nem tekinthető lezártnak. Ninoszláv, kihasználva a tatárjárás teremtette helyzetet, újfent önállóságra tett szert,¹⁶⁴ az ismertetett intézkedések, köztük Kálmán hadjárata, nem tudtak tartós eredményt elérni.

A tatárjárás után

Az 1243-ban pápai méltóságra emelkedett IV. Ince (1243–1254)¹⁶⁵ a domonkosok által vezetett boszniai püspökség helyzetével kapcsolatban rendelkezett először az eretnekek ügyét illetően. Egyrészt intézkedett a jövőbeni új püspökök megválasztásának rendjéről, másrészt intette a szerzeteseket a további hittérítő munkára.¹⁶⁶ Számos oklevél maradt fenn a következő évekből, amely a domonkosok és a ferencesek támogatását célozta, akik az eretnekek (pogányok és szakadárok) területén

157 „[...] tibi super ipso illam, quam dilectus filius frater Iohannes predecessor tuus ab Apostolica Sede habuisse dignoscitur, concedimus potestatem, presentibus post triennium minime valituris.” CD IV/1. 127., RPR 10693. sz., RGIX 4691. sz. Vö. Ternovác, 2016. 219–220.

158 RPR 10688–10693., 10832. sz.; RGIX 4691–4697. sz.

159 RPR 10832. sz.

160 RPR 10824. sz.; RGIX 4991. sz. Vö. Lambert, 1998. 299.; Ternovác, 2016. 220.

161 Vö. Basler, 1973. 14.; Fine, 1987. 144–145.; Kiss, 2009. 50.; Basić, 2006. 34.; Weigl, 2002. 175–180.; Gál, 2013a. 108–109.; Ternovác, 2016. 220ff. Bertalan pécsi püspök szerepére lásd: Koszta, 2007. 34.; Kiss, 2009. 49–50.

162 Lambert, 1998. 299.; Ternovác, 2016. 220ff.

163 1239-ből további források is rendelkezésre állnak. December 5-én Kálmán egy korábbi levelére válaszolt IX. Gergely, amelyben a herceg a bogumilok ellen hozott intézkedéseiről és a boszniai helyzetről tudósította a pápát. Az egyházfő válasza szerint Kálmánnak a katolikus hit terjesztésére és az eretnekek végleges kiirtására kellett törekednie. RD 18. sz.; RPR 10822. sz.; RGIX 4993. sz.

164 Vö. Lambert, 1998. 300.

165 Vö. Herbers, 2012. 185.

166 RPR 11226. és 11245. sz.

tevékenykedtek, köztük a boszniai domonkosokét.¹⁶⁷ Ennél is nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk annak, hogy 1243 júliusában az új egyházfő Báncsa nembeli István váci püspök, posztulált esztergomi érsek személyében legátust is felhatalmazott Dalmácia és Horvátország területére, hogy ott lépjen fel az eretnekek ellen, a megfogalmazás szerint akár világi hatalmat is igénybe véve. Az ugyanakkor ismeretlen, hogy a korábbi bácsi és titeli prépost pápai megbízottként milyen intézkedéseket foganatosított, ha volt ilyen egyáltalán.¹⁶⁸

1244-ben katonai összecsapásra is sor került, Ninoszláv szövetkezve a spallatóiakkal, Trau városa ellen támadt, de IV. Béla és Türje nembeli Dénes nádor¹⁶⁹ következő évi ellentámadásainak hatására nyár folyamán békét kötöttek a felek, ismételt elismerve a magyar király jogait.¹⁷⁰ IV. Béla ezután erősítette meg öccse korábbi, a boszniai püspökségnek tett adományait, valamint a püspökség minden birtokát, a Ninoszlávtól kapottakat is.¹⁷¹

Az eretnekek visszaszorítása, valamint a magyar uralom helyreállítása¹⁷² érdekében 1246-ban felmerült, hogy a boszniai püspökséget a kalocsai érsek fennhatósága alá rendelik. A boszniai eretnekek elleni harc elősegítését célzó ötlet az érintett főpaptól, Benedektől, valamint Pósa boszniai püspöktől származott, de a király is támogatta őket ebben, IV. Ince pedig legátusi hivatalt ruházott a kalocsai érsekre a térítést elősegítendő, valamint a jövőben meghódítandó területeket is rá bízta.¹⁷³ A korábban közvetlenül az Apostoli Szék alá tartozó egyházmegye Kalocsa alá rendelésére végül 1247. augusztus 26-án adott parancsot a pápa, amit a győri püspöknek, az egresi apátnak és a fehérvári johannita perjelnek kellett végrehajtani. IV. Ince ebben az oklevelében sem mulasztotta el az eretnekség okként való megnevezését.¹⁷⁴

A pápa 1247-ben intézkedett az érsekség joghatóságának kiterjesztése miatt a pécsi püspökséggel esetlegesen felmerülő határvita ügyében, a pilisi, pannonthalmi és dombói apátokat rendelve az ügyben bírálul.¹⁷⁵ Benedek kalocsai érsek ugyanebben az évben az erdélyi és a csanádi püspökökkel együtt a tatárok által elpusztított, 1229 óta a szerémi püspökség székhelyeként működő¹⁷⁶ kőmonostor

167 Például RPR 11607., 11613., 11878., 11881., 11993., 11994., 11998., 12007., 12039., 12075., 12160., 12176., 12189. sz.

168 RPR 11095. sz. Vö. Kiss, 2015. 31.

169 Zsoldos, 2011. 19.

170 Udvardy, 1991. 137.; Szűcs, 1993. 76–77.

171 RA 771. sz. Vö. Basler, 1973. 14.; Szűcs, 1993. 77.

172 A boszniai püspök 1246-ban két esetben is kapott intést a térítést illetően. RPR 12148. és 12204. sz.

173 „*Fratri (Benedicto) archiepiscopo Colocensi, Apostolice sedis legato, salutem et apostolicam benedictionem [...] cupias contra hereticos de terra Bosnensi assumere signum crucis.*” CD IV/1. 400–401.; RPR 12246. és 12247. sz. Lásd még: RPR 12233. és 12664. sz. Vö. Udvardy, 1991. 138.

174 „*Dioecesis Bosnensis, que ad Romanam ecclesiam nullo medio pertinet, totaliter lapsa sit, peccatis exgentibus, in perfidiam heretice prauitatis.*” CD IV/1. 467.; RPR 12664. sz. Vö. Kiss, 2009. 50.; Gál, 2013a. 108–109.; Ternovác, 2016. 221–223.

175 RPR 12696. sz.

176 Lásd: Ternovác, 2013c. 459., 463–466.

(Bánmonostor) pótlásának ügyében kapott pápai megbízást, vagyis ugyancsak egy a boszniai térítéshez kapcsolódó esetben.¹⁷⁷

Az 1240-es évek második felében azonban nem kizárólag a kalocsai érsek és a boszniai püspök vett részt tevékenyen az eretnokség elleni küzdelemben. Az adatok ugyan némiképp nehézkessé teszik a pontos időmeghatározást, de az egészen bizonyos, hogy IV. Béla hadsereget vezetett Boszniába Ninosláv bán ellen. A hadjárat tényéről a magyar király bizonytalan datálású, „tatár levélként” emlegetett diplomájából, illetve egyes későbbi adománylevelei *narratió*iból értesülünk,¹⁷⁸ míg előzményét IV. Ince 1247. január 30-án kelt oklevelében találjuk meg, amellyel IV. Bélát, annak követei útján előterjesztett kérelmeire reagálva az eretnekek elleni támadásra sarkallta.¹⁷⁹ Ez alapján feltehetően nem járunk messze a valóságtól, amikor a boszniai püspökség kalocsai érsekség alá rendelésével hozzuk összefüggésbe a magyar királynak küldött kérelmet, illetve magát az ezt követő hadjáratot, amelyről azonban nem rendelkezünk részletes ismeretekkel.¹⁸⁰

IV. Béla ekkor nem tudott tartós eredményt elérni, a Kálmán herceg által meghódított területeket 1241 után visszaszerző¹⁸¹ Ninosláv különböző, a pápának tett ígérek révén akadályozta meg területe elfoglalását.¹⁸² Erre utal IV. Ince 1248 márciusában Benedek érseknek küldött levele, amelyben kifejezetten tiltotta a Ninosláv elleni újabb akciókat, amivel hosszabb időre, a püspökség szervezeti kereteinek átalakításától és megerősítésétől eltekintve, komolyabb eredmények nélkül le is zárult a boszniai eretnekek megtérítésére irányuló pápai intézkedések és az ehhez kapcsolódó komplex magyar fellépés 13. század eleji korszaka.¹⁸³

Kitekintés

Bár Ninosláv 1250-ben bekövetkezett halála jelentősen megváltoztatta a fennálló helyzetet, a pápai-magyar kapcsolatok viszonyrendszerében a téma mégsem jelent meg a következő években. A *boszniai keresztények* a bán halálával elveszítették fő támogatójukat, aki korábban többször is az Apostoli Székhez fordulva igyekezett elhárítani a Magyar Királyság által jelentett fenyegetést. Az 1250-et követő vitatott öröklés gyakorlatilag polgárháborús helyzetet idézett elő, ami kedvezett a magyar

177 „Ex parte venerabilis fratris nostri, episcopi, et dilecti filii prepositi et capituli ecclesie de Keu, fuit nobis humiliter supplicatum, ut cum ipsi destructis penitus partibus illis per Tartaros, non habeant locum, ubi necessitatis tempore valeant se tueri.” CD IV/1. 475–476., RPR 12691. sz. Vö. Senga, 1987. 607.; Udvardy, 1991. 135.; Ternovác, 2013c. 466–467.

178 „Bulgarorum et Bosnensium hereticorum a parte meridiei, contra quos ad presens etiam per nostrum exercitum dimicauimus.” CD V/2. 219.; RA 933a sz. Lásd: még: RA 881. és 904. sz. Vö. Senga, 1987.; Szűcs, 1993. 78–80.

179 „Quum igitur regis eterni feruore succensus ad Bosnenses hereses confutandas te accinxeris.” CD IV/1. 461.; RPR 12407. sz. Vö. Szűcs, 1993. 78.

180 Lásd: Senga, 1987. 605–607.; Udvardy, 1991. 138.

181 Gál, 2013b. 474.

182 Lambert, 1998. 299–300.; Runciman, 1947. 106–107.

183 Vö. Senga, 1987. 607.; Udvardy, 1991. 139.; Font, 2016. 74–75.

beavatkozásnak. IV. Béla ezúttal a pápaságtól függetlenül cselekedve uralma alá vonta az egész boszniai területet, majd a *megreformált királyság* programjába (*regnum reformatum*) illeszkedve két részre osztotta fel azt. Az északi részt lánya, Anna férje, Rosztizslav vette birtokába, aki szigorúan kormányozta a rá bízott területet, biztosítva a magyar király és a római egyház befolyását, illetve az Ozorai, Sói, Macsói és Kucsói bánságok megszervezésével a Magyar Királyság melléktartomány-rendszerének kialakításában is fontos szerepet játszott.¹⁸⁴

184 Bosznia déli részének élén IV. Bélának húseget esküdött Radoszláv zsupán állt. Lásd: Szűcs, 1993. 75., 79–81. Vö. Runciman, 1947. 109.; Kristó, 1979. 134–135.; Szeberényi, 2007. 329.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források

ÁÚO

Árpádkori új okmánytár. I–XII. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest–Bp., 1860–1874.

CD

Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Ed.: Georgius Fejér. Buda, 1829–1844.

CDRCDS

Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Sclavoniae. I–XVII. Red.: Smičiklas, Tadija. Zagrabia, 1904–1981.

CFH

Gombos F. Albin: *Catalogus fontium historiae Hungaricae.* I–III. Budapestini, 1937–1938.

MREV

Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára. I–IV. Szerk.: Fraknói Vilmos–Lukcsics József. Bp., 1896–1907.

RA

Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. I. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. Szerk.: Szentpétery Imre–Borsa Iván. Bp., 1923.

RD

Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és a királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta ducum, ducissarum stirpis Arpadianae necnon reginarum Hungariae critico-diplomatica. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette Zsoldos Attila. Bp., 2008.

RGIX

Les registres de Grégoire IX. Recueil des bulles de ce pape publiées et analysées d'après les manuscrits originaux du Vatican par Lucien Auvray. I–IV. Paris, 1890–1955.

RI

Die Register Innocenz' III. Band I–XI. Hrsg. v. Hageneder, Othmar et al. Graz, 1964–2010.

RPO

Pressutti, Petrus: *Regesti del Pontefice Onorii papae III. Dall' anno 1216 all' anno 1227.* I–II. Romae, 1888.

RPR

Potthast, August: *Regesta Pontificum Romanorum.* Berlin, 1874.

Thomae Spalatensis

Thomae Spalatensis: *Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum.* Ed. Perić, Olga–Karbić, Damir–Matijević Sokol, Mirjana–Sweeney, James Ross. Bp.–New York, 2006. (Central European Medieval Texts, 4.)

VMHH

Theiner, Augustin: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia.* I–II. Romae, 1859–1860.

2. Szakirodalom

Almási

1993 Almási Tibor: Egy ciszterci bíboros a pápai világhatalom szolgálatában. Pecorari Jakab magyarországi legációja. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 5. (1993) 1–2. sz. 129–141.

Angelov

1983 Angelov, Dimiter: Ursprung und Wesen des Bogumilentums. In: *The Concept of Heresy in the Middle Ages (11–13th C.). Proceedings of the International Conference, Louvain, May 13–16, 1973*. Eds.: Lourdaux, Willem–Verhelst, Daniel. Leuven, 1983. 144–156. (Mediaevalia Lovaniensia, Series I. Studia IV.)

B. Szabó

2013 B. Szabó János: *Háborúban Bizánccal. Magyarország és a Balkán a 11–12. században*. Bp., 2013.

Barabás

2013 Barabás Gábor: „Et maxime mediante viro venerabili.” Pápai legátusok Magyarországon a 13. század első felében. A pápai képviselet fogalmi-jogi tipológiájához. In: *Kor-szak-határ. A Kárpát-medence és a szomszédos birodalmak (900–1800)*. Szerk.: Fedeles Tamás–Font Márta–Kiss Gergely. Pécs, 2013. 59–74.

2015 Barabás Gábor: *A pápaság és Magyarország a 13. század első felében. Pápai hatás – együttműködés – érdekellentét*. Pécs, 2015. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi, 5.)

2017 Barabás Gábor: *Egyed pápai káplán. Delegált bíró legátusi szerepben?* (Megjelenés alatt.)

Bárány

2012 Bárány Attila: II. András balkáni külpolitikája. In: *II. András és Székesfehérvár. King Andrew and Székesfehérvár*. Szerk.: Kerny Terézia–Smohay András. Székesfehérvár, 2012. 129–173.

Basić

2006 Basić, Ivan: O pokušaju ujedinjenja zagrebačke i splitske crkve u XIII. stoljeću. In: *Pro tempore*, 3. (2006) 25–44.

Basler

1973 Basler, Djuro: Ungarn und das bosnische Bistum (1181/85–1247). In: *Ungarn-Jahrbuch*, 5. (1973) 9–15.

Bónis

1997 Bónis, György: Egyházi bíraskodás a középkori Magyarországon. In: Bónis György: *Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíraskodás történetéhez a középkori Magyarországon*. Szeged, 1997. 621–658. (Acta Universitatis Szegediensis. Sectio politico-juridica, 51.)

Dujmović–Jukić

2010 Dujmović, Danko–Jukić, Vjekoslav: The “Koloman Renaissance” in North Western Croatia – An Unfinished Project. In: *Starohrvatska prosvjeta*, III. (2010) 37. sz. 171–182.

Duvernoy

1983 Duvernoy, Jean: L’Acception: Haereticus’ (iretge) = parfait cathare’ en Languedoc au XIIIe siècle. In: *The Concept of Heresy in the Middle Ages (11–13th C.). Proceedings of the International Conference, Louvain, May 13–16, 1973*. Eds.: Lourdaux, Willem–Verhelst, Daniel. Leuven, 1983. 198–210. (Mediaevalia Lovaniensia, Series I. Studia IV.)

Elze

1950 Elze, Reinhard: Die päpstliche Kapelle im 12. und 13. Jahrhundert. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonische Abteilung*, 36. (1950) 145–204.

Fine

1987 Fine, John V. A.: *The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*. Ann Arbor, 1987.

Font

2005 Font Márta: *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek*. Szeged, 2005. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 21.)

2013 Font, Márta: Ungarn, Bulgarien und das Papsttum um die Wende vom 12. – zum 13. Jahrhundert. In: Font, Márta: *Völker – Kultur – Beziehungen. Zur Entstehung der Regionen in der Mitte des mittelalterlichen Europa*. Hamburg, 2013. 303–311.

2016 Font Márta: Rosztizslav herceg IV. Béla udvarában. In: *Hercegek és hercegségek a középkori Magyarországon*. Szerk.: Zsoldos Attila. Székesfehérvár, 2016. 59–79.

Fraknói

1901 Fraknói Vilmos: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel*. I. Bp., 1901.

Fried

1980 Fried, Johannes: *Der päpstliche Schutz für Laienfürsten. Die politische Geschichte des päpstlichen Schutzprivilegs für Laien (11.–13. Jahrhundert)*. Heidelberg, 1980.

Gál

2013a Gál Judit: A dalmáciai egyházszervezet jellemzői és 11–13. századi átalakulása. In: *Micae Mediaevales III. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk.: Gál Judit–Péterfi Bence–Vadas András–Kranzieritz Károly. Bp., 2013. 99–116.

2013b Gál Judit: IV. Béla és I. Uroš szerb király kapcsolata. In: *Századok*, 147. (2013) 2. sz. 471–500.

2014 Gál Judit: „Qui erat gratus apud eum.” A spliti érsekek szerepe az Árpádok királyságában. In: *Magister historiae. Válogatott tanulmányok a 2012-ben és 2013-ban megrendezett középkorral foglalkozó, mesterszakos hallgatói konferenciák előadásaiból*. Szerk.: Belucz Mónika–Gál Judit–Kádas István–Tarján Eszter. Bp., 2014. 52–71.

2015 Gál, Judit: The Social Context of Hungarian Royal Grants to the Church in Dalmatia (1102–1301). In: *Annual of Medieval Studies at CEU*, 21. (2015) 47–63.

2016 Gál Judit: A világi hatalomgyakorlás és az egyház az Adriai-tenger keleti partvidékén a 12–13. században. A magyar, a velencei és a szerb egyházpolitika összehasonlítása. In: *Micae Mediaevales V. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk.: Fábíán Laura–Gál Judit–Haraszi Szabó Péter–Uhrin Dorottya. Bp., 2016. 47–67.

Hageneder

1963a Hageneder, Othmar: Das päpstliche Recht der Fürstenabsetzung. Seine kanonistische Grundlegung (1150–1250). In: *Archivum Historiae Pontificiae*, 1. (1963) 53–95.

1963b Hageneder, Othmar: Studien zur Dekretale „Vergentis” (X. V, 7, 10). Ein Beitrag zur Häretikergesetzgebung Innocenz’ III. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung*, 49. (1963) 138–173.

1978 Hageneder, Othmar: Die Häresie des Ungehorsams und das Entstehen des hierokratischen Papsttums. In: *Römische Historische Mitteilungen*, 20. (1978) 29–47.

1983 Hageneder, Othmar: Der Häresiebegriff bei den Juristen des 12. und 13. Jahrhunderts. In: *The Concept of Heresy in the Middle Ages (11–13th C.). Proceedings of the International Conference, Louvain, May 13–16, 1973*. Eds.: Lourdaux, Willem–Verhelst, Daniel. Leuven, 1983. 42–103. (Mediaevalia Lovaniensia, Series I. Studia IV.)

Herbers

2012 Herbers, Klaus: *Geschichte des Papsttums im Mittelalter*. Darmstadt, 2012.

Hollý

2007 Hollý, Karol: Princess Salomea and Hungarian–Polish Relations in the Period 1214–1241. In: *Historický Časopis*, 55. (2007) Supplement, 5–32.

Imkamp

1983 Imkamp, Wilhelm: *Das Kirchenbild Innocenz' III. (1198–1216)*. Stuttgart, 1983. (Päpste und Papsttum, 22.)

Kanyó

1895 Kanyó Géza: Kálmán herceg 1208–1241. In: *Katholikus Szemle*, 9. (1895) 2. sz. 250–267., 3. sz. 414–445.

Kiss

2009 Kiss Gergely: A püspökség határai. In: *A pécsi egyházmegye története. I. A középkor évszázadai (1009–1543)*. Szerk.: Fedeles Tamás–Sarbak Gábor–Sümegi József. Pécs, 2009. 43–56.

2015 Kiss Gergely: *Dél-Magyarországtól Itáliáig. Bánca nembeli István (1205 k.–1270) váci püspök, esztergomi érsek, az első magyarországi bíboros életpályája*. Pécs, 2015.

Kosztá

2007 Kosztá László: Egy francia származású főpap Magyarországon. Bertalan pécsi püspök (1219–1251). In: Kosztá László: *Írásbeliség és egyházszervezet. Fejezetek a középkori magyar egyház történetéből*. Szeged, 2007. 23–44. (Capitulum, III.)

2013 Kosztá László: *A kalocsai érseki tartomány kialakulása*. Pécs, 2013. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi, 2.)

Kristó

1979 Kristó Gyula: *A feudális széttagolódás Magyarországon*. Bp., 1979.

Kyer

1979 Kyer, Clifford Ian: *The Papal Legate and the „Solemn” Papal Nuncio 1243–1378: The Changing Pattern of Papal Representation*. PhD Dissertation, University of Toronto, 1979.

Lambert

1998 Lambert, Malcolm: *The Cathars*. Oxford, 1998.

Majnarić

2007 Majnarić, Ivan: Some Cases of Robbing the Papal Representatives along the Eastern Adriatic Coast in the Second Half of the Twelfth and during Thirteenth Century. In: *Acta Histriae*, 15. (2007) 493–506.

2008 Majnarić, Ivan: Papinski kapelan Ivan od Casamarija i bilinopoljska abjuracija 1203. Papinski legat koji to u Bosni nije bio? In: *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 50. (2008) 1–13.

2009 Majnarić, Ivan: Papinski poslanik Akoncije u Dalmaciji i Hrvatskoj 1219.–1223. godine. In: *Humanitas et litterae. Zbornik u čast Franje Šanjeka*. Ur.: Čoralić, Lovorka–Slišković, Slavko. Zagreb, 2009. 79–98. (Analecta Croatica Christiana, 40.)

Makk

1996 Makk Ferenc: *Magyar külpolitika 896–1196*. Szeged, 1996.² (Szegedi Középkor-történeti Könyvtár, 2.)

Maleczek

1984 Maleczek, Werner: *Papst und Kardinalskolleg von 1191 bis 1216. Die Kardinäle unter Coelestin III. und Innocenz III.* Wien, 1984.

1996 Maleczek, Werner: Das Frieden stiftende Papsttum im 12. und 13. Jahrhundert. In: *Träger und Instrumentarien des Friedens im Hohen und Späten Mittelalter*. Hrsg. v. Fried, Johannes. Sigmaringen, 1996. 249–332. (Vorträge und Forschungen, 43.)

Moore

2003 Moore, John C.: *Pope Innocent III (1160/61–1216). To Root Up and to Plant*. Leiden–Boston, 2003.

Morris

1989 Morris, Collin: *The Papal Monarchy. The Western Church from 1050 to 1250*. Oxford–New York, 1989.

Pauler

1899 Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt*. II. Bp., 1899.

Pennington

1978 Pennington, Kenneth: „Pro Peccatis Patrum Puniri”: A Moral and Legal Problem of the Inquisition. In: *Church History*, 47. (1978) 2. sz. 137–154.

Peters

1980 *Heresy and Authority in Medieval Europe. Documents in Translation*. Ed.: Peters, Edward. Philadelphia, 1980.

Procházková

1998 Procházková, Nataša: Postavenie haličského kráľa a slavónskeho kniežata Kolomana z rodu Arpádovcov v uhorskej vnútornej a zahraničnej politike v prvej polovici 13. storočia. In: *Medea – Studia MEDiaevalia Et Antiqua*, 2. (1998) 64–75.

Ruess

1912 Ruess, Karl: *Die rechtliche Stellung der päpstlichen Legaten bis Bonifaz VIII.* Paderborn, 1912. (Görres-Gesellschaft zur Pflege der Wissenschaft im katholischen Deutschland. Sektion für Rechts- und Sozialwissenschaft, 13.)

Runciman

1947 Runciman, Steven: *The Medieval Manichee: A Study of the Christian Dualist Heresy*. Cambridge, 1947.

Salminen

1998 Salminen, Ma Tapio: In the Pope's Clothes: Legatine Representation and Apostolical Insignia in High Medieval Europe. In: *Roma, magistra mundi. Itineraria culturae medievalis. Mélanges offerts au Père L. E. Boyle à l'occasion de son 75e anniversaire*. Éd. par Hamesse, Jacqueline. Louvain-la-Neuve, 1998. 339–354.

Senga

1987 Senga Toru: IV. Béla külpolitikája és IV. Ince pápához intézett „tatár-levele”. In: *Századok*, 121. (1987) 4. sz. 584–612.

1988 Senga Toru: Béla királyfi bolgár, halicsi és osztrák hadjárataihoz. In: *Századok*, 122. (1988) 1. sz. 36–51.

Sokcsevits

2011 Sokcsevits Dénes: *Horvátország a 7. századtól napjainkig*. Bp., 2011. (Szomszéd népek történelme.)

Solymosi

1996 Solymosi László: Egyházi-politikai viszonyok a pápai hegemonia idején. In: *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve*. Szerk.: Zombori István. Bp., 1996. 47–54.

Sweeney

1973 Sweeney, James Ross: Innocent III, Hungary and the Bulgarian Coronation: A Study in Medieval Papal Diplomacy. In: *Church History*, 42. (1973) 3. sz. 320–334.

Szabados

1999 Szabados György: Imre és András. In: *Századok*, 133. (1999) 1. sz. 85–111.

2000 Szabados György: Egy elmaradt keresztes hadjáratról. Magyar–szentszéki kapcsolatok 1198–1204 között. In: „Magyaroknak eleiről.” *Ünnepi tanulmányok a hatvanesztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szerk.: Piti Ferenc–Szabados György. Szeged, 2000. 473–492.

Szeberényi

2002 Szeberényi Gábor: „Kalán, Isten kegyelméből palliumos pécsi püspök, egész Horvátország és Dalmácia kormányzója.” Újabb szempont a horvát–magyar perszonálunió 12. századi történetének kérdéséhez. In: *Tanulmányok Pécs történetéből, 10–11–12. Az Előadások Pécs történetéből '98, '99 és 2000 c. konferenciák válogatott előadásai*. Szerk.: Varga Lajos–Vonyó József. Pécs, 2002. 229–241.

2007 Szeberényi Gábor: A Balkán, 800–1389. In: *Kelet-Európa és a Balkán 1000–1800 közt. Intellektuális történeti konstrukciók vagy valós történeti régiók?* Szerk.: Sashalmi Endre. Pécs, 2007. 279–330.

Szűcs

1993 Szűcs Jenő: *Az utolsó Árpádok*. Bp., 1993. (História Könyvtár. Monográfiák.)

Ternovác

2011 Ternovác Bálint: A szerémi püspökök életrajza, valamint a kő, illetve a szenternyei székeskáptalan archontológiája a 14. század közepéig. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 23. (2011) 1–2. sz. 33–47.

2013a Ternovác Bálint: A bogumil eretnkség a XI. századi Magyar Királyság déli területein. In: *Fons*, 20. (2013) 4. sz. 501–523.

2013b Ternovác Bálint: A bogumil eretnkség az Észak-Balkánon a 10–11. században. In: *Micae Mediaevales. III. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk.: Gál Judit–Péterfi Bence–Vadas András–Kranzieritz Károly. Bp., 2013. 65–76.

2013c Ternovác Bálint: A szerémi latin püspökség alapításának és korai történetének vitás kérdései. In: *Századok*, 147. (2013) 457–470.

2016 Ternovác Bálint: A boszniai latin püspökség története 1344-ig. In: *Micae Mediaevales. V. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk.: Fábán Laura–Gál Judit–Haraszi Szabó Péter–Uhrin Dorottya. Bp., 2016. 215–228.

Thumser

2013 Thumser, Matthias: Kardinal Rainer von Viterbo (†1250) und seine Propaganda gegen Friedrich II. In: *Die Kardinäle des Mittelalters und der frühen Renaissance*. Hrsg. v. Dendorfer, Jürgen–Lützelshwab, Ralf. Firenze, 2013. 187–199.

Udvardy

1991 Udvardy József: *A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526)*. Köln, 1991. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae, XI.)

Waldmüller

1987 Waldmüller, Lothar: *Die Synoden in Dalmatien, Kroatien und Ungarn. Von der Volkerwanderung bis zum Ende der Arpaden (1311)*. Paderborn–München–Wien–Zürich, 1987. (Konziliengeschichte.)

Walther

1983 Walther, Helmuth G.: Häresie und päpstliche Politik. Ketzerbegriff und Ketzergesetzgebung in der Übergangsphase von der Dekretistik zur Dekretalistik. In: *The Concept of Heresy in the Middle Ages (11–13th C.). Proceedings of the International Conference, Louvain, May 13–16, 1973*. Eds.: Lourdaux, Willem–Verhelst, Daniel. Leuven, 1983. 104–143. (Mediaevalia Lovaniensia, Series I. Studia IV.)

Weigl

2002 Weigl, Herwig: Ein bosnischer Bischof auf Arbeitssuche: Frater Ruger, sein Wirken als Passauer Weihbischof und sein Grab in Zwettl (1305). In: *Unsere Heimat. Zeitschrift für Landeskunde von Niederösterreich*, 73. (2002) 168–194.

Wertner

1903 Wertner Mór: Margit császárné fiai. In: *Századok*, 37. (1903) 7. sz. 593–611.

Zey

2012 Zey, Claudia: Stand und Perspektiven der Erforschung des päpstlichen Legatenwesens im Hochmittelalter. In: *Rom und die Regionen: Studien zur Homogenisierung der lateinischen Kirche im Hochmittelalter*. Hrsg. v. Johrendt, Jochen–Müller, Harald. Berlin–Boston, 2012. 157–166.

Zimmermann

2000 Zimmermann, Harald: *Der Deutsche Orden im Burzenland. Eine diplomatische Untersuchung*. Köln–Weimar–Wien, 2000.

Zimmermann

1913 Zimmermann, Heinrich: *Die päpstliche Legation in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts. Vom Regierungsantritt Innozenz' III. bis zum Tode Gregors IX. (1198–1941)*. Paderborn, 1913. (Görres-Gesellschaft zur Pflege der Wissenschaft im katholischen Deutschland. Sektion für Rechts- und Sozialwissenschaft, 17.)

Zsoldos

2011 Zsoldos Attila: *Magyarország világi archontológiája, 1000–1301*. Bp., 2011. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak, 11.)

GÁBOR BARABÁS

HERETICS, PIRATES AND LEGATES

THE BOSNIAN HERESY, THE HUNGARIAN KINGDOM AND THE POPES
AT THE OUTSET OF THE 13TH CENTURY

The study examines a special aspect of the relations between the Papacy and the Hungarian Kingdom in the first half of the 13th century: the fight against the so-called heretics of the Balkans. The question of the heresy is not investigated from a dogmatic, or a legal point of view; the analysis is focusing on the taken papal and Hungarian actions. Pontifical legates were entrusted with tasks concerning the heresy and the piracy in Bosnia and Dalmatia since the very beginning of the century, while the Hungarian rulers and several prelates took part in the struggle as well. The presentation starts with the investigation against Ban Kulin of Bosnia led by the papal chaplain John of Casamari, whereas among other topics the problem of the Dalmatian pirates, the Bosnian campaign of Duke Coloman of Slavonia and the integration of the diocese of Bosnia into the Hungarian church are touched upon too.

A halicsi magyar uralmat támogató elit

A Magyar Királyság és északkeleti szomszédja, a Kijevi Rusz közötti dinasztikus kapcsolatokról már a 11. században is tudunk.¹ A magyar királyok közül I. (Szent) László (1077–1095) volt az első, aki hadjáratot vezetett a Kárpátokon túlra. Ennek a hadjáratnak csak a magyar krónikában maradt nyoma.² Nagy valószínűséggel azért, mert alapvetően azoknak a – Kijevhez képest – délnyugatra fekvő, az idő tájt még jelentéktelen, kisebb központoknak az önállósodásáról van szó, amelyből a 12. századra a halicsi fejedelemség kifomálódott. A Rurikok perifériára szorult tagjai felhasználták a steppei haderőt (kunok) pozíciójuk megerősítésére.³ Ebbe a folyamatba illeszthető Könyves Kálmán (1095–1116) király hadjárata, amely a Peremysl (ma: Przemyśl) mellett elszenvedett jelentős vereséghez vezetett.⁴ A délnyugati Rusz – azaz a későbbi Halics – fejedelmeit segítő hadjáratok sorába illeszthető mind II. István (1116–1131) 1123. évi Jaroszlav alatt megjelenő serege, mind II. Béla (1131–1141) 1138-ban küldött serege.⁵ II. Géza (1141–1162) részben ezt a vonalat követte, zömében azonban sógorát, a kijevi nagyfejedelmet támogatta, vállalva a korábbi szövetségessel való konfrontációt is.⁶

A felsorolt esetekben nem volt a magyar király célja, hogy a Rusz területének bármely részén magyar uralmat teremtsen. III. Béla idején (1172–1196) jelzik az események (például a Magyarországra került halicsi fejedelem bebörtönzése, illetve András herceg szerepe), hogy a Halicsban megjelent királyi sereg a magyar uralom megteremtését készítette elő. Ettől kezdve a 13. század közepéig a magyar királyok részéről ez a törekvés komolyan érzékelhetővé válik.

* A szerző az MTA doktora, a Pécsi Tudományegyetem BTK Történettudományi Intézet Középkori és Korajkori Történeti Tanszék egyetemi tanára (7624 Pécs, Rókus u. 2., font.marta@pte.hu).

1 A *Régmúlt idők elbeszélése*. 34–35., 49–50., 100., 103. elsősorban a honfoglalás előtti eseményekről tesz említést, valamint a 11–12. század fordulójáról. Lásd erre: Balogh, 2015. 279–302.; Font, 2015b. 303–315. A 11. századi dinasztikus házasságokról a magyar krónikaszöveg tudósít: SRH I. 344–345.; Font, 2015c.

2 SRH I. 414–415.; Font, 2005a. 135–136.

3 Font, 2001.; Font, 2005b.; Kovács, 2015. 317–331.

4 *Régmúlt idők elbeszélése*. 202–203.; SRH I. 424.

5 *Magyarok a Kijevi Évkönyvben*. 59.

6 *Magyarok a Kijevi Évkönyvben*. 69–279.; SRH I. 460.; Font, 2005a. 160–178.

A 11. század végi és a 12. századi hadjáratok ismert szereplői

A 13. század előtti eseményeket leírva az óorosz krónikák⁷ csak elvétve tesznek említést konkrét magyar személyekről. Kálmán 1099. évi hadjáratánál a király és a csatában életét vesztő Koppány (Kupan) püspök nevét feljegyezték, de a másik elesett püspökét már nem. A magyar krónika mindkettejük nevét megőrizte,⁸ és néhány világi személyét is. Sajnos a magyar püspöki kar névsorát az 1099. év táján nagyon hiányosan ismerjük, nincs támpont arra, hogy melyik püspökség élén állhatott az életét vesztett két főpap. Az esztergomi érsek személye változik éppen 1099-ben, ekkor lép hivatalába Szerafin érsek (1099–1103),⁹ de elődjét nem ismerjük, ráadásul a forrásban nem érsekről, hanem püspökről volt szó. A két főpapi méltóság közötti különbséget az óorosz krónikaírók is ismerik (lásd az 1152. évi eseményeket), a magyar krónika esetében pedig kizárható a tévedés lehetősége. A magyar krónika két ispánról tud a harcolók között: Őze ispánt a kunok megölték, Gyula ispán a lábán megsebesült és hazatérve halt bele sérülésébe. Rajtuk kívül egy megsebesült vitéz (Matheus) neve bukkan fel, feltehetőleg egy hőstettnek köszönhetően, amit társa, Péter hajtott végre, egy kun harcos foglyul ejtésével.¹⁰

II. István 1123. évi hadjáratáról a *Kijevi Évkönyv*ben a magyarok megjelenésén túl egyetlen személyről sem esik szó, arról sem, hogy a király megjelent volna.¹¹ A magyar krónika elbeszélése az uralkodó és a magyar előkelők közötti ellentétéről számol be. A hadjáratban részt vevő magyarok közül egyedül Hont-Pázmány nembeli Kozma (*princeps* [...] *Cosma de genere Paznan*) neve szerepel.¹² A nemzetséghez való tartozás nélkül, de ugyancsak *princeps* Cosmaként fordul elő abban az 1113. évi oklevélben, amely a zabori apátság birtokait írja össze.¹³

A II. Géza kori hat hadjáratról a *Kijevi Évkönyv* igen hosszasan számol be, a magyar krónika tízsoros fejezete csak kettőről tud, de az események leírásával

7 Régmúlt idők elbeszélése. 202–203.; Magyarok a Kijevi Évkönyvben. 153., 229., 295., 297., 305., 307.

8 „...et episcopos Cuppan et Laurentium multosque alios bellatores fortes sagittarum transficionibus occiderunt.” SRH I. 424.

9 Zsoldos, 2011. 79.

10 Az SRH I. 425. 2. jegyzet szerint Gyula (*Iula*) nevű *comes palatinus* I. Géza 1075. évi okleveléből ismert, Gyula *comes* pedig László korából. A jegyzet mindkét esetben Fejér adataira hivatkozik (CD I. 439. és II. 85.). A DHA szerint Gyula mindkét esetben *comes palatinus*ként szerepel (DHA I. 218., 265.). Amennyiben a két Gyula nevű *comes palatinus* nem azonos személy, a második még lehetett Kálmán hadjáratának résztvevője. Őze ispán (Euze), Mátyás (Matheus) *miles*, valamint társa, a kun foglyot ejtő Péter neve más forrásból ismeretlen.

11 Magyarok a Kijevi Évkönyvben. 51., 53.

12 SRH I. 438.

13 DHA I. 392. Előkelő származására utal mind a *princeps* megjelölés, mind a királyi tanácsban való szereplés. A Hont-Pázmány nemzetséghez tartozására lásd: SRH I. 438. 2. jegyz.; illetve Karácsonyi, 1901. II. 184–185. Az oklevélben és a krónikában megjelenő személy azonossága az időbeli közelség miatt elképzelhető, de nem bizonyítható. A krónikában leírt bátorsága – hogy ki merte fejezni egyet nem értését a királlyal – annyiban erősíti Kozma Hont-Pázmány nemzetséghez tartozását, hogy a király nővére a nemzetség Lampert nevű tagjának felesége volt. Adatok híján Kozmát Karácsonyi sem tudja elhelyezni a nemzetség családfáján.

e kettőnél is adós marad.¹⁴ A magyar kiadáshoz fűzött kommentár tévesen minősíti hibásnak a krónikaszöveget.¹⁵ A *super Lodomerium ducem* Vlagyimirko halicsi fejedelemre utal, aki ténylegesen Géza ellenfele volt. A *Minosloy* név pedig Msztyiszlav Izjaszlavicsot, Izjaszlav nagyfejedelem (1146–1154) fiát jelenti, aki 1151-ben valóban járt Magyarországon, vele csakugyan küldött Géza csapatot sógorának, és ezt a sereget halicsi területen rajtaütéssel ténylegesen szétverték.¹⁶ A *Kijevi Évkönyv* a magyarok közreműködésével zajló hat hadjárat leírásában egyetlen magyar személynevet említ: az 1150. évi hadjáratban részt vevő Kuknyis (Kökényes) érsekét.¹⁷ Egyszer szerepel név nélkül, csupán funkciója megjelölésével a bán¹⁸ annak kapcsán, hogy leányát Izjaszlav öccse feleségül vette. Az 1152. évi hadjáratban részt vett az érsek,¹⁹ akinek nevét ugyanúgy nem jegyezték fel, mint a király hadvezéreit. II. Géza tisztségviselői közül keveset ismerünk. A nádor és a bán tisztségét egyszerre betöltő Beluson kívül hosszabb ideig tartott Héder nembeli Héder országbírói működése (1150–1157).²⁰ Egy 1148. évi oklevél felsorolja Gereon udvarispánt, Gábor főasztalnok-, Kaifás főpohárnok- és Bogoslaus tárnokmestert,²¹ egy 1156. évi oklevél pedig öt ispánt, Barsban Pétert, Bodrogban Appát, Esztergomban Simont, Hontban Germant és Nógrádban Derset.²² II. Géza egész uralkodása alatt birtokolták ispánságukat Pál fia Miklós Somogyban, Lőrinc pedig Sopron és Vas megyében.²³ Ruszbeli hadjáratban való részvételről egyikük esetében sem tudunk, de az információhiány miatt nem is zárhatjuk ki.

III. Béla 1188–1189-ben azzal, hogy a tőle segítséget kérő Vlagyimir Jarszlavics halicsi fejedelem helyett fiát, András herceget állította Halics élére, elindítója lett a Halics megszerzésére törekvő expanciónak. Béla hadjáratáról a magyar krónika mit sem tud, a *Kijevi Évkönyv* sem annyira részletes, mint a II. Géza idején történtek közlésénél. Azon adatokon túl, hogy a király vezette az első hadjáratot, és a királyfi hozzátétőleg másfél évig Halicsban maradt, a hadjáratban részt vevő személyek nevét nem jegyezte fel a krónikás. András herceg királyként (1205–1235) uralkodása egész ideje alatt erőfeszítéseket tett Halics megszerzésére.

14 *Magyarok a Kijevi Évkönyvben*. 69–279.; SRH I. 460. (cap. 167.)

15 SRH I. 460. 2. és 3. jegyz.

16 Vö. *Magyarok a Kijevi Évkönyvben*. 183., 211., 213.

17 *Magyarok a Kijevi Évkönyvben*. 153.; Zsoldos, 2011. 80.

18 *Magyarok a Kijevi Évkönyvben*. 153.; Belus (Beloš) 1146–1157 között nádor is: Zsoldos, 2011. 41.

19 *Magyarok a Kijevi Évkönyvben*. 229. 1151–1157 között Martirius volt az esztergomi érsek, a kalocsai érsek ebből az időből nem ismeretes. Zsoldos, 2011. 80., 83.

20 Zsoldos, 2011. 26.

21 RA 26–27. No. 77.; Zsoldos, 2011. 54., 58., 61.

22 RA 29–30. No. 84.; Zsoldos, 2011. 134., 141., 149., 159., 172.

23 Zsoldos, 2011. 192., 196., 222.

A magyar uralmat támogató előkelők a 13. században

A magyarországi elit tagjai

A 13. századi eseményeket tartalmazó *Halics–Volhíniai Évkönyv* elbeszélése alapvetően a Rusz délnyugati területeire koncentrál, részletes információt ad a magyar hadjáratokról és számos résztvevő nevét is ismeri.²⁴ Magyarországon II. András korától jelentősen megnőtt a királyi oklevelek száma, amelyekben az uralkodó által tett adományok kapcsán felsorolják mindazokat az érdemeket, amivel a megadományozott a király bőkezűségét kiérdemelte. Nemegyszer fény derül a Rusz

1. táblázat. A ruszbeli tevékenységükkel adományt érdemlő személyek a magyar királyi oklevelekben

Az oklevél			
	kelte	kiadója	kedvezményezettje
1.	?	III. Béla	Ceka
2.	1211	II. András	Fábián és Vince
3.	1212		Farkas és Péter (testvérük, a néhai János)
4.	1224		frankavillai Lőrinc
5.	1229		Ábrahám fia Mihály
6.	1230		Buhtka és Natk
7.	1230		Tamás ispán
8.	1231		Tamás ispán
9.	1233		Nána lovászmester
10.	1234		Demeter hercegi asztalnokmester
11.	1235	IV. Béla	Dénes fia Dénes lovászmester
12.	1244		Obichk fia Miklós
13.	1248		Osl fia Herbort
14.	1248		Benedek ispán
15.	1249		Pál udvarbíró, zalai ispán
16.	1250		Füle (File) bán fiai
17.	1250		Geche fia Ivachin szebeni ispán
18.	1253		Witk
19.	1256		Jakab fia Jakab
20.	1256		Arnold szepesi ispán fia Jordan
21.	1259		German
22.	1261		German
23.	1261		Tamás fia Simon
24.	1264		Lőrinc mosoni ispán
25.	1267		Lőrinc fia Bogomer

24 Font, 2005a. 53–62.

földjére vezetett hadjáratban való részvételre is. Ezeket az adatokat korábbi munkánkban összegyűjtöttük,²⁵ az utóbbi évek jelentős genealógiai kutatásai azonban ismét ráirányították a figyelmet a hadakozó elit személyi összetételére²⁶ (1. táblázat).²⁷

Az 1. táblázatban felsoroltak közül tízen tartoztak az elithez.²⁸ Tamás ispán (7,8), Nána lovászmester (9), Demeter hercegi asztalnokmester (10), Dénes fia Dénes lovászmester (11), Benedek ispán (14), Pál udvarbíró és zalai ispán (15), Füle (File) „bán” (16), Geche fia Ivachin szebeni ispán (17), Jordan, Arnold szebeni ispán fia (20) és Lőrinc mosoni ispán (24). Egy részüknek ruszbeli ténykedése csak a magyar oklevelek utalásából ismert (2. táblázat), más részükről mind az oklevelek, mind a *Halics–Volhíniai Évkönyv* említést tesz (3. táblázat). Az előkelőknek van egy csoportja, akiknek halicsi tevékenysége csak a *Halics–Volhíniai Évkönyvből* ismeretes (4. táblázat).

2. táblázat. A halicsi hadjáratokban részt vevő magyar előkelők, akiknek ruszbeli jelenlétére csak magyar oklevél utal

Az oklevél kelte	Név	Tisztség	Beazonosítható ruszbeli tevékenység
1230 1231	Tamás – Monoszló nb. Makariás fia	valkói ispán 1221	az egyik (feltehetőleg 1230. évi) hadjáratban megsebesült
1233	Nána – Nánabeszter nb. Nána fia	a király lovainak procuratora és provisor 1233	részt vett Jaroszlav 1231. évi sikeres ostromában
1249	Pál – Geregye nb. Écs fia	fejéri ispán 1238–1241; országbíró 1241, 1248–1252; szolnoki ispán 1245–1247; zalai ispán 1248–1252	részt vett Halics vára ostromában (1230)
1264	Lőrinc (Kemény fia?)	mosoni ispán 1263–1264; nádor 1267–1269, 1272 és számos további tisztség	részt vett Jaroszlav sikertelen ostromában (vereség: 1245. augusztus 17.)
1250	Ivachin (Gece fia) – fiai hivatkoznak rá	szebeni ispán 1210	hadjáratban való részvétel: <i>contra Romanum ducem Ruthenorum</i> (1211)
1256	Jordan (Arnold szépesi ispán fia)	?	követségben járt (ideje nem meghatározható)

²⁵ Uo. 109–110.

²⁶ Zsoldos, 2011; Dąbrowski, 2002; Dąbrowski, 2012; Dąbrowski, 2016; Jusupović, 2011; Jusupović, 2013; Войтович, 2006; Волощук, 2014.

²⁷ Font, 2005a. 109–110. A kurzivált évszámok hamis oklevélre utalnak.

²⁸ Az alacsonyabb társadalmi rétegbe tartozókról lásd: Font, 1995; illetve további magyar személyek halicsi hadakozásban való részvételére derül fény Aba nembeli Demeter, Kálmán herceg asztalnokmestere számára íródott oklevélből (ÁÜO VI. 545. No. 345.), amely megemlíti, hogy Demeterrel együtt volt még nyolc rokona is. Ők is fogságba estek Kálmánnal együtt. Demeter két testvére, Mikola és László meg is sebesültek, ott volt féltestvére, Aba, valamint anyai ágú rokonai, János fiai Tamás és János, Ottó fia Juda, Vid fia Mátyás és Pexa fia Mojs.

3. táblázat. Azon tisztséget viselő személyek, akiknek halicsi jelenléte mind magyar oklevélből, mind a *Halics–Vohíniai Évkönyvből* ismert

Az oklevél kelte	Név	Tisztség	Ruszbeli tevékenység
1234	Demeter – Aba nb. Sükösd fia	hercegi asztalnokmester 1216–1234; bodrogi ispán 1235–1240 [1247]	Kálmán herceg, halicsi király udvarában
1235	Dénes – Türje nb. Dénes fia	vajda 1233–1234; lovászmester 1235–1241; nádor 1245–1246, 1248 és számos további tisztség	részt vett Béla herceg 1230. évi hadjáratában (<i>de mandato et voluntate patris</i>) és Jaroszlav 1231. évi sikeres ostromában
1248	Benedek ispán ?	dux ?	1210 vége – 1211 eleje között uralmat gyakorolt Halicsban (kérdéses: ő volt-e 1214-ben Kálmán mellett)
1250	Füle (File) fia [meghalt 1245]	asztalnokmester 1231–1232; soproni ispán 1234; („bán”?); al nádor 1220 (?)	Kálmán halicsi király mellett 1219–1221; elesett Jaroszlav sikertelen ostromakor (1245. augusztus 17.)

4. táblázat. Azon személyek, akiknek csak a *Halics–Vohíniai Évkönyv* adatolja a halicsi hadjáratban való részvételét

Név	Tisztség
Pat (Poth) Győr nb.	nádor 1209–1212
Töre (Turoy) fia Péter	bácsi ispán 1210–1212
Banko (Borkalán ? nb. Bánk)	királynéi udvarispán 1210–1212; bihari ispán 1209–1212; nádor 1212–1213
Mika (barbatus = borodatyj)	bihari ispán 1212–1216, 1219–1221, 1226; nyitrai ispán 1223
Lotard (Gutkeled nb.)	szabolcsi ispán 1213
Marcell (Tétény nb. Marcell fia)	udvarispán 1211–1212; 1206–1214 között számos ispánság
Tiborc (Rosd nb.?)	nyitrai ispán 1211; 1198–1222 között számos más tisztség
Makján (Aba nb. debrői ág felmenője ?)	?

II. András először 1205-ben vezetett sereget halicsi területre. A Szanok várában – a gyermek Danyiil uralmát biztosítandó – hagyott magyar seregből említ a helyi krónikás néhány személyt. A vezetőjük lehetett a fél szemű Mog (Moch) nádor,²⁹ aki III. Béla udvarában már kétszer (1192–1193, 1198–1199) is betöltötte a legmagasabb tisztséget, és számos ispánság (Nyitra, Bács, Bodrog, Sopron, Bihar, Bars, Pozsony) élén is előfordult.³⁰ Azt figyelembe véve, hogy már 1185–1186-ban udvarispán volt, felmerülhet, hogy résztvevője lehetett az 1188–1189. évi magyar expanciónak is. Feltételezzük, nem véletlenül helyezte II. András ismételten a nádori méltóságba és vitte magával Halicsba.

A többi név, mely mögött nagy valószínűséggel a magyar had vezetőit láthatjuk, nem azonosítható. A Blaginya névhez esetleg a Bagonya (Bagana) vagy a Bágyon (Bagun, Bugen) nevek lennének kapcsolhatók, az előbbi azonban csak az

29 PSZRL II. 717.

30 A Hont-Pázmány vagy a Csanád nemzetséghez tartozhatott. Lásd: Zsoldos, 2011. 338.

1280-as években szerepel, a másik 1213-ban.³¹ Ugyanez a helyzet a Korocsun névvel, amely Karachinus vagy Carachinus alakban fordul elő, de csak az 1260-as években. Volpt és a fia, Vitomir nevéhez hasonló nevű tisztségviselőről nem tudunk. Nem zárható ki, hogy ilyen nevű személyek valóban voltak a magyar seregben, de a korabeli magyar okleveles anyagban tapasztalható hiányuk miatt úgy véljük, hogy nem a hadvezérek közé kell őket sorolni, ahogy a *Halics–Volhíniai Évkönyv* orosz szövegkiadásában teszik,³² hanem az alacsonyabb társadalmi csoportba tartozó személyek közé.

A helyi krónikás az 1211. nyár végén a király vezette országos seregből ismerte a legtöbb magyar személyt.³³ Talán nem véletlen, hiszen ez alkalommal II. András király a gyermek Danyiilt akarta Halics élére állítani, illetve a tényleges hatalmat anyja kezébe adni. Danyiil személye, illetve a vele történetek miatt fordulatot nagyobb figyelem a magyar sereg résztvevői felé is. Az uralkodó a fővezérséget a Győr nembeli Pat (Poth) nádorra (1209–1212) bízta, de rajta kívül az évkönyv még hét további személy nevét sorolja fel. Közülük Töre (Turoy) fia Péter, 1210–1212 között bácsi ispán, a nádor seregének tagja volt, a többiek számozott sorrendben említődnek, mint a magyar sereg egy-egy vezetője. A felsorolás több esetben hivatalban lévő tisztségviselőkre vonatkozik: Banko (Bánk) 1210–1212 között királynéi udvarispán, egyidejűleg (1209–1212) bihari ispán volt, Marcell udvarispán (1211–1212), Tiborc pedig nyitrai ispán (1211). 1211-ben nem viselt ugyan tisztséget a szakállas Mika (*Mica barbatus*, *Mika borodatyj*), az ő karrierje ezt követően emelkedett, hiszen 1212-ben ő váltotta Bánkot a bihari ispánságban. A Gutkeled nembeli Lotard is később (1213) lett szabolcsi ispán. Makján nevű személyt viszont csak a 13. század végéről ismerünk, lehet, hogy itt ennek egyik őseről van szó.³⁴

Bizonyos, hogy a felsoroltak közül később, a halicsi királlyá koronázott Kálmán udvartartásában többen nem játszhattak szerepet. Ezek közé tartozik Pat nádor, aki 1214–1215-ben mosoni ispánként működött, ezt követően nincs többé hír róla, valószínűleg meghalt. Ugyanezt gondoljuk Marcellról is, aki 1214 után tűnt el a forrásokból. Makjánról és Lotardról információ híján kénytelenek vagyunk ugyanezt állítani. Töre fia Péter 1213-ban Gertrúd királyné egyik gyilkosa volt, amiért a király karóba húzatta. Bánk az 1213 és 1217 közötti években nem viselt tisztséget, ami azért furcsa, mert 1199 óta folyamatosan fontos pozíciókat töltött be. A királyné meggyilkolásában való részvételét Körmendi Tamás cáfolta,³⁵ mivel 1217-től 1222-ig ismét fontos tisztségeket viselt: szlavón bán (1217), egyidejűleg udvarispán és fejéri ispán (1221–1222), majd bodrogi (1222) és újvári ispán (1222) volt. Bánknak esetleg korábbi tapasztalataiból adódóan lehetett feladata Kálmán fogságból szabadulása kapcsán.

Kálmán herceg halicsi udvarának szereplői közül néhányat ismerünk, akikről tudjuk, hogy később Szlavóniában is mellette maradtak. Egyikük Aba nembeli

31 Zsoldos, 2011. 286.

32 PSZRL II. a Névmutató VII., IX., X., XX. oldalain.

33 PSZRL II. 724.; Font, 2005a. 228–229.

34 Zsoldos, 2011. 286–287. (Bánk), 323. (Lotard), 326. (Makján, Marcell), 332. (Mika), 343. (Pat, Péter).

35 Körmendi, 2014. 107–108. (Töre fia Péter), 112–115. (Bánk); ez utóbbira lásd: Zsoldos, 2011. 286–287.

Demeter, aki a hercegi asztalnokmesteri tisztséget (1216–1240) töltötte be, 1235–1240 között bodrogi ispán lett, és még 1247-ben is az élők sorában volt, de további tisztségeit nem ismerjük.³⁶ A *Halics–Volhíniai Évkönyv*ben egyetlen adatunk van arra, hogy Demeter valóban Kálmán mellett tartózkodott Halics várában, mégpedig fogságba esésük előtt.³⁷ Midőn a magyar sereg Volhínia felé indult, Kálmánnal csak szűkebb udvartartása maradhatott a rezidencián, név szerint: „Ivan, Lekin és Dmitr”.³⁸ Egyetértünk azzal, hogy Hodinka a Dmitr nevet Demeternek fordítja, a másik két név azonban összetartozik: Ivan Lekin. Az utóbbit Jusupović magyar hadvezérnek gondolja.³⁹ Nem több ötletnél, de felvetjük, hogy a név esetleg Ivachin (Iwachin)⁴⁰ szebeni ispánt rejti. A csatában szemén lőtt Uz – egy ritka név viselője – talán azonos lehet az 1219-ben egyszer említett tálhordó ispánnal,⁴¹ és halála magyarázhatja, miért csak egyetlen információnk van róla.

Kálmán udvarának másik ismert szereplője Füle (Fila, a *Halics–Volhíniai Évkönyv*ben gögös Filja) volt, akinek királyi asztalnokmesteri (1231–1232) és soproni ispáni (1237–1240) tisztségéről tudunk. Fülét egy halála után (1250) fiainak készült oklevél bánnak nevezi, nem ismert azonban, mikor viselte ezt a méltóságot. Długosz a *palatinus* tisztséget tulajdonítja neki, nyilvánvalóan tévesen, és ez a hiba fellelhető a szakirodalomban is.⁴² A *Halics–Volhíniai Évkönyvből* ismert, hogy 1221-ben ő állt a Halicsban tartózkodó magyar sereg élén, amikor Kálmán és Salomea fogságba estek, és Msztjiszlav elfoglalta Halicsot.⁴³ Füle serege nem a vár védelmére koncentrált, hanem Leszekkel Volhíniába vonult hadakozni. Msztjiszlav serege utolérte, és Mária ünnepe előestéjén legyőzte.⁴⁴ Füle valószínűleg az 1219-ben Halicsba küldött hadvezetője lehetett, mivel 1219 és 1221 között nincs tudomásunk arról, hogy újabb magyar sereg érkezett volna. Füle legkésőbb a fogságból kiszabadultakkal tért vissza Magyarországra. Ezt követően nem tudunk arról, hogy András herceg halicsi uralma idején szerephez jutott volna. Érdeklődése a halicsi ügyek iránt megmaradt, mivel 1245-ben a Jaroszlav alatti csatában halicsi földön hadakozva lelte halálát.⁴⁵

Az 1210-es évek magyar szereplői közül a legproblematisabb Benedek. A gyermek Kálmán mellett az irányítás egy időre Benedek kezébe került, akit a *Halics–Volhíniai Évkönyv* „kopasznak” nevez (*liszj*). Őt Pasuto és Hrusevszkij Korlát fia Benedekkel azonosította. Egyetértünk Włodarskival, aki hangsúlyozta, hogy e korban több Benedek is szerepel, nem állapítható meg, hogy melyikükről van szó. A halicsi évkönyv szerint az 1210-ben szereplő Benedek neve mellett nincs jelző, csak

36 ÁÚO VI. 545.; Zsoldos, 2011. 71., 294.

37 PSZRL II. 737.

38 PSZRL II. 737.; Hodinka, 1916. 344–345.

39 Jusupović, 2013. 250.; Font, 2005a. 110., 114.; Zsoldos, 2011. 204., 312.

40 Zsoldos, 2011. 204.

41 Zsoldos, 2011. 356.

42 Długosz VI. 206. A tévedés átvételére lásd például: Bartnicki, 2005. 47. Zsoldos szerint alnádor lehetett: Zsoldos, 2011. 302.

43 PSZRL II. 737.

44 PSZRL II. 737–738. Legvalószínűbben az augusztus 15-i Mária-ünnep előestéjén: Font, 2005a. 213.

Egyéb Mária-ünnepekre való datálás kritikáját lásd: Font–Barabás, 2017.

45 Font, 2005a. 212–213., 248.

az ellenszenvet kifejező Antikrisztus-hasonlaltal jellemzik. A magyar oklevelekben a kopaszságra utaló *calvus* jelzővel szereplő Benedeket nem találunk. Perdöntő bizonyítékunk nincs, de a két személy megkülönböztetését korábban is indokoltnak tartottuk.⁴⁶ A Kálmán királyságát megelőzően Halicsban működő Benedekről – az 1208. évi eseményekhez kapcsolva a magyar történettudományban Pauler nyomán – elterjedt vélemény szerint a Bor nembeli Korlát fia, Benedek erdélyi vajda (1205–1206, 1208–1209) átvette Halics kormányzását. Korlát fia Benedek hadjáratát 1210-re datálja Hruszevszkij nyomán Pasuto és Lammich, 1209-re Włodarski.⁴⁷ Bizonyos, hogy Benedek uralma nem volt népszerű, ehhez járulhattak az egyházi uniót támogató lépések, amelyekről egy 1207. évi pápai levélből szerezhetünk tudomást.⁴⁸ A népszerűtlen Benedeket nem véletlenül nevezhette az évkönyv „Antikrisztus”-nak: olyan ellenszenvet váltott ki, hogy 1211 első felében elkergették. Véltetően előkelő halicsi státuszára tekintettel illetve Benedeket *dux* címmel egy 1221-ben kelt oklevél.⁴⁹ Korlát fia Benedek pályaképének megrajzolása nehézségekbe ütközik, különös tekintettel az 1209. évi száműzetése és a halicsi szereplése közötti ellentmondásra; továbbá arra a sajtáságos helyzetre, melyet *dux* címe vet fel, mivel nem tartozott az uralkodó dinasztiához. További kérdés, mit tudhatunk a „kopasz” Benedekről.

A két Benedek elkülönítésére és pontos azonosításukra legújabbán Senga Toru tett kísérletet,⁵⁰ ami rendkívül időszerű volt a szakirodalomban – elsősorban a szláv nyelveken megjelent munkákban – olvasható pontatlanságok és félreértések miatt. Többek között többen összekeverik és egy személynek veszik a két Benedeket, hibásan szerepeltetnek egy „Benedikt Bor” megjelölést, ilyen személy ugyanis a 13. század eleji Magyarországon nem létezett. A Bárkalan nemzetségnevet általában nem ismerik, és a *Bor* nevet a magyar *bor* közszóval magyarázzák.⁵¹ Mások összemoszák Benedeket a nádori tisztség viselőjével, Pat (Poth) nádorral; nem ismerik a magyar *vajda* méltóság és a szláv *vojevoda* közötti lényeges különbséget.⁵² Mindez megjelenik a szövegkiadások magyarázatában és szinte kivétel nélkül minden szakmunkában.⁵³

A historiográfiai fonalat felfejtve Senga Toru a szláv nyelvű szakirodalom tévedésének forrását Szergej M. Szolovjov (1820–1879) Oroszország történetéről írott munkájában találta meg, Szolovjov pedig Christian Engel (1770–1814) német nyelvű könyvéből merített. Azaz a legújabb orosz, ukrán, szerb, lengyel kötetekben egy 1813-ban megjelent munka régen elavult megállapítása élt tovább! Senga

46 „Kopasz” Benedekre lásd: PSZRL II. 732.; róla: Грушевський, 1905. III. 31.; Пашуто, 1950. 200.; Włodarski, 1966. 65. 25. jegyz.; Herucová, 2015. Korábban így foglaltuk össze a Benedek személyére vonatkozó adatokat: Font, 2005a. 206.

47 PSZRL VII. 116.; Pauler, 1899. II. 50.; Kristó, 1986. 101.; Грушевський, 1901. 10–11.; Пашуто, 1950. 196.; Пашуто, 1968. 243.; Lammich, 1973. 7–12.; Włodarski, 1966. 42.

48 DPRU 12.; Gregorius de Crescentio magyarországi szerepéről: Barabás, 2015. 28.

49 CD III/1. 316.

50 Senga, 2016.

51 Például Войтович, 2011. 236–237.

52 Головки, 2006. 266.

53 Senga, 2016. 32–36.

elemzése Zsoldos Attila Benedek-életrajzaira támaszkodik, mely szerint Korlát fia Benedek erdélyi vajda (1202–1206, 1208–1209) 1209 utáni eltűnése a forrásokból azzal magyarázható, hogy részt vett 1209-ben a II. András király elleni összeesküvésben, és a király száműzte, amint erről egy 1221. évi oklevél tanúskodik. Eszerint az Imre király idején megszerzett pozíciót sikerült II. András idején is megtartania, amíg nem fordult szembe uralkodójával. Zsoldos szerint az 1206 és 1208 között szereplő Benedek soproni ispán egy másik Benedek volt, Korlát fia Benedeket ekkor Halics kormányzójának gondolja – nyilván Hodinka alapján,⁵⁴ aki a *Halics–Volhíniai Évkönyv* hibás kronológiájára nem tett utalást. Az ellentmondást Benedek 1209. évi száműzetése és Benedek halicsi kormányzati szerepe között Marek Klatý ötletét követve lehetne csak feloldani. Ő ugyanis úgy véli, hogy Benedek kegyelmet kapott, így került Halics élére 1210 végén.⁵⁵

Ezt a felvetést nem támasztja alá adat, így inkább Senga álláspontja valószínű, azaz a Halicsban „Antikrisztus”-ként emlegetett Benedek nem lehet azonos Korlát fia Benedekkel. Ez esetben Benedek *dux* címére nehéz fogódzót találnunk. Senga véleményét a tekintetben nem látjuk megalapozottnak, miszerint Konstancia királyné udvarhölgyével, az előkelő Tota asszonnyal kötött házasság miatt juthatott Benedek a *dux* cím birtokába. Senga elemzésének következtetését viszont elfogadhatónak gondoljuk, azaz a *Halics–Volhíniai Évkönyv* jelző nélkül szereplő Benedek-jét nem lehet Korlát fia Benedekkel azonosítani. Ebből következően Senga a jelző nélküli és a „kopasz” Benedeket egy és ugyanazon személynek gondolja, akinek karrierje II. András trónra lépésével 1205-ben indult. Benedek előbb bodrogi (1205), majd soproni (1206–1208) és újbíri ispán (1209) lett. 1209 és 1214 között Magyarországon nem viselt tisztséget, ez a hiátus magyarázható lenne 1210–1211. évekbeli halicsi tartózkodásával, amely 1214-ben pedig indokolhatja a Halicshoz közeli ungi ispán tiszttel betöltését. Senga azt is valószínűnek gondolja, hogy az 1212–1214 közötti években a Halicsba való visszatérésen fáradozott, a szepesi megegyezés után a gyermek Kálmán kíséretében helyi tapasztalatokkal rendelkező személyként tért vissza, és Kálmán halicsi udvarának tagja lett.⁵⁶

A későbbiekben, András herceg halicsi uralma (1226–1234) idején alig szerepel magyar résztvevő neve. Az 1231. évi eseményekhez jegyezte fel a krónikás, hogy az András herceget támogató seregből a harcok során életét veszítette Martinis, a magyar sereg vezére.⁵⁷ Martinis a Martonos vagy Márton név variánsa. A Martonos forma egyetlen Márton neve mellett szerepel,⁵⁸ aki 1268–1269-ben és 1274–1275-ben körösi ispán volt. Így András hadvezéréként elesett Martinisról nincs adatunk. IV. Béla veje, Rosztiszlav Jaroszlav melletti sikertelen csatája leírásában a herceg maga a „főszereplő”, magyar személyeket nem nevez néven a krónikás.⁵⁹

54 Zsoldos, 2011. 288.; Hodinka, 1916. 312–313.

55 Klatý, 1998. 82–86.

56 Senga, 2016. 47–49.

57 PSZRL II. 749.

58 Zsoldos, 2011. 328.

59 Font-Barabás, 2017.

A halicsi elit tagjai

A *Halics-Volhíniai Évkönyvből* a helyi bojárság számos képviselőjének nevét ismerjük, de a csupán narratív forrásban való említés megnehezíti életpályájuk megrajzolását. Az információ mennyisége sem azonos: harminc olyan név szerint megnevezett szereplő van, akit csak egyszer említ a *Halics-Volhíniai Évkönyv*, további tizennégy, akit kétszer. Huszonegy esetben feltüntette a krónikás az apai nevüket (*otcseszto*), ami reménykeltő a családi kapcsolatok megrajzolásánál. Három bojárcsalád (nemzetség, klán) játszott vezető szerepet, őket sokszor személynevük nélkül említik: Arbuzovicsok, Molibogovicsok és Kormilicsicsek. Közülük néhánynak a személynevét is ismerjük, és van, ahol az együttes fellépés miatt gyanakodhatunk a rokonságra.⁶⁰

A magyarokkal közvetett kapcsolatban álltak azok az előkelők, akiket a menekülő kiskorú fejedelmek (Danyiil és Vaszilko) kíséretéből ismerünk: Demjan, Miroslav és Vjacseszlav Tolsztoj, ők alapvetően Danyiilt – illetve kezdetben anyját – szolgálták. Jelen voltak a II. András és Roman özvegye közötti tárgyalásokon 1211-ben, illetve a fejedelemasszonnyal és kiskorú gyermekeivel együtt menekültek Magyarországra és Lengyelországba. Kálmán halicsi tartózkodása idején ketten vettek részt a harcokban egy-egy alkalommal (1219): Vlagyiszlav Vitovics és Lazar Domazsirec. A magyar uralommal való kapcsolatuk csak közvetett, előbbi Danyiil környezete elűzte, még lovát is elvették. Az utóbbit pedig Msztyszlav Msztyszlavics fogta el.⁶¹ Kétségkívül magyarpárti személyek voltak, akik több eseményben közreműködtek, és Magyarországon is megfordultak: Filipp, Szugyiszlav és Vlagyiszlav Kormilicsics. Filipp és Szugyiszlav rendszeresen együtt szerepelnek a Kormilicsics nemzetség tagjaival, így párthíveik közé sorolhatjuk őket.

A Kormilicsics nemzetség élén Vlagyiszlav állt, de ismerjük testvéreit, Javodot és Jaropolkot is. Álláspontjukra vonatkozóan elmondható, hogy kezdetben a gyermek Romanovicsok (Danyiil és Vaszilko) ellen foglaltak állást, és a magyar uralmat sem mindig segítették. Így például az 1208-ban Halicsban felbukkanó – Csernyigovból származó – Igor-fiak (Igorevicsek: Roman, Szvjatoszlav, Rosztyszlav, Vlagyimir) térnyerését támogatták. A nemzetség feje, Vlagyiszlav és párthívei (Szugyiszlav, Filip) azonban szembefordultak az Igorevicsek uralmával, bizonyára a nagyszámú kivégzés hatására, amit az Igorevicsek ellenfelek körében végrehajtottak. Vlagyiszlav és kísérei is a kivégzés elől menekültek Magyarországra. Az 1211. évi sikeres hadjárat nyomán II. András, hogy a bojári ellenállást legyőzze, a hangadó Vlagyiszlavot Magyarországra hozta, és bebörtönözte. Az irányításra törő másik bojár, Szugyiszlav megváltotta fogságát, míg harmadik társuk, Filipp sorsa ismeretlen, lehet, hogy „megúsza” kínzásokkal.⁶²

60 A *Halics-Volhíniai Évkönyvből* ismert bojárokról vonatkozó legújabb kutatások Adrian Jusupović nevéhez fűződnek. Jusupović, 2013. 60–79.

61 PSZRL II. 725., 727–728., 734., 736.; Jusupović, 2013. 118–119., 198–199., 211., 268–269., 288.

62 PSZRL II. 723–724., 727–728.; Грушевський, 1901. 11–12.; Font, 2005a. 199–201.; Jusupović, 2013. 139–141., 243–262.

Szugyiszlav és Vlagyiszlav évtizedeken keresztül játszottak szerepet a halicsi eseményekben, előbbi 1211–1212 fordulójától egészen 1234 körül bekövetkezett haláláig, utóbbi 1206-tól ugyancsak élete végéig. Szugyiszlav részt vett a Kálmán kori hadjáratokban, később pedig András herceg érdekét képviselte. Egy alkalommal a *Halics–Volhíniai Évkönyv* Szugyiszlav Bernatovicseként említi, aki 1211–1212-ben Leszek hadait vezette, emiatt lengyel származása egyértelműnek tűnt. A keleti határvidékről származva ahhoz a csoporthoz tartozhatott, melynek tagjai érdekelték voltak a Piastok keleti terjeszkedésében. Jusupović Szugyiszlav Bernatovicstól Sulisław sandomierzi *castellanusszal* azonosította, és megállapította, hogy két különböző, de hasonló nevű (Szugyiszlav/Szuliszlav) személyről van szó.⁶³

A halicsi Szugyiszlav magyar ügy melletti elköteleződése mögött egy házasságot sejtethetünk: leánya a magyar előkelő, Füle felesége lehetett, mivel Szugyiszlavot egy alkalommal Füle apósának nevezik: „...Füle pedig sok magyarral és lengyel-lel indult el, Halicsból magával vitt halicsi bojárokat, és apósát, Szugyiszlavot, Lázárt és másokat...” [ford. F. M.].⁶⁴ A *убмъ* > *мечмъ* szó apóst, a feleség apját jelenti,⁶⁵ ez a szó elkerülte Hodinka figyelmét, és nem fordította le.⁶⁶ Szugyiszlav kétségkívül az egyik leggyakrabban szereplő személy a halicsi bojárság köréből. Befolyással rendelkezett a halicsi terület több központjában, és megteremtette a kapcsolatot a magyar előkelők egy részével. Jelentős lehetett a vagyona, fizetség fejében szabadult meg a magyar fogságból.⁶⁷ Szugyiszlavnak szerepe volt a II. András és a kunokkal kooperáló Msztyiszlav Msztyiszlavics fejedelem közötti béke megteremtésében, illetve András herceg és Msztyiszlav leánya házasságkötésében. 1234-ben, András herceg halála után elhagyta Halicsot és ismét Magyarországra távozott.⁶⁸ Kétségtelen, hogy mind Szugyiszlav, mind veje, Füle a magyar királyi udvar törekvéseinek előmozdítói voltak, a magyarországi elitben azonban nem rendelkeztek befolyással. Füle esetében nem zárható ki, hogy azonos az 1220-ban szereplő alnádorral – bár Halicsban való jelenléte némileg kétségessé teszi –,⁶⁹ ez azonban nem ad kellő alapot arra, hogy a magyar elithez soroljuk. Szugyiszlavról ez még kevésbé állítható. Voloscuk ötletét, mely szerint a Szugyiszlav név a magyar Sebes (szerinte Sebeslav és Szoboszló) névvel összekapcsolható és a Ludány nemzetséghez köthető, elfogadhatatlannak tartjuk. Voloscuk a magyar személynévanyagot nem vizsgálta, így nem vette figyelembe, hogy a Sebes név (és változatai: Sebe, Sebők) a Sebestyén név magyar nyelvben rövidült alakja.⁷⁰ Úgy véljük, a kiindulópont hibás, ezért a felépített konstrukció sem állja meg a helyét.

63 PSZRL II. 725.; Майоров, 2001. 362–366.; Jusupović, 2013. 243–262., 276–287.; Jusupović, 2011. 147.

64 „...изыде же Филя со многими Оугры и Ляхы из Галича поима бояре Галичкыя и Судислава цътя и Лозоря и инны.” In: PSZRL II. 736. Lásd erről: Пашуто, 1950. 143.; Харди, 2002. 143.; Jusupović, 2013. 245–246.

65 Срезневский, 1903. III. 1089–1090., 1445.

66 Hodinka, 1916. 343.

67 PSZRL II. 728.,

68 PSZRL II. 750., 771.

69 Zsoldos, 2011. 302.

70 Волощук, 2014. 284–301.; Волощук, 2013. 39–48.; Fehértói, 2004. 700–701.

A Kormilicsics nemzetségnév önmagában is figyelemre méltó, mivel nem személynévből származik, hanem méltóságra utal. A *kormiti* ige eredeti jelentése 'táplálni', de már a 11. században találkozunk a *kormlenyije* 'táplálás' fogalmával, amely a fejedelem által elrendelt természetbeni juttatásra utal, a *kormilec* pedig a fejedelmi udvar tisztségviselőjét jelentette, akinek feladata volt az ellátás szervezése, esetenként a gyermekek nevelése; a Rusz különböző régióiban összeolvadhatott a *gyagyko* ('nevelő') feladatkörével. Európa más tájain a latin nyelvű szóhasználatban a *tutor*, *nutritor*, *paedagogus*; esetleg a *magister dapiferorum* lehetne a megfelelője. Végső soron a fejedelmi udvarnak a legfontosabb szereplőjét jelentette.⁷¹ Ennek fényében Vlagyiszlav és testvérei a fejedelmi udvar egykori befolyásos személyiségeinek leszármazottai voltak, és ennek megfelelő pozíciót akartak a maguk számára.

Vlagyiszlav szerepét újraértelmezte Alekszandr Majorov,⁷² alapos kritika alá vetette az orosz–ukrán történettudományban teret nyert fantáziadús elképzeléseket, és Vlagyiszlav befolyásos szerepét örökölt hivatalára vezette vissza. Megállapítása szerint Vlagyiszlav a halicsi bojárok hangadója volt a peremysliekkel szemben. Majorov hangsúlyozta továbbá, hogy Vlagyiszlav és a többi halicsi–volhíniai előkelő nem fejedelemmé akart válni, hanem egy-egy fejedelemségre pályázó személy – adott esetben a magyar király – mellett kötelezte el magát. Már Pasuto felvetette, hogy Vlagyiszlav azonos lehet a magyar oklevelekben megnevezett *Ladislavus Ruthenus*szal,⁷³ akinek szülője valamikor 1218 után János esztergomi érsek tulajdonába került. Az oklevelet az adományozás tényleges idejénél később, II. András szentföldi útja miatt csak valamikor 1221 és 1225 között foglalták írásba, amit Szentpéter az oklevél szerkezete alapján állapított meg.⁷⁴ Azután, hogy *Ladislavus Ruthenus* birtoka 1218 körül az esztergomi érsek tulajdonába került, nincs információnk róla egészen addig, míg 1232-ben néhainak nem mondják. Vlagyiszlav, illetve *Ladislavus Ruthenus* elhunytának időpontját indokolatlan 1231–1232-höz kötni; az csak *terminus ante quem*,⁷⁵ halála szerintünk már az 1220-as években bekövetkezhetett.

A felsoroltakon kívül András herceg halicsi támogatói között említhetjük még Gleb Zeremejicset, akinek szintén szerepe volt abban, hogy Msztyiszlav Andrásához adta fiatalabb leányát. Jusupović úgy véli, hogy Gleb Szugyiszlav köréhez tartozott.⁷⁶ A lengyel szerző ugyanezt állítja a „Vörös” (Csermnyj) Szemjuskóról is, akinek tanácsára András herceg 1226-ban Peremyslből hazatért, hogy katonai segítséget kérjen az egész halicsi terület – benne Halics vára – megszerzéséhez.⁷⁷

71 Фроянов, 1974. 64–65.; Halbach, 1985. 146–159., különösen 155., 159.; Font, 1998. 74–75.; Майоров, 2001. 419.; Ágoston, 2004. 58., 87.

72 Майоров, 2001. 408–436.

73 CDES I. 180. A datálásra lásd: RA I. 116. No. 350.; CD III/2. 310.; Пашуто, 1968. 244.; Font, 2005a. 104–105.

74 CD III/2. 310.; CDES I. 180. A datálásra lásd: RA I. 116. No. 350.; az azonosításra: Пашуто, 1968. 244.; Font, 2005a. 104–105.

75 Jusupović, 2013. 276–287.; Волощук, 2014. 145–174.

76 PSZRL II. 750.; Jusupović, 2013. 152.

77 PSZRL II. 748.; Jusupović, 2013. 238–240.

Sem Gleb Zeremejics, sem Szemjusko tevékenységéről 1234 után nem tudunk semmit. Egyaránt feltételezhető, hogy a harcokban életüket vesztették, vagy Danyiil szolgálatába álltak. Glebről az utóbbit tartja Jusupovič, mivel életútjáról van néhány adatunk korábbi is, hogy András herceg szolgálatába állt volna. Szemjuskóról csak abból az időből vannak híreink, amikor András herceg és Szugyiszlav környezetében felbukkant. Emiatt véli Jusupovič, hogy Szugyiszlavval akár Magyarországra is távozhatott. Msztyiszlav fejedelem hadvezéréből a magyarokkal való együttműködés híve lett Zsiroszlav bojár, aki András herceg mellé szegődött és támogatta 1226-ban. Zsiroszlavról szóló adataink 1227-ben szakadnak meg.⁷⁸

Következtetések

A 12. és a 13. századi hadjáratok között lényeges különbség mutatkozik. Egyrészt a 12. századi hadjáratok száma összességében nem érte el a 13. század első harmadában indított hadi vállalkozásokét; másrészt III. Béla uralkodásáig nem merült fel, hogy a halicsi terület magyar uralom alá kerüljön. A 13. században épp az intenzívebb magyar jelenlét – és a forrásadottságok alakulása – hozta felszínre az elit szerepvállalását.

II. András mellett az első nyolc évben (1205–1213) az országos méltóságokat és a királyi udvarban tisztséget betöltők szerepeltek. Többen is megjelentek a halicsi terepen a legmagasabb méltóságot, a nádori címet viselők közül. Mog neve – 1206-ban harmadszorra nádor – 1208–1210 között pozsonyi ispánként utoljára fordul elő. Miután karrierje 1185-ben indult, valószínűleg az 1210. évet követően távozott az élők sorából. Pat nádor (1209–1212) utolsó ismert tisztsége a mosoni ispánság 1214–1215-ben. Bánk számos ispáni címe mellett két ízben volt bán, 1212–1213-ban nádor. Utolsó tisztségei: 1221–1222-ben udvarispán, emellett Fejér, Újvár és Bodrog megyék ispánja volt. A legmagasabb méltóságot betöltők a továbbiakban nem vállaltak szerepet a halicsi hadakozásban. Türje nembeli Dénes fia Dénes (nádor 1245–1246 és 1248), valamint Kemény fia Lőrinc (nádor 1267–1269, 1272) nem nádori tisztségük idején vettek részt a halicsi hadjáratokban. Dénes fia Dénes Béla herceg udvarának tagjaként az 1230. és 1231. évi hadjáratok részese volt, amikor Béla herceg apja parancsának engedelmeskedve csatlakozott az országos hadhoz. Dénes ekkor még semmilyen tisztséget nem viselt, a halicsi hadakozást később, más érdemeivel együtt jutalmazta a királlyá koronázott IV. Béla. Lőrinc szintén fiatal éveiben, amikor még nem viselt tisztséget, vett részt Béla vejének, a halicsi uralomra pályázó Rosztyiszlav hercegnek seregében. Akkori érdemeit egy későbbi oklevél sorolta fel.⁷⁹ Füle (File) 1220-ban betöltött alnádori méltóságának⁸⁰ ellentmondani látszik, hogy – véleményünk szerint már 1219-től – Halicsban tartózkodott Kálmán herceg, a halicsi király udvarában.⁸¹

⁷⁸ PSZRL II. 750.; Jusupovič, 2013. 299–303.

⁷⁹ Zsoldos, 2011. 296. (Dénes), 324. (Lőrinc).

⁸⁰ Zsoldos, 2011. 18.

⁸¹ Font, 2005a. 212–213.

1214-től a hercegi udvar emberei kerültek előtérbe. Kálmán halicsi, majd szlavóniai udvarának Aba nembeli Sükösd fia Demeter asztalnokmester (1216–1234) a legismertebb és legstabilabb tagja. Erdélyben Béla hercegi udvarának fent említett szereplőihöz hasonló volt Geregye nembeli Écs fia Pál sorsa, aki szintén Halics 1230. évi sikertelen ostromában vett részt, de karrierje csak később, 1238-tól kezdett felfelé ívelni.⁸² Ismereteink szerint Füle volt az egyetlen, aki Kálmán halicsi királysága idején is kivette a részét a harcokból, és IV. Béla vejét támogató hadjáratában (1245) is közreműködött. Motivációja bizonyára a családi elköteleződésből fakadt felesége halicsi származásából következően.

Figyelemre méltó, hogy a halicsi hadakozás résztvevői közül II. András oklevelei (az 1. táblázat 2–10. esetei) az alacsonyabb származásúakat részesítették adományban.⁸³ A királyi udvarhoz tartozók közül is csak Nánabeszter nembeli Nánát jutalmazta, akinek egyetlen tisztsége ismert, nevezetesen, hogy a király lovainak *procuratora* és *provisora* volt. Ugyancsak egyetlen címéről, a Valkó megyei ispáni méltóságáról (1221) ismert Monoszló nembeli Makariás fia Tamás is. A várjobbágyi vagy szerviensi családok tagjai számára bizonyosan nagyobb jelentőséggel bírtak a királyi adományok, és nagyobb súllyal estek latba a halicsi területen szerzett érdemek. A királyi udvar elitjének kezdeti érdeklődése (1205–1211) a sikertelenség nyomán alábbhagyott, és a dinasztikus érdekérvényesítés feladata a hercegi udvar(ok)ra tevődött át.⁸⁴ Béla herceg az 1230. és 1231. évi hadjáratokban apja akaratának engedelmeskedve (*de mandato et voluntate patris*) vett részt, udvartartásának embereit csak később, királyként jutalmazta, és a halicsi hadakozás az érdemeknek csupán egyik epizódját jelentette.

Végül is a magyar király fennhatóságának – hercegi udvar formájában való – kiterjesztése Halics területére sikertelenül végződött. Kálmán herceg halicsi királyi címét megtartotta Szlavónia irányítójaként is, de a halicsi ügyekben nem vett részt többé. András herceg halicsi uralmának magyar résztvevőiről valószínűleg azért nem tudunk, mert András hercegnek és apjának halála az egymást követő években következett be (1234, illetve 1235), Bélának pedig nem lehetett fontos néhai testvére híveinek jutalmazása.

A magyar uralmat támogató halicsi előkelőkről azt gondoljuk, hogy a magyar király – illetve fiainak – pozíciószerzését ugyanolyan alternatívának tekintették, mint bármelyik ruszbeli fejedelmi sarj területszerzési törekvéseit Halicsban. Amennyire az elbeszélő forrásunkból (*Halics-Volhíniai Évkönyv*) nyerhető hézagos ismeretekből következtetni lehet, saját presztízsük növelésére és némi stabilitást adó pozíció megszerzésére törekedve csatlakoztak a magyar hercegi udvart vagy valamelyik ruszbeli fejedelmet támogatók köréhez. Kivételnek számít Vlagyiszlav, aki egy kisebb birtokra tett szert Magyarországon, illetve Szugyiszlav, akit családi kötelék fűzött a magyar birtokos réteghez. Egyik eset sem eredményezte azonban a magyar elithez való tartozást.

82 Zsoldos, 2011. 341.

83 Font, 1995. Egyetlen kivétel Demeter hercegi asztalnokmester.

84 Font, 2005a. 230.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források

ÁÚO

Árpádkori új okmánytár. I–XII. Közzé teszi: Wenzel Gusztáv. Pest–Bp., 1860–1874.

CD

Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Buda, 1829–1844.

CDES

Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Ed. Marsina, Richard. Bratislavae, 1971–1987.

Chronici Hungarici compositio saeculi XIV

Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Praefatus est, textum recensuit, annotationibus instruxit Alexander Domanovszky. In: *SRH* I. 195–505.

DHA

Diplomata Hungariae Antiquissima. I. 1000–1131. Ed. Györffy, Georgius. Budapestini, 1992.

Długosz

Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. Libri XII. Cracoviae, 1873. (Reprint: Liber sextus 1174–1240. Varsaviae, 1973.)

DPRU

Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia. I. 1075–1700. Rom, 1953.

Hodinka

1916 Hodinka Antal: *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai.* Bp., 1916.

Magyarok a Kijevi Évkönyvben

1996 Font Márta: *Magyarok a Kijevi Évkönyvben.* Szeged, 1996. (Szegedi Középkor-történeti Könyvtár 11.)

PSZRL

Полное собрание русских летописей. II. *Ипатьевская летопись.* Ред.: Клосс, Борис М. Москва, 2001.²

Полное собрание русских летописей. VII. *Летопись по Воскресенскому списку.* Ред.: Клосс, Борис М. Москва, 2001.

RA

Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. I. – *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke.* I. Szerk.: Szentpétery Imre–Borsa Iván. Bp., 1923.

Régmúlt idők elbeszélése

Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. Ford.: Ferincz István. Szerk.: Balogh László–Kovács Szilvia. Bp., 2015. (Magyar Őstörténeti Könyvtár, 30.)

SRH

Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Vol. I–II. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Bp., 1937–1938.

2. Szakirodalom

Ágoston

2004 Az orosz történelmi források terminológiája. Szerk.: Ágoston Magdolna. Szombathely, 2004.

Balogh

2015 Balogh László: A magyarság a kelet-európai nomád népek sorában. In: *Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája*. Bp., 2015. 279–302. (Magyar Őstörténeti Könyvtár, 30.)

Barabás

2015 Barabás Gábor: *A pápaság és Magyarország a 13. század első felében. Pápai hatás – együttműködés – érdekellentét*. Pécs, 2015. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi, 5.)

Bartnicki

2005 Bartnicki, Mariusz: *Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217–1264*. Lublin, 2005.

Dąbrowski

2002 Dąbrowski, Dariusz: *Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich*. Toruń–Wrocław, 2002.

2012 Dąbrowski, Dariusz: *Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna*. Kraków, 2012.

2016 Dąbrowski, Dariusz: *Król Rusi Daniel Romanowicz. O ruskiej rodzinie książęcej, społeczeństwie i kulturze w XIII w.* Kraków, 2016.

Fehértói

2004 Fehértói Katalin: *Árpád-kori személynévtár (1000–1301)*. Bp., 2004.

Font

1995 Font Márta: Felvidéki kisnemesek királyi szolgálatban. Adalékok 13–14. századi társadalomtörténetünkhöz. In: *Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére*. Szerk.: Koszta László. Szeged, 1995. 169–185.

1998 Font Márta: *Oroszország, Ukrajna, Rusz*. Bp., 1998.

2001 Font Márta: Magyar kalandozások és a kelet-európai viking terjeszkedés. In: *Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás*. Szerk.: Felföldi Szabolcs–Sinkovits Balázs. Bp., 2001. 97–105. (Magyar Őstörténeti Könyvtár, 15.)

2005a Font Márta: *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek*. Szeged, 2005. (Szegedi Középkor-történeti Könyvtár, 21.)

2005b Font, Márta: Old-Russian Principalities and their Nomadic Neighbours: Stereotypes of Chronicles and Diplomatic Practice of the Princes. In: *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 48 (2005) 3. sz. 267–276.

2015a Font Márta: A *Poveszty vremennih let* mint történeti forrás. In: *Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája*. Bp., 2015. 249–278. (Magyar Őstörténeti Könyvtár, 30.)

2015b Font Márta: A Kijevi Rusz és a Magyar Királyság a 11. században és a 12. század elején (Szent Istvántól Kálmánig). In: *Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája*. Bp., 2015. 303–316. (Magyar Őstörténeti Könyvtár, 30.)

2015c Font Márta: I. András és Bölcs Jaroszlav. In: *Világtörténet*, 5. (37.) (2015) 4. sz. 607–624.

2016 Font Márta: Rosztizslav herceg IV. Béla udvarában. In: *Hercegek és hercegségek a középkori Magyarországon*. Szerk.: Zsoldos Attila. Székesfehérvár, 2016. 59–79.

Font-Barabás

2017 Font Márta-Barabás Gábor: *Kálmán (1208–1241). Halics királya, Szlavónia hercege*. Pécs, 2017. (Megjelenés alatt.)

Фроянов

1974 Фроянов, Игорь Я.: *Киевская Русь. Очерки социально-экономической истории*. Ленинград, 1974.

Головко

2006 Головко, Олександр Б.: *Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя*. Київ, 2006.

Грушевський

1901 Грушевський, Михайло: Хронологія подій Галицько-волинської літописи. In: *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, XII. (1901) Львів, 1–72.

1905 Грушевський, Михайло: *Історія України-Руси*. I–III. Львів, 1905.

Halbach

1985 Halbach, Uwe: *Der russische Fürstenhof vor dem 16. Jahrhundert*. Stuttgart, 1985.

Харди

2002 Харди, Тюра: *Наследници Києва. Између краљевске круне и татарског јарма*. Нови Сад, 2002.

Herucová

2015 Herucová, Angelika: Palatine Then Antichrist. Benedict in the Chronicle of Galicia-Volhynia. In: *Rus' and Central Europe from the 11th to the 14th Century. Publication from the 5th International Conference, Spišská kapitula, 16–18th October, 2014*. Eds.: Nagirnyy, Vitaliy–Mesiarkin, Adam. Kraków–Bratislava, 2015. 117–127. (Colloquia Russica. Series I. vol. 5.)

Jusupović

2011 Jusupović, Adrian: Wpływ Halickiego otoczenia książęcego na „władzę” w pierwszej połowie XIII wieku, na przykładzie Sudysława. In: *Княжа доба. Історія і культура*, V. (2011) 145–162.

2013 Jusupović, Adrian: *Elity ziemi Halickiej i Wołyńskiej w czasach Romanowiczów (ok. 1205–1269)*. Kraków, 2013.

Karácsonyi

1900–1901 Karácsonyi János: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. I–II. Bp., 1900–1901.

Klatý

1998 Klatý, Marek: Vojvoda Benedikt v kontexte uhorsko-haličských vzťahov prvej tretiny XIII. storočia. In: *Medea*, II. (1998) 76–90.

Komendová

2016 Komendová, Jitka et al.: *Письменность Галицко-Волинского княжества*. Olo-mouc, 2016.

Kovács

2015 Kovács Szilvia: A kunok a Poveszty vremennih let-ben. In: *Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája*. Bp., 2015. 317–331. (Magyar Őstörténeti Könyvtár, 30.)

Körmendi

2014 Körmendi Tamás: A Gertrúd királyné elleni merénylet körülményei. In: *Egy történelmi gyilkosság margójára. Merániai Gertrúd emlékezete 1213–2013*. Szerk.: Majorossy Judit. Szentendre, 2014. 95–124.

Kristó

1986 Kristó Gyula: *Az Árpád-kor háborúi*. Bp., 1986.

Lammich

1973 Lammich, Maria: *Fürstenbiographien des 13. Jahrhunderts in den russischen Chroniken*. Köln, 1973.

Майоров

2001 Майоров, Александр В.: *Галицко-Волынская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община*. Санкт-Петербург, 2001.

Пашуто

1950 Пашуто, Владимир Т.: *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*. Москва, 1950.

1968 Пашуто, Владимир Т.: *Внешняя политика Древней Руси*. Москва, 1968.

Pauler

1899 Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt*. I–II. Bp., 1899.²

Senga

2016 Senga Toru: „Benedikt Bor”, Benedek és Bankó Halicsban 1210 körül. In: *Magyar Nyelv*, 112. (2016) 1. sz. 32–49., 2. sz. 183–206.

Срезневский

1893–1903 Срезневский, Измаил Иванович: *Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам*. I–III. Санктпетербургъ, 1893–1903.

Войтович

2006 Войтович, Леонтій: *Княжа доба на Русі. Портрети еліти*. Біла Церква, 2006.

2011 Войтович, Леонтій: Король Данило Романович. In: Войтович, Леонтій: *Галицько-волинські етюди*. Біла Церква, 2011. 229–280.

Волощук

2013 Волощук, Мирослав: Iobagio Zubuslaus de villa Chercher castri de Ung, онуки боярина Судислава та проблема тично ідентифікації населення сіхдних комитатов Угорщини в XI–XIII століттях. In: *Княжа доба. Історія і культура*, 7. (2013) 39–48.

2014 Волощук, Мирослав: «Русь» в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.). *Суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції*. Івано-Франківськ, 2014.

Włodarski

1966 Włodarski, Bronisław: *Polska i Rus 1194–1340*. Warszawa, 1966.

Zsoldos

2011 Zsoldos Attila: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. Bp., 2011. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak, 11.)

MÁRTA FONT

THE ELITE SUPPORTING HUNGARIAN RULE IN GALICIA

Beside the rulers, very little is known about the persons who were involved in the political relations between the Kingdom of Hungary and its northeastern neighbour, the Kievan Rus, in the eleventh and twelfth centuries. The sources become more abundantly available from the early thirteenth century, thanks partially to the growing amount of surviving Hungarian charter material, and partly to the information about the innumerable campaigns of king Andrew II of Hungary to Galicia that has been maintained by the Annals of Galicia-Volhynia. While the charter narratives make reference to the participation of several persons in the Galician expeditions, the Annals have also retained some names. Yet both the chronology of events told in the charter narratives and the Slav chronicle confront the historian with serious problems. Nevertheless, the genealogical researches of recent years have made possible several corrections to the available pool of knowledge, and it is in the light of such new results that the paper examines the members of the Hungarian and local elite which supported Hungarian rule in Galicia.

Sienai ötvösből szepesi alispán

Olaszok és itáliaiak a Druget-nádorok szolgálatában

Jól ismert tény – melynek említése ma már közhelyszámba megy –, hogy az Árpádok trónjának elfoglalása érdekében 1300 nyarán Dalmáciában partra szállt Anjou-herceg,¹ a későbbi I. Károly magyar király (1301–1342) kíséretének tagjai közül egyedül Druget Fülöp futott be karriert a Magyar Királyságban. A közhe-lyek unalmasak ugyan, ám rendelkeznek azzal az előnyös tulajdonsággal, hogy részben vagy egészben a valóságot tükrözik, miként esetünkben is: ez alkalom-mal egészben. Fülöp 1327 nyarán bekövetkezett halála² után már bizonyosan Magyarországon élt fivére, János is fiaival együtt, akik szintén élvezték királyuk bizalmát, így aztán az 1323 és 1342 között eltelt csaknem két évtizedben a Dru-getek viselték a legjelentősebb világi méltóságot: előbb Fülöp volt a nádor (1323–1327), majd János (1328–1334), s végül János legidősebb fia, Vilmos kö-vetkezett (1334–1342).³ A Drugetek az Anjouk dél-itáliai királyságában sem szá-mítottak jelentéktelen rokonságnak,⁴ új hazájukban pedig a hatalmi elit azon szűk csoportjába tartoztak, melynek tagjai bensőséges viszonyt ápoltak az uralkodó-val. Észszerűnek látszik tehát annak felvetése, hogy csillaguk magasba emelkedé-se Magyarországra vonzott Dél-Itáliából olyan személyeket, akik készek voltak a Drugetek szolgálatához kötni sorsukat, s így keresni a maguk szerencséjét. Ha valóban akadtak ilyenek, nem sokat kell gondolkodnunk, hol keressük őket. A Druget-nádorok idején már nagy múltra visszatekintő familiaritás intézménye⁵ siet segít-ségünkre, hiszen nyilvánvaló: a Druget-familiárisok között bukkanhatunk a leg-nagyobb eséllyel nyomukra.

* A szerző az MTA BTK Történettudományi Intézet kutatóprofesszora (1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4. zsoldos.attila@btk.mta.hu).

1 Pauler, 1899.² II. 470.

2 Halálának pontos időpontja nem ismert: 1327 júniusának végén még feltüntetik a nevét egy királyi oklevél méltóságsorában (1327. június 22.: AO II. 306.), egy három héttel később kelt oklevél viszont már ürese-désben lévőként említi a nádori méltóságot (1327. július 11.: DL 40 506.).

3 Engel, 1996. I. 2–3.

4 Erre legújabbán lásd: Hardi, 2012. 26–80.

5 Szekfű, 1912.; Bónis, 2003.² 165–231.

A három Druget szolgálatában állók közül valamivel több mint száz személyt ismerünk: ők részint a nádori méltósággal együtt járó feladatok ellátásában voltak uraik segítségére, részint pedig annak a tartománynak az igazgatásában, mely 1315-től 1334-ig folyamatosan bővülve épült ki Északkelet-Magyarországon, s 1342-ig fennálló végső formájában az országrész kilenc megyéjére – Abaúj, Borsod, Gömör, Heves, Sáros, Szepes, Torna, Ung és Zemplén – terjedt ki a területe.

A Drugetek familiárisai

A Druget-familiárisok pontos számának megjelölésére törekedni az azonosítási nehézségek miatt kockázatos vállalkozás lenne. Jó néhányukról ugyanis semmit sem tudunk nevén és egy adott pillanatban – vagy akár hosszabb időszakon át – viselt tisztségén kívül, s abban az esetben, ha olyan gyakori nevet viselt, mint amilyen a Péter vagy a Miklós, az azonosítás esélyei csak a naivitás határát átlépő bizakodással mondhatók akár „szerfelett csekély”-nek is. A szerencse, persze, ránk mosolyoghat, mint az Abaúj megyei Somodi egyetlen alkalommal, 1331-ben említett várnagya, Miklós esetében. Ő ugyanis éppen akkor bukkan fel forrásainkban, amikor Nagymartoni Pál országbíró előtt Zsadányi Lack fia Domokos (*Dominicus filius Lachk de Sadan*) ellenében birtokosztály ügyében (*in facto possessionarie divisionis*) pereskedett.⁶ Mivel a várnagy perbeli ellenfele Aba nembéli Nádasdi Lack fia Domokossal azonos,⁷ valamint a perre okot adó ügy természeté is erre vall, legalább az bizonyosra vehető, hogy Miklós várnagy szintén az Aba nemzetségből származott. Az már más lapra tartozik, hogy Miklós somodi várnagy vajon valóban azonosítható-e az Aba nemzetség somosi ágából való Budaméri Egyed fia Miklóssal,⁸ amint az feltételezhető azon tény által bátorítva, hogy Budaméri Miklós leánytestvére, Anych⁹ Druget Fülöp abaúji alispánjának,¹⁰ majd szokolyi várnagyának,¹¹ Bekének volt a felesége,¹² s több esetben megfigyelhető, hogy a Druget-familiárisok előszeretettel létesítettek házassági kapcsolatot családjaik között.¹³

6 1331. szeptember 29.: AO II. 551–552., javítva az eredeti (DL 2694.) alapján.

7 Vö. Karácsonyi, 1995.² 77.; Engel, 2001. (Aba nem 1. Széplaki ág).

8 Karácsonyi, 1995.² 30.; Engel, 2001. (Aba nem 12. Somosi ág 3. tábla: Budaméri).

9 1356. március 27.: AO VI. 444.

10 Engel, 1996. I. 94.

11 Vö. 1341. január 15.: DL 3347.

12 132(1). s. d.: DL 103 158. Téves az egri káptalan ezen oklevelének 1321. október 2. utánra datálása (vö. AOkt VI. 268. sz.), mivel dátumsorában Boleszló még mint választott esztergomi érsek szerepel.

13 A már Druget Fülöpöt szolgáló (1319. február 9.: AO I. 504–505.), majd Druget Vilmos abaúji alispánjaként ismert (Engel, 1996. I. 95.) Forrói János anyjának második férje Druget Fülöp tárnokmestere, „Apród” István (1325. május 5.: DF 265 464., 1326. február 7.: uo.) volt, s az ez utóbbi házasságból született leányt, Kanychát Druget Vilmos szokolyi várnagya, Piskárkosi Pócs (Engel, 1996. I. 433.) vette feleségül (1333. s. d.: AO III. 55–57.). A mind Druget Fülöpöt, mind Vilmost – különböző tisztségekben – szolgáló „Német” Lukács (Engel, 1996. II. 175.) leányát, Skolasztikát „Gömöri” Miklós fia Jánoshoz, Druget Vilmos gömöri alispánjához (Engel, 1996. I. 129.) adták feleségül (1357. december 14.: DL 75 011.).

A Druget család ismert tagjainak száma százegynéhányra becsülhető, közülük alig néhány esetben merül fel a gyanú, hogy az illető maga is a Drugetek házából, Itáliából származott, s még ritkábban fordul elő, hogy a gyanú igazolható, vagy legalább megfontolásra érdemes érvek szólnak mellette.

Az efféle gyanú megalapozásához – a középkor viszonyai között – az egy személy megnevezésekor használt különféle névelemek adják jószerével az egyetlen lehetőséget. Magától értetődően keltik fel a figyelmünket azok a személynevek, amelyek bizonyosan nem köthetők az ómagyar kor belső keletkezésű vagy a steppe világából származó neveihez, miként a latin kereszténység internacionális – bibliai vagy mártírológiumi eredetű – névanyagához sem. A legtöbb ilyen névvel Druget Vilmos 1330-ban írásba foglalt végrendeletében találkozunk.¹⁴ Közéjük tartozik mindenekelőtt a *Perroto* (dat.) formában lejegyzett név, mely kifejezetten olaszos csengésű a magyar fül számára. A szintén itt felbukkanó Gery névről ugyanez kevésbé mondható el, ám a viselőjének megkülönböztető nevéként szereplő „olasz” (*Galicus*) jelző mégis bátorítja ide vonását, kiváltképpen, ha nem feledkezünk meg arról, hogy Druget János maga is ezzel a megkülönböztető névvel tűnik fel a brucki békéről I. Károly nevében kiállított okmányban (*Johannes Drugeti Gallicus*).¹⁵ Pusztán a neve alapján felmerülhet még az itáliai – vagy legalább a külföldi eredet – Vilmos egyik lovása (*agazo*), bizonyos *Kolynus* esetében, miként Druget János *Jekminus* nevet viselő alnádorával (1329) és óbudai várnagyával (1329–1333) kapcsolatosan szintén, aki talán azonos személy az 1327-ben említett *Ge Kemen* csongrádi alispánnal,¹⁶ és esetleg azzal a *Gekminus* nevű személlyel is, aki 1348-ban Druget Vilmos özvegye nevében járt el annak visegrádi telke ügyében,¹⁷ hiszen ez utóbbi esetében a három különböző formában lejegyzett névalak mindegyike kapcsolatba hozható a *Giacomino* névvel, amint az fel is merült.¹⁸ A szintén a végrendeletben említett *servitort*, Valtert (*Walterius*) illetően nem is annyira a név alapján gyanítható a nem magyarországi eredet, mint inkább azon megjegyzés miatt, mely szerint Druget Vilmos azt írja elő az okmányban örököseként megjelölt Miklós öccse számára, hogy bánjon Valterrel ugyanúgy, ahogy ő tette, ha viszont az el akarná hagyni a szolgálatát, részesítse illő javadalmazásban.¹⁹ Bízvást a Drugetek külföldről származó emberei közé sorolható Vilmos orvosa, *Meynardus* is,²⁰ aki azonban inkább vallon vagy francia lehetett, mint itáliai, de – pusztán a név alapján ítélve – a német eredet sem zárható ki.

14 1330. augusztus 9.: CD VIII/3. 506–511.

15 1328. szeptember 21.: AOkt XII. 225. (423. sz.).

16 1327. október 6.: AO II. 327. (a névre lásd azonban az oklevél eredeti példányát: DL 2458.), vö. Engel, 1996. I. 124., 379., II. 89.

17 1348. március 23.: Zichy XII. 25–26.

18 Engel, 1996. II. 89.; Spekner, 2015. 114.

19 1330. augusztus 9.: „Nota, quod Walterium familiam servitorem meum Nicolao fratri meo commendo et committo, ut in eadem dilectione et providencia tenere debeat, in qua me eundem tenuisse cognoverit, et si ab eodem recedere voluerit, honore cum decenti et cum bono iuvamine de se emittat.” CD VIII/3. 511., javítva az eredeti (DL 71 270.) alapján.

20 1343. január 28.: Zichy XII. 13–14.

Szintén táplálhatja a gyanút, hogy Itáliából származó Druget-familiárisal van dolgunk, ha itáliai eredetre (vagy kapcsolatra) utaló megkülönböztető névvel²¹ emlegetik az illetőt, miként az gyakran előfordul „Olasz” János, Druget Vilmos boldogkői várnagya (1335–1342) esetében.²²

Végezetül egyértelműnek tűnik a helyzet, ha forrásaink kifejezetten utalnak a származási helyre. Ez azonban ritkaságszámba megy, egyedül annak a testvérpárnak – Péternek és Miklósnak – az esetében fordul elő, akik Druget Vilmos szepesi alispánjai és várnagyai voltak egymást váltva (1327–1335, 1335–1342). A *Gallicus*, illetve *Latinus* megkülönböztető név mindkettőjük személyével kapcsolatban feltűnik,²³ ám bár nem különösebben gyakran, apjukat, Simont ugyanakkor egy alkalommal „sienai”-nak (*de Senys dictus*) mondják,²⁴ ami nyilván szülővárosára (esetleg itáliai lakhelyére) utal, s nem sok kétséget hagy itáliai eredetét illetően.

Sienai Péter és Miklós esetének egyedi volta annál is inkább sajnálatos, mert az itáliai származás gyanúját felvető másik két lehetőség – a személynév, illetve a megkülönböztető név – önmagában a legkevésebbé sem elegendő a gyanú minden további kétséget eloszlató bizonyítására. Az itáliai hangzású név ugyanis megjelenhetett akár házasság révén is egy magyar rokonság névadási gyakorlatában, s ebben az esetben az anya származására vagy identitására jellemző, nem az apáéra, amint arra néhány szép példa ismert a királynék udvarhölgyeivel házasodó előkelők gyermekei esetében már az Árpád-korban, s az szintén nyomon követhető, hogy e nevek használata idővel a kevésbé előkelő családokban megjelenik.

Az idegen hangzású név ugyanakkor lehet genealógiai kapcsolatokat nélkülöző kulturális hatás eredménye is, afféle divatnévként.²⁵ A jelenséget igazoló példák jól ismertek. Atyusz nembéli Sal ispán²⁶ négy leánya az Éva, Weniuier, Helbrung és Ágnes neveket²⁷ viselték: a Helbrung név német anyát sejtet, a Weniuier név hátterében pedig az Arthur-mondakör ismerete gyanítható, miközben e két lehetőség, természetesen, korántsem zárja ki egymást. Az sem különösebben meglepő, hogy Csák nembéli Miklós²⁸ előkelő görög nőtől született fia az Izsák nevet kapta a keresztelésben.²⁹ Arra vonatkozóan ugyanakkor, hogy a név önmagában mennyire félrevezető lehet egy-egy személy etnikai származásának megítélésében, éppen egy Druget-familiáris, János nádor – majd fia, Vilmos – zempléni és ungi alispánja (1332–1336, 1333–1339), God szolgál tanulságos leckével: róla, szintén pusztán neve alapján ítélve, felmerült, hogy itáliai eredetű lenne,³⁰ ami azonban teljesen

21 A névtípusra összefoglalóan lásd: Fehértói, 1969.

22 1335. s. d.: Johannes dictus Olaz (DF 251 690.), 1336. május 10.: Johannes Gallicus (DF 250 580.), 1337. február 5.: Johannes dictus Olaz (DL 31 228.).

23 Lásd pl. 1329. január 3.: Csáky I/1. 56–57., 1335. július 13.: CD VIII/5. 225., 1343. július 19.: DL 40 920.

24 1331. március 28.: CD VIII/5. 226.

25 Minderre lásd: Kurcz, 1988. 68–69., 245–252., vö. még Tóth, 2016. 39–42., 172–174.

26 Karácsonyi, 1995.² 150–151.; Engel, 2001. (Atyusz nem); Nemes, 2006. 29.

27 1221. s. d.: CD III/1. 326–327.

28 Karácsonyi, 1995.² 330.; Engel, 2001. (Csák nem 4. Kisfaludi és Mihályi).

29 1231. s. d.: CD III/2. 227–230.

30 Marek, 2004. 626.

valószínűtlen, mert God nagy biztonsággal azonosítható a Csongrád megyében birtokos Bárkalán nembéli István egyik fiával.³¹

Az Itáliában is használatos, „olaszos hangzású” személynév, valamint az „Olasz” (*Latinus, Gallicus*) megkülönböztető név már csak azért is félrevezető lehet viselőjének etnikai eredetét illetően, mert az itáliai származáson kívül utalhat arra, hogy a kérdéses személy valamelyik hazai „olasz” közösség tagjaként látta meg a napvilágot.³² Ez a lehetőség különösképpen megfontolásra érdemes a Druget-familiárisok vizsgálatakor, mert a Druget Fülöp, majd Vilmos által kormányzott észak-kelet-magyarországi tartomány magja Szepes megye volt, mely az egykor bevándorló, de a 14. század első felére már hazainak számító *Latinusok*³³ egyik közismert településterülete,³⁴ ráadásul mind Druget János, mind fia, Vilmos óbudai várnagy is volt, s Óbudán szintén éltek ez idő tájt *Latinusok*.³⁵ Druget János alnádorának és óbudai várnagyának, *Jekminusnak*, valamint Vilmos lovászának, *Kolynusnak* a neve elő is fordul a jelentős *Latinus* közösséggel rendelkező Esztergom, illetve Fehérvár³⁶ polgárainak esetében: 1294-ben említik *Colinus* esztergomi polgárt,³⁷ akinek talán a fia lehetett az 1307-ben szereplő *Kolinus* fia Ábrahám esküdt,³⁸ Fehérvár polgárai között pedig bizonyos Jakab fia *Gekminusszal* találkozunk,³⁹ de Esztergomból szintén ismert Péter esküdt, akinek apja a *Gekemenus* nevet viselte.⁴⁰

Ugyanezen okokra tekintettel eldönthetetlennek ítélni, hogy külföldi – vallon vagy itáliai – származásra utal-e „Olasz” János boldogkői várnagy megkülönböztető neve, vagy valamelyik hazai „olasz” közösségből kiszakadva került a Druget famíliába, s a személyre vonatkozó adatok sem igazítanak el a kérdésben. „Olasz” János akkor bukkan fel forrásainkban, amikor felesége, Sebe rokonai átadják a házaspárnak Szabolcs megyei örökölt birtokukat, Bercelt⁴¹ az asszony leány-negyede fejében.⁴² Az asszony az előkelő Bogátradvány nemzetség Zemplén megyében is birtokos, de nem kifejezetten gazdag ágából származó Izsépi István fia István leánya volt.⁴³ János adandó alkalommal kikerekítette berceli birtokát: 1337-ben a település határának egy újabb részét vásárolta meg Edelényi – azaz Karászi⁴⁴

31 Karácsonyi, 1995.² 164–169.; Engel, 2001. (Bárkalán nem 1. Szeri ág 1. tábla: Ellési [Sándorfi]).

32 Az Árpád-kori Magyarország „olasz” (*Latinus*) népességére vonatkozó bőséges irodalomból lásd például: Auner, 1916. 28–41.; Bárczi, 1937. 399–416.; Bárczi, 1938. (különösen: 3–9.); Balogh, 1944. 44–46.; Zolnay, 1960. 155–167.; Székely, 1972. 45–72.; Kristó, 2003. 167–177.

33 Lásd például: 1274. június 15.: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*, II/2–3. 95.; 1280. s. d.: *Analecta Scepusii*, I. 274–275.; 1280. (augusztus 19. u.): CD V/3. 47.

34 Fekete Nagy, 1934. 44., 123–125.; Székely, 1972. 52., 59–60.; Kristó, 2003. 168–169.

35 1231. s. d.: MES I. 280.; 1345. október 27.: AO IV. 546.

36 Zolnay, 1960. 155–167.; Fügedi, 1967. 31–45.; Györffy, 1972. 37–42.; Székely, 1972. 45–72.; Kubinyi, 1972. 151–168.; legújabban Kiss-Thoroczkay–Zsoldos, 2016. 135–140. (A vonatkozó rész Zsoldos Attila munkája.)

37 1294. szeptember 14.: MES II. 362.

38 1307. március 2.: DF 269 947.

39 1259. s. d.: HO VI. 101.

40 1299. március 25.: MES II. 458.

41 Németh, 1997. 38.

42 1335. s. d.: CD VIII/7. 280–282.

43 Karácsonyi, 1995.² 275–276.; Engel, 2001. (Bogátradvány nem 2. tábla: Cseleji és bánóci ág).

44 Vö. Zsoldos, 2001. 385–397.

– László fiaitól, Sándortól és Jánostól. Az Edelényieket és „Olasz” Jánost új keletű rokonság (*proximitas de novo inter ipsos contracta*) fűzte egymáshoz,⁴⁵ ennek mi-
benlétére vonatkozóan azonban nem állnak rendelkezésre adatok.⁴⁶ Az Izsépiektől
kapott berceli birtokát „Olasz” János csakhamar elcserélte velük azok Zemplén
megyei Mérk nevű birtokának feléért,⁴⁷ valamint a szintén zempléni Cselej egy ré-
széért.⁴⁸ Utóbb mégis visszacserélték a birtokokat.⁴⁹ „Olasz” János berceli birtoklá-
sa nem volt zavartalan, ám javait sikerült megőriznie,⁵⁰ így utóbb fiai, László és Ja-
kab is berceli birtokosként szerepelnek, miként Jakabtól származó unokái szintén.⁵¹

„Olasz” János történetének tanulságaira az alábbiakban visszatérünk még,
a sok bizonytalanság után azonban érdemes előbb azoknak a Druget-familiárisok-
nak szentelni némi figyelmet, akik esetében bizonyos – óvatosabban fogalmazva:
bizonyosra vehető – az itáliai származás.

Közéjük tartozik mindenesetre a már említett „olasz Gery” (*Gery Gallicus*),
akinek az esetében a megkülönböztető név mellett a Magyarországon nem hasz-
nálatos személynév⁵² is az idegen eredet mellett szól. Mindaz, amit személyéről
tudunk, Druget Vilmos 1330. évi végrendeletében olvasható, s az információk
megerősíteni látszanak a feltételezést. A szöveg félreérthetetlenül arról tanúskodik,
hogy Gery feladata ura gazdasági jellegű ügyeinek intézése volt: Fricskó királyi ka-
maraispánnal együtt ő járt el Vilmos szomolnoki ezüstjövédelmé ügyében, a Vil-
mosnak tartozó személyeknek pedig vele kellett elszámolniuk. Gery lehetett tehát
Vilmos tárnokmestere, jóllehet ez a tisztségnév nem szerepel a neve mellett, egy-
szerűen csak tisztartóként (*officialis*) említi az okmány szövege.⁵³ Druget Fülöpnek
azonban ismerjük a tárnokmesterét Zovárd nembéli „Apród” István személyében.⁵⁴
A 13–14. század fordulója körüli évtizedekben említett, ám nem a király vagy a ki-
rályné személyéhez kötődő tárnokmesterek vizsgálata ugyanakkor egyértelműen
kimutatta, hogy azok tevékenysége valamely oligarchikus tartományhoz vagy az
I. Károly által létesített királybíróház területéhez köthető.⁵⁵ Druget Vilmos nagybáty-
ja, Fülöp utódként maga is mint királybíró⁵⁶ kormányozta az északkelet-magyaror-
szági megyék egy csoportját, így semmi meglepő nincs abban, hogy Fülöphöz ha-

45 1336. (május 10. e.): DF 250 580., vö. még 1337. szeptember 15.: DF 278 887.

46 Hacsak nem arról van szó, hogy „Olasz” János feleségének, Sebének az unokatestvére, Magych Tolcsvai
Demeter fia János özvegye volt (1337. június 15.: DF 278 729.), miközben az Edelényiek ismeretlen nevű
nagynénjének szintén egy Tolcsvai, Langeus fia János volt a férje (1335. s. d.: AO III. 234., 1342. július 4.:
CD VIII/4. 614–615.), ámbár a két Tolcsvai maga is meglehetősen távoli rokonságban állt egymással, vö.
Karácsónyi, 1995.² 1011–1013.; Engel, 2001. (Tolcsva nem).

47 1337. június 15.: DF 278 729.

48 1339. szeptember 22.: DF 250 580.

49 1341. június 14.: DF 250 580., 1342. január 25.: DL 31 228.

50 1339. január 31.: DL 31 228., 1341. június 14.: DF 250 580.

51 1357. január 11.: AO VI. 528., 1371. március 31.: *Debrecen szab. kir. város levéltára*, 1916. 34. sz.; 1371.
május 25.: uo. 35. sz., 1416. június 9.: ZsO V. 1991. sz.

52 Vö. Fehértói, 2004. 332–334.

53 1330. augusztus 9.: CD VIII/3. 508., 511., vö. DL 71 270.

54 1325. május 5.: DF 265 464., 1326. február 7.: uo.

55 Weisz, 2012. 77–79.

56 A fogalom ebben az összefüggésben használt értelmezésére lásd: Zsoldos, 2011a. 53–65.

sonlóan ő sem nélkülözhetette egy olyan tisztségviselő – tudniillik a tárnokmester – szolgálatait, aki képes számon tartani és kezelni jövedelmeit. Végredeleltében Vilmos igen tekintélyesnek számító összeget, száz márkát hagyott Geryre, ami nem hagy kétséget afelől, hogy az kiemelkedő helyet foglalt el az udvartartásban, azon viszont már érdemesnek látszik elgondolkodni, hogy ezt minek köszönhetette. Pusztán tárnokmesteri megbízatásának aligha, mert ez esetben indokoltan kereshetnénk a Drugetek által kormányzott területen más vonatkozásban nem kevésbé jelentős szerepet betöltő vizsolyi albíró – Perényi Miklós – nevét is a listán, csak hogy hiába, mert neki semmit sem szánt Vilmos. A Gery neve mellett feltűnő, s bizonynyal származására utaló „olasz” (*Gallicus*) jelző sem feltétlenül igazít el a kérdésben, mivel a szintén „olasz” szepesi alispánjáról, Péterről sem emlékezett meg Vilmos. Igen valószínű tehát, hogy Gery személyében a tartomány urának igazi bizalmasára akadunk, akinek karrierjében lehetett éppen kiindulópont „olasz” volta, a tárnokmesteri szerepkör pedig bizonyosan Vilmos bizalmának következménye volt, ám a lényeg mégiscsak a személyes kapcsolat lehetett. Gery kivételes helyzetét az udvartartásban még inkább érzékelteti, hogy az ő száz márkája után következő legnagyobb összeg éppen feleakkora.

Az ötven márkát a már említett Perroto kapta, akinek az udvartartásban betöltött szerepéről a nevéhez fűzött „mester” és „familiáris” szavak semmit sem árulnak el. Neve alapján ítélve szintén „olasz” lehetett, s nem lenne meglepő, ha ő állt volna az udvartartás élén, a gyanú igazolása vagy cáfolata azonban – a személyére vonatkozó további források híján – meghaladja lehetőségeinket. Az összeg nagysága mindenesetre az ő esetében is személyének megbecsült voltáról és Vilmos különös kegyéről árulkodik. Összehasonlításképpen nem érdektelen talán megjegyezni, hogy Vilmos szintén bizalmi feladatot ellátó jegyzője (*notarius*) negyven márkát kapott, többi belső szolgájának – akik között szekeresrel (*curriker*), lovászokkal (*agazones*), köztük a már említett Kolynusszal, továbbá pajzshordozókkal (*scutiferi*) és ruhagondozókkal (*vestiti*) találkozunk – tíz-tíz márkát szánt Vilmos.

A legtöbb ismeret, sajátos és szerencsés módon, azokról a Druget-familiárisokról áll a rendelkezésünkre, akiknek esetében nem sok kétség férhet ahhoz, hogy urukhoz hasonlóan maguk is itáliai eredetűek. Két fivérrel van szó, akiknek apját, bizonyos Simont – amint arról már szó esett – félreérthetetlenül „sienai”-nak (*de Senys dictus*) mondja egy forrásunk.⁵⁷ Történetük a művészettörténeti kutatás figyelmét is felkeltette⁵⁸ – látni fogjuk: okkal –, esetenként azonban számos, forrásokkal nem igazolható adalékkal fűszerezve azt.⁵⁹

A fivérek közül elsőként Péter tűnik fel, meglehet azért, mert ő volt az idősebb. 1328 februárjának elejétől szepesi várnagyként szerepel,⁶⁰ a következő évben említik először a szintén Szepes megyei Lubló várnagyaként,⁶¹ ő volt ugyanak-

57 1331. március 28.: CD VIII/5. 226.

58 Lásd például: Mihalik, 1926–1927.

59 Vö. Berwaldszky, 1908.

60 1328. február 9.: CD VIII/3. 336.

61 1329. január 3.: Csáky I/1. 57.

kor a szepesi alispán is, amit 1330-tól tudunk forrásokkal alátámasztva igazolni.⁶² Az adatok szóródása azt a benyomást keltheti, mintha Péter tisztségeinek köre folyamatosan bővült volna, nagyobb a valószínűsége azonban annak, hogy ez csupán a forrásaink fennmaradásában tapasztalható, jól ismert esetlegesség okozta optikai csalódás. Szepesvár várnagysága ugyanis Szepes megye ispáni *honorjához* kapcsolódott a 14. század folyamán,⁶³ s így a *honorrendszer* ismert elveinek és gyakorlatának⁶⁴ megfelelően valójában a tartomány ura, Druget Vilmos – korábban pedig nagybátyja, Fülöp – volt Szepes megye ispánja és Szepesvár várnagya, akiknek forrásainkban gyakran „várnagy”-ként (*castellanus*) szereplő alvárnagya egyúttal a megye alispáni tisztségét is ellátta. Így volt ez már 1327 előtt, Druget Fülöp idejében, amikor Semsei Ferenc fia Tamás⁶⁵ viselte Szepes megye alispánságát és Szepesvár (al)várnagyságát, mégpedig minden jel szerint egészen Druget Fülöp haláláig.⁶⁶ Mivel nyoma sincs annak, hogy Semsei Tamás és Sienai Simon fia Péter között bárki más Szepes megye alispánja lett volna, indokoltan feltételezhető, hogy Péter mindjárt azt követően lett Tamás utóda – annak mindkét tisztségében –, hogy Druget Vilmos átvette elhunyt nagybátyja tartományának kormányzását, azaz 1327 nyarának végén.⁶⁷

A lublói várnagyság esetében némiképpen más a helyzet. Az ugyanis, ellentétben Szepes várával, nem tisztsége fejében (*pro honore*) volt Druget Vilmos kezén, hanem örökbirtokként. A várat – uradalmával, így Podolinnal együtt – valamikor 1313 és 1323 között adományozta I. Károly Druget Fülöpnek,⁶⁸ várnagyairól azonban, egészen Sienai Péter feltűnéséig, nem maradt ránk adat.⁶⁹ Mivel azonban Péter utóda, tudniillik fivére, Miklós szintén egyidejűleg viselte a három tisztséget – a szepesi alispánságot, valamint a szepesi és a lublói várnagyságot –, nehéz lenne megindokolni, hogy miért lett volna más a helyzet Péter idejében.

Péternek különleges helyet biztosít a kor alispánjai és várnagyai között, hogy eredetileg mesterember volt, jelesül aranyműves (*aurifaber*).⁷⁰ Az is bizonyos, hogy „polgári foglalkozás”-ának gyakorlásával – ahogyan ma mondanánk – nem hagyott fel azt követően sem, hogy Druget Vilmos bizalmából elfoglalta tisztségeit, hiszen ő volt az, aki az emlékezetesen balsikerű havasalföldi hadjárat⁷¹ alkalmával elvesztett királyi pecsét⁷² helyett újat véssett.⁷³ Sienai Péter a pecsét elkészítésében nyújtott szolgálatai jutalmául nyerte el I. Károlytól a Szepes megyei Jamnik (*Jemnyk*)

62 1330. február 14.: DL 40 570.

63 Engel, 1996. I. 195. és 428.

64 Engel, 1981. 1–19.; Engel, 1982. 880–922.

65 Személyére és leszármazottaira összefoglalóan lásd: Kádas, 2013. 423–454.

66 Engel, 1996. I. 195. és 429.

67 Az első ismert adatot Vilmos szepesi és újvári (azaz abaúji) ispánságára lásd: 1327. augusztus 23.: AO II. 317., vö. Engel, 1996. I. 94. és 195.

68 Zsoldos, 2016. II. 65.

69 Engel, 1996. I. 362–363.

70 1331. március 6.: CD VIII/5. 227., 1331. március 28.: CD VIII/5. 226.

71 Kristó, 1988. 80–85., vö. még Veszprémy–Somogyi, 2014. 23–40.; Veszprémy, 2016. 232–246.

72 *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*, I. 499., vö. még 1332. november 2.: AO II. 628.

73 1331. március 28.: CD VIII/5. 230., vö. Gárdonyi, 1907. 30–57.

birtokot, mely – a vélhetően a szepesi tízlándzsások közül származó, Adolf fia Kormossal (*Cormos*) azonosítható⁷⁴ – korábbi birtokosa, Kormos (*Kurmus*) örökös nélküli halála után háramlott királyi kézre.⁷⁵ Nem ez volt azonban az első alkalom, amikor a királyi kegy birtokadomány formáját öltve magára Péter felé fordult: Drugot Vilmos már 1329-ben kijárta az uralkodónál, hogy az akkor „Olasz Péter”-ként (*Petrus Gallicus*) megnevezett szepesi alispánja megkapja a szintén Szepes megyei Édestornya (*Edestornia*) birtokot.⁷⁶ Jamnik ma is létező település, azonos a későbbi Szepesárkival, Édestornya területe ellenben utóbb beolvadt Igló határába.⁷⁷ Mindkét birtokot örökjogon, azaz Péter által örököseinek és azok utódainak (*per eum suis heredibus heredumque suorum successoribus*) adományozta a király.⁷⁸ Péter azonban utódok hátrahagyása nélkül halt meg, ám nem tudjuk, mikor, ami a középkor viszonyai között nem különösebben feltűnő. Ez alkalommal azonban tájékoztatásunkat mentegetve nem hivatkozhatunk az adatok hiányára. Éppen ellenkezőleg, azok túlzott bősége – pontosabban: a rendelkezésünkre álló forrásokban tapasztalható ellentmondások – teszik nehezen megítélhetővé a kérdést.

1335. július 13-án Sienai Péter fivére (*frater uterinus*), Miklós – aki ez alkalommal szerepel először szepesi és lublói alvárnagyként – a király elé járulva kérte Péter Édestornyára és Jamnikra vonatkozó adománylevelei megerősítését. Az erről kiállított oklevelek⁷⁹ szövege határozottan azt a benyomást kelti, hogy Péter ebben az időpontban már nem volt az élők sorában. Az óvatos fogalmazást e vonatkozásban az indokolja, hogy az oklevélpár Pétert említő részletei közül a Miklós által bemutatott okmányok tárgyát leíró szövegben éppúgy lehet szó „egykor” tett adományról, mint „egykori” alvárnagyról, vagy éppen „néhai” Péterről (esetleg ezek mindegyikéről),⁸⁰ a folytatásban azonban egyértelműen a „néhai Péter”-ről esik szó.⁸¹ Ez eddig rendben is volna, az viszont elgondolkodtató, hogy mi szüksége lehetett a már halott Péternek oklevelei megerősítésére. A történet következő eleme a válasz helyett egy újabb kérdést vet fel. Éppen egy évvel később, 1336. július 13-án ugyanis a szepesi káptalan által kiküldött két kanonok személyesen kereste fel kérésére a betegágyban fekvő (*in lecto egritudinis constitutus*) Péter szepesi alispánt, valamint szepesi és lublói várnagyot – azt, hogy hol, sajnos, nem tudjuk meg –, s írásba foglalták Péter végrendeletét, megemlítve fivérét, Miklóst is, ám bármiféle tisztsége megjelölése nélkül (*frater suus* [sc. Petri – Zs. A.] *magister Nycolaus*).⁸² Az

74 1311. március 21.: RDES I. 366. (860. sz.), vö. Fekete Nagy, 1934. 113.

75 1331. március 28.: CD VIII/5. 225–231.

76 1329. május 13.: Csáky I/1. 56–59.

77 Fekete Nagy, 1934. 93–94., 112–113. Jamnik ma Jamník, Szlovákia.

78 1329. május 13.: Csáky I/1. 59., 1331. március 28.: CD VIII/5. 231.

79 1335. július 13.: Csáky I/1. 69–70. és CD VIII/5. 225–231.

80 Lásd például: 1335. július 13.: Simon fia Miklós szepesi és lublói alvárnagy bemutatta a királynak „*quodam privilegium nostrum sigillo nostro mediocri in partibus Transalpinis deperdito consignatum super collatione cuiusdam terre seu possessionis Edusturnya vocate in comitatu Scepsyensi habite, quondam magistro Petro Gallico filio eiusdem Symonis, fratri suo uterino, vicecastellano dictorum castrorum pro eiusdem magistri Petri preclaris meritis per nostram maiestatem facta confectum*”. Csáky I/1. 69.

81 1335. július 13.: a király „*iustis petitionibus ipsius magistri Nicolai fratris quondam dicti Petri Gallici regio cum favore inclinati*” teljesíti a kérést. Csáky I/1. 70.

82 1336. július 13.: DF 272 465.

ugyanakkor kétségtelennek tűnik, hogy ekkor már valójában Miklós viselte Péter egykori tisztségeit, hiszen Druget Vilmos 1336. február 9-én kiadott oklevele azok birtokában lévőként említi.⁸³ Az ily módon előállt talány legegyszerűbb megoldásaként Péter végrendeletének téves datálása jöhetne szóba – az oklevél eredetijében az 1336-os évszám minden nehézség nélkül, jól olvasható⁸⁴ –, ám ennek a feltételezésnek a bizonyítása, további támpontok híján, nem lehetséges. Az ügyre vonatkozó más forrásaink ugyanakkor nem is bátorítják a hipotézist. 1336 novemberében ugyanis I. Károly, Miklós kérését teljesítve, mind Jamnikot, mind Édestornyát immár Miklósnak adományozta azon a joron és címen (*eo iure et titulo*), ahogy azokat korábban Péter kapta,⁸⁵ s Miklós aligha várt volna kérésével több mint egy évet, ha fivére már 1335 közepén halott lett volt.

A kusza helyzet kibogozása érdekében tett kísérlet kiindulópontja az lehet tehát, hogy Péter még életben volt, amikor 1335 júliusában fivére, Miklós megerősítette a királlyal adományleveleit. Azt az ellentmondást, hogy 1335 júliusában és 1336 februárjában már Miklós szerepel szepesi alispánként, miközben 1336 júliusában a végrendelkező Pétert még mindig alispánként említi a szepesi káptalan oklevele, az oldhatja fel, hogy Péter talán hosszasan betegeskedett halála előtt, s ezért tisztségeit Druget Vilmos már 1335-ben átadta Miklósnak, esetleg anélkül, hogy formálisan elbocsátotta volna azokból Pétert. Vilmos tartományurasága idején máskor is megfigyelhető ugyanis, hogy ugyanazt a tisztséget ketten viselik, s jellemzően akkor is testvérpárokról van szó: Batiz fia Miklós fiai, Jakab és János gömöri alispánok voltak (1338–1342), Zemplénben pedig ugyanezen tisztséget töltötte be Szinyei Péter és fivére, Merse (1337–1342).⁸⁶ Igaz ugyan, hogy egyetlen alkalommal sem nevezik Pétert és Miklóst a szepesi alispánság (és az ahhoz kapcsolt várnagyságok) egyidejű viselőjének, ez azonban aligha lehet perdöntő, mert Batiz unokái és a Szinyeiek esetében is előfordul időnként, hogy a testvérpár egyik vagy másik tagját említi forrásunk, a sienai testvérek viszont – ha ugyan helytálló az iménti feltételezés – túlságosan rövid ideig, mindössze egyetlen évig viselték egyidejűleg tisztségeiket ahhoz, hogy elvárható legyen együttes említésük. A kavarodás magyarázataként ily módon az 1335. évi, Pétert birtokaiban megerősítő oklevelek megtévesztő fogalmazása tűnik a legvalószínűbbnek.

Az ugyanakkor egészen bizonyos, hogy Sienai Péter végrendelete írásba foglalása, azaz 1336 júliusának közepe után valóban elhunyt, fivére, Miklós pedig egészen Druget Vilmos 1342 szeptemberében bekövetkezett haláláig⁸⁷ viselte a szepesi alispánságot és az ahhoz kapcsolt várnagyságokat.

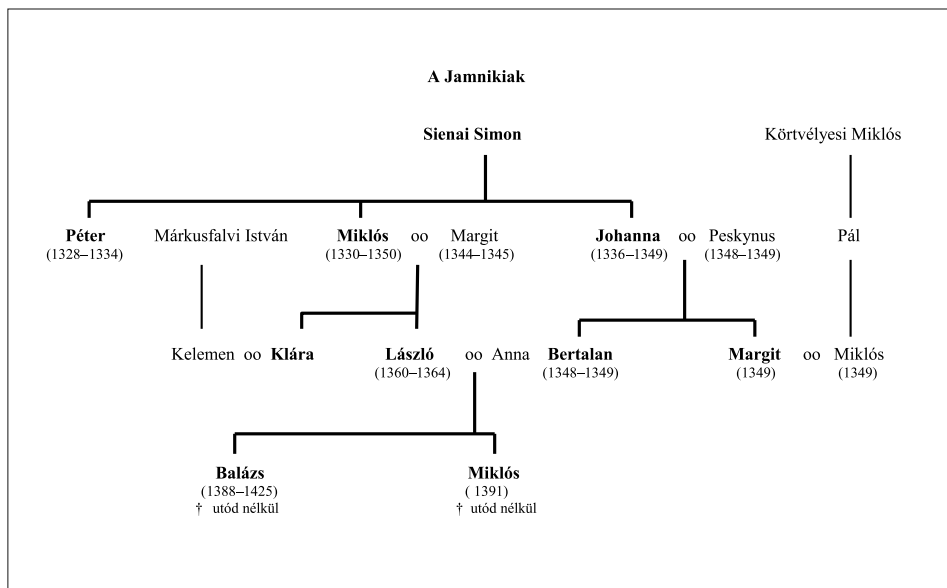
83 1336. február 9.: DL 83 209.

84 1336. július 13.: DF 272 465.

85 1336. november 8.: DF 282 589. és 280 771.

86 Vö. Engel, 1996. I. 129. és 241., vö. Engel, 2001. (Batiz rokonsága [Márkusfalvi, Máriási, Gömöri]) és uo. (Szinyei [Merse]). A hevesi alispánságot egyidejűleg viselő Mihály és László esetében, személyük megbízható azonosítása híján, nem ítéltető meg, hogy testvérek voltak-e, vö. Engel, 1996. I. 134. és II. 141., 160.

87 Vilmos halálának pontos időpontja nem ismert, a kérdésre lásd: Piti, 2006. 436.; C. Tóth, 2012. 444. 53. sz. jegyz.

Sienai Simon fiainak esetében az igazán érdekes azonban mégiscsak az, hogy személyükben nem csupán az egyetlen bizonyosan itáliai Druget-familiárisokkal van dolgunk, hanem az, ami szintén egyedi jelleget ad történetüknek: ők, a Drugetekhez hasonlóan, le is telepedtek Magyarországon. Ennek anyagi alapjait a Péter által elnyert szepesi birtokok teremtették meg, melyek Péter halála után, mint láthattuk, Miklós kezére kerültek. Az nem tudható, hogy eleve a letelepedés szándékával érkeztek-e a Magyar Királyságba, mindenestre 1336-ban már bizonyosan ez lehetett a helyzet, hiszen félreérthetetlenül erről tanúskodik leánytestvérük (*soror*), Johanna feltűnése Péter végrendeletében.

Az okmány szerint Péter Johannára (*Gehanna*) és gyermekeire hagyott Jamnikon egy fél telket az ahhoz járó szántófölddel, továbbá egy fél malmot, meghatározott összeget a földbérből (*terragium seu census*), valamint bizonyos ingóságokat.⁸⁸ Az nem ismert, hogy Johanna ekkor említett gyermekeinek apja vajon az a – közelebbről ismeretlen – Peskynus volt-e, akit utóbb az asszony férjeként említene.⁸⁹ Johanna a későbbiekben is szerephez jut a Sienából Szepesbe származott család történetében, javarészt annak következtében, hogy Péter fivére, Miklós, ha nagyra is értékelte a testvérekhez illő önzetlen szeretetet, úgy tűnik, még többre tartotta saját érdekeit, ami hosszadalmas viszálykodásnak vetette meg az alapjait Johannával. 1343 nyarán már régóta folyt a pereskedés kettejük között, ami ekkor nyugvópontra juthatott volna, ha Miklós megtartja a megegyezés alapjául szolgáló ígéreteit. A per okát éppúgy nem ismerjük, mint Miklós ígéretének lényegét, egye-

⁸⁸ 1336. július 13.: DF 272 465.

⁸⁹ 1349. május 14.: CD IX/1. 699–701., 1349. június 19.: CD IX/1. 702–703., vö. még 1348. április 24.: DF 274 633., 1348. június 9.: uo.

dül az ügyet elrendező fogott bírák döntése alapján sejthető, hogy Miklós talán nem azt, és nem annyit adott át Johannának az elhunyt Péter javaiból, mint amit és amennyit a végrendelet előírt. A fogott bírák ugyanis megállapították, hogy az a telek, amelyen Johanna döntésük idején él, azonos értékű a Péter által rá hagyottal, ugyanakkor azt is megemlítik, hogy a fél malom, valamint a földbérből járó pénz szintén Johannát és gyermekeit illeti meg.⁹⁰

A döntésbe mind Miklós, mind Johanna belenyugodott, ámbár korántsem véglegesen. Néhány évvel később ugyanis Miklós arra panaszkodott, hogy egyik jobbágynak gyümölcsfáit Johanna férje és fia önkényesen átültették a maguk kertjébe.⁹¹ A gyümölcsfarablás – hogy nevén nevezzük a történetet –, amellet, hogy történeti távlatokba helyezi Arany János közismert versét, *A fülemilét*, nehezen félreérthető jelzés arra vonatkozóan: a hagyatéki ügye rövidesen újra terítékre kerül majd. S nem is csatlakozunk e várakozásunkban, hiszen a következő évben Johanna már I. Károly özvegye, Erzsébet királyné előtt panaszolta el, hogy Miklós nem adta át neki azokat a javakat, amelyek Péter végrendelete szerint megilletnék, hanem maga használja azokat. Az ügy tárgyalása során kiderült ugyan, hogy Miklós, ha nem is pontosan a végrendeletben előírt módon, de eleget tett kötelezettségeinek. Annak ugyanakkor nem sok figyelem jutott, hogy ebbe annak idején Johanna is beleegyezett, pedig ez Miklós javára dönthette volna el az ügyet. A hangsúly ez alkalommal arra esett, hogy Johanna elégedetlen azzal, ami neki jutott, így az özvegy királyné úgy döntött, hogy a végrendeletben előírtakat kell érvényre juttatni.⁹² A Miklós igaza mellett szóló körülményeket szembetűnően figyelmen kívül hagyó ítélet, valamint az, hogy Johanna személyesen adta elő panaszát az özvegy királynénak Budán,⁹³ azt sejteti, a két asszony között valamiféle kapcsolat lehetett, melynek természetéről azonban mit sem tudunk. Erzsébet királyné Johanna iránti előzékenységét az bizonyos nem indokolja, hogy Druget Vilmos egyik volt familiárisának testvéréről van szó, indokoltabbnak tűnik Johanna férjét, Peskynust gyanítani a háttérben valamiképpen.

Erzsébet királyné döntése után mindenesetre a béke helyreállhatott a családban, erre látszik utalni ugyanis, hogy Miklós azért szüntette meg régóta húzódó pereit Körtvélyesi Miklós fia Pál ellenében, mert annak fia – szintén Miklós – feleségül vette Johanna leányát, Margitot, akinek kezével elnyerte a korábban Miklós és Johanna között vitatott jamniki javakat is.⁹⁴ A Körtvélyesiek a szepesi lándzsásnemességhez tartoztak,⁹⁵ ami azért érdemel említést, mert Miklós Klára nevű leányának jóval előkelőbb férj jutott Szentmihályi István fia Kelemen személyében,⁹⁶ aki a Szepes megyében a legtekintélyesebb birtokosok közé számító

90 1343. augusztus 29.: DL 40 920.

91 1348. június 9.: DF 274 633.

92 1349. június 19.: DF 272 476.

93 1349. június 19.: DF 243 759., vö. még 1349. május 14.: DF 272 476.

94 1349. november 20.: CD IX/1. 708–709.

95 Fekete Nagy, 1934. 292.

96 1360. augusztus 24.: DL 74 837.

Márkusfalviak közül származott.⁹⁷ A két házasság között szembetűnő társadalmi különbség alighanem indokoltan vezethető vissza arra a szerepre, amelyet Klára apja, Miklós hosszú évekig játszott a megye életében a nagy hatalmú Druget Vilmos alispánjaként.

Miklós egykori tisztsége azonban nemcsak társadalmi előnyökkel járt, hanem veszélyeket is jelenthetett számára. 1347-ben például a szepesvári uradalom egyik jobbágya, bizonyos Mindszenti Halyg István (*quidam iobagio nomine Stephanus Halyg de villa Mendzent, iobagio castri Scepus*) különféle visszaélésekkel vádolta a megyei közgyűlés előtt, melyeket Miklós még – úgymond a jobbágy – szepesi várnagysága idején követett volna el, ám az ispán, a szolgabírák és az esküdtek felmentették Miklóst, mivel úgy ítélték meg, hogy várnagyként az uradalom jobbágyainak ura volt, s ily módon jogában állt mindazt megcselekedni, amivel vádolták.⁹⁸ Maga a pereskedés egyébként nem volt szokatlan vendég Miklós életében,⁹⁹ feltűnő azonban, hogy rendre azt követően kényszerült akár al-, akár felperesként bíróság elé állni, amikor Druget Vilmos pártfogására már nem számíthatott.

A már említett Klára mellett Miklós gyermekei közül László nevű fiát ismerjük,¹⁰⁰ az azonban bizonytalan, hogy Klára és László anyja az a Margit volt-e, akit Miklós feleségének mondanak 1344–1345-ben.¹⁰¹ László 1364-ben megvált Édestornytól, a birtokot száz ezüstmárkáért Stefkfalvi Detre fia Jakab nádori ítélőmester vásárolta meg, azaz a későbbi Szepesi Jakab országbíró.¹⁰² László lépését a kényszer diktálta: mind apja, mind ő maga birtokokat adott zálogba – vélhetően Jakabnak –, melyeket azonban nem volt képes visszaváltani.¹⁰³

A család következő nemzedéke egyúttal az utolsó is volt. László egyik fia, Balázs a Szepes megyei Réti egyik szomszédjaként bukkan fel forrásainkban,¹⁰⁴ 1392-ben pedig fivérével, Miklóssal együtt részese volt¹⁰⁵ Zsigmond király törökök ellen indított az évi hadjáratának.¹⁰⁶ Miklós alighanem oda is vészett a harcokban, mindenestre többé nem találkozunk vele, az pedig bizonyos, hogy amikor Balázs meghalt, ő már nem volt életben. Balázs kisebb hatalmaskodások elkövetőjeként fel-feltűnik a későbbiekben is egy ideig,¹⁰⁷ s azt szintén tudjuk még róla, hogy házasember volt.¹⁰⁸ Gyermeke azonban nem született, s örökös vigasza nélkül bekövetkezett halála után Zsigmond király (1387–1437) jamniki birtokát tár-

97 Vö. Engel, 2001. (Batiz rokonsága [Márkusfalvi, Máriási, Gömöri]).

98 1347. június 4.: „idem magister Nicolaus Gallicus tempore regiminis ipsius castri Scepus, tanquam dominus iobagionum suorum, omnia super ipsos facere potuisset”. DF 258 903.

99 1343. június 7.: CD IX/1. 142–143., 1344. július 8.: DF 272 486., 1345. február 6.: DF 272 381.

100 1360. augusztus 24.: DL 74 837.

101 1344. július 8.: DF 272 486. (az asszony nevének említése nélkül), 1345. február 6.: DF 272 381.

102 Bertényi, 1970. 40–42.

103 1364. március 30.: DL 5167., vö. 1364. november 29.: CD IX/3. 423–425.

104 1388. március 15.: CD X/1. 755.

105 1392. június 28.: ZsO I. 2546. sz.

106 Engel, 1998. 573–575.

107 1400. július 7.: ZsO II/1. 377. sz., 1425. november 12.: ZsO XII. 1240. sz.

108 1425. július 29.: ZsO XII. 886., 887. sz., 1425. augusztus 1.: uo. 905. sz.

nokmesterének és – aligha mellékesen – szepesi ispánjának,¹⁰⁹ Berzevici Péternek adományozta.¹¹⁰

Külföldi származású familiárisok a magyarországi társadalomban

Ha mindezek után kísérletet teszünk arra, hogy a három Druget-nádor idegen származású – vagy annak gondolható – familiárisai feletti szemlének tanulságain elmerengjünk, az első szembetűnő jelenséggé az említhető: a szóba került familiárisok egyike sem köthető Druget Fülöp személyéhez. A dolog szembetűnő, de semmiképpen sem meglepő. Fülöp ugyanis csaknem egyidős volt az 1288-ban született¹¹¹ Károllyal (*Phylippus oriundus de Apulya [...] pene etatis nostre annos habens*),¹¹² azaz Magyarországra érkezése idején maga is meglehetősen fiatal lehetett – legfeljebb tízes éveit közepén járhatott –, így azzal indokolatlan lenne számolni, hogy jelentősebb kíséret állt a rendelkezésére. Kiváltképp, hogy azzal éppenséggel későbbi királya sem dicsekedhetett.¹¹³

Druget Fülöp várnagyainak részletes vizsgálata ugyanakkor egyértelműen arra az eredményre vezetett, hogy familiárisainak köre hatalmának kiépülésével párhuzamosan, annak helyszínén jött létre, azaz Északkelet-Magyarország megyéiben.¹¹⁴ Ezen országrészben III. András uralkodásának (1290–1301) idején megfordultak ugyan már itáliaiak, mint például Szepes megye ispánja, Bald,¹¹⁵ aki, unokaöccséhez (*nepos*), Gerardus fia Guechtóhoz hasonlóan, minden bizonnyal maga is firenzei (*de civitate Florenciana*) volt, ám mivel kifejezetten ellenséges viszonyban voltak a magukat már akkor a magyar trón jogos birtokosának tartó Anjoukkal,¹¹⁶ utóbb pedig Bald II. Vencel cseh király (1278–1305) Magyarországon László néven királlyá koronázott fia mellé állt, így nyilván távoznia kellett a Szepességből 1304 után,¹¹⁷ mégpedig sietősen.

Druget János és az ő fia, Vilmos ugyanakkor a Fülöp által kitaposott utat követve költözhetett Magyarországra, így esetükben éppen nem lenne meglepő, ha kedvelt embereik közül néhányan velük tartottak volna. Ráadásul János esetében felmerül a gyanú, hogy mielőtt elfoglalta volna a nádori méltóságot, még hazalátogatott Dél-Itáliába,¹¹⁸ ahol a későbbiekben is voltak hűbértartói,¹¹⁹ s feltételezett 1327–

109 Engel, 1996. I. 39., 198.

110 1425. szeptember 18.: ZsO XII. 1062. sz.

111 Sroka, 1998. 10.

112 (1)317. november 3.: AO I. 446.

113 Csukovits, 2012. 53–54.

114 Zsoldos, 2012a. 36.

115 Zsoldos, 2011b. 206.

116 1300. április 9.: HO VIII. 403–404., vö. CD VI/2. 249–252.

117 1304. december 7.: RDES I. 163., vö. még Halaga, 1992. 312–313.; Zsoldos, 1998. 330–331.

118 Vö. Zsoldos, 2012b. 527–529.

119 1333. október 13.: MDEA I. 314–315.

1328. évi útja – melyet indokoltan tehetünk arra az időre, amikor Druget Fülöp halála után a nádori méltóság üresedésben volt¹²⁰ – újabb alkalmat teremtett arra, hogy eredeti hazájában egészítse ki azok körét, akik majd Magyarországon szolgálni fogják. Tény mindenestre, hogy a Druget-familiárisok közül azok, akik valóban Itáliából jöttek – a sienai testvérpár, Péter és Miklós bizonyosan, Gery és Perotto nagyon valószínűen, míg a végrendeletben említett Valter talán –, az 1320-as évek második felében érkezettek az országba, amit alátámaszt, hogy – mint láthattuk – valamennyien 1327 és 1330 között szerepelnek először forrásainkban.

Kézenfekvő lenne azt feltételezni, hogy az Itáliából érkezett Druget-familiárisok – magyarországi helyismeret híján – elsősorban afféle belső, „udvari” szolgáltatokat láttak el, amit Gery, Perotto és a végrendeletben említett Valter példája, úgy tűnik, igazol is, de némi nagyvonalúsággal a bizonytalan származású orvos, Meynardus szintén közéjük sorolható. A sienai fivérek közül az aranyműves Péter eredetileg szintén ehhez a körhöz tartozhatott, miként fivére, Miklós is, kiváltképp, ha személye valóban azonosítható a magyar király azon követével, aki 1330 májusában indult vissza Magyarországra Itáliából,¹²¹ ami meglehetősen kézenfekvő megoldásnak tűnik. Ha valóban így volt, Péter és Miklós története abból a szempontból is egyedinek mondható, hogy mindkettőjük esetében kimutatható a királyi udvarral való kapcsolat, amely vélhetően uruk, Druget Vilmos révén nyílt meg számukra. Más kérdés, hogy Sienai Simon fiainak karrierje az Itáliából származó – vagy legalábbis idegen eredetű – udvari emberekétől eltérő fordulatot vett a szepesi alispánság elnyerésével. Még az is megkockáztatható talán, hogy a fivérek ezt követően döntöttek úgy, hogy végleg letelepednek Magyarországon, ellentétben az idővel bizonyára hazatérő, és forrásainkból ezért eltűnő Geryvel és Perrotóval, s talán Valterrel is, bár nem tudjuk, hogy a Druget Vilmos 1330. évi végrendeletében felvetett kérdésben miként döntött, hacsak nem azonos személy vele Vilmos abaúji (1332–1334),¹²² majd sárosi alispánja (1335–1337),¹²³ mert ez esetben egy ideig még bizonyosan Magyarországon élt, igaz, Vilmos sem halt meg 1330-ban. Ha Gyekmin és „Olasz” János valóban itáliaiak voltak, az ő pályafutásuk is kivételesnek mondható ebből a szempontból, esetükben azonban, amint arról már szó esett, felhozhatóak érvek magyarországi *Latinus* eredetük mellett.

Az utóbbi két személy – Gyekmin, valamint „Olasz” János –, továbbá talán a végrendeletben említett lovász, Kolynus esete arra utal, hogy érdemes legalább megfontolni: a magyarországi „olasz”-ok közül is állhattak a Druget-nádorok szolgálatába, s nem szükségszerű valamennyiükről azt gondolni, hogy itáliai származásúak voltak. Önmérsékletre inthet e téren, hogy abban az esetben, ha a Drugetek történetesen német vagy lengyel eredetűek lettek volna, „Német” Lukácsról¹²⁴ – aki

120 Azaz 1327 júliusa és 1328 szeptembere közé, vö. Engel, 1996. I. 2.

121 1330. május 14.: Nicolaus de Senis miles, nuncius et familiaris [...] regis Ungarie – MDEA I. 283.

122 Engel, 1996. I. 94. Vö. még 1333. január 24.: DL 87 029. és 1334. augusztus 8.: DL 2802.

123 Engel, 1996. I. 170. Megjegyzendő azonban, hogy Valter még 1337-ben is sárosi várnagyként fordul elő (1337. április 9.: AO III. 339.), így bizonyosra vehető, hogy a megye alispánja szintén ő volt, vö. Engel, 1996. I. 170.

124 1330. január 12.: Lucachius dictus Nemeth – DL 2576., 1331. s. d.: Lucachius Theotonicus – AO II. 572.

előbb gönci várnagyként (1324), utóbb abaúji alispánként (1324–1329), végül pedig boldogkői várnagyként (1327–1331) szolgálta Druget Fülöpöt, majd Vilmost¹²⁵ – vagy Koritniki Mihály fia „Lengyel” Péterről¹²⁶ – Szádvár alvárnagya (1339)¹²⁷ – sem lenne indokolt azt feltételezni, hogy uraik kíséretében érkeztek az országba, vagy akár csak honfitársaik lennének, „Lengyel” Péter esetében annál is kevésbé lehetne hihető egy efféle hipotézis, mert apja III. Andrástól kapta a Szepes megyében fekvő koritniki birtokát fivérével, Márk szepesi kanonokkal együtt.¹²⁸

„Olasz” János esetének megítélését az teszi különösen nehézé, hogy története ugyanazokat a jellemzőket mutatja, mint amelyek egyfelől az ismeretlen eredetű, s leginkább a forrástalanság homályából előlépő helyi kisbirtokosok közé sorolható Druget-familiárisok, másfelől a bizonyosan itáliai eredetű sienai fivérek esetében megfigyelhetők. Az ismeretlen eredetű familiárisok jól felismerhető közös jellemzői közé tartozik, hogy feleségük jóval előkelőbb származásúnak gyanítható, mint ők maguk, s gyakran a házasság révén birtokot is szereztek, továbbá az, hogy utódaik a Drugeteket familiárisként szolgáló ősök által szerzett birtokról nevezték magukat.¹²⁹ A hasonló társadalomtörténeti mintázat feltűnése a bizonyosan vagy gyaníthatóan külföldi eredetű familiárisok és a magyarországi *Latinusok* közül származók esetében nagyon is érthető, hiszen jövevényeknek számítottak a Druget-tartomány birtokostársadalmában, s csupán familiárisi tisztségüknek köszönhetően nyertek abba bebocsátást. Ennek megfelelően tehát Sienai Simon fiai, Péter és Miklós utódai éppúgy a Péter által királyi adományként elnyert egyik Szepes megyei birtokról, Jamnikról¹³⁰ nevezték magukat,¹³¹ mint ahogy „Olasz” János boldogkői várnagy leszármazottai szintén János szerzeményéről,¹³² a Szabolcs megyei Bercelről.¹³³ János, mint láthattuk, jól házasodott: felesége a Bogátradvány nemzetség Zemplén megyében birtokos ágából származó Izsépi István fia István leánya, Sebe volt, akinek leánynegyede fejében kapta meg Bercel egy részét,¹³⁴ a sienai fivérek egyikének, Miklósnak a feleségéről, Margitról ellenben nem tudunk nevén kívül semmit, míg fivére, Péter esetében még abban sem lehetünk bizonyosak, megházasodott-e egyáltalán.

Végezetül még egy megfigyelés. Az 1950-es évek második felében kisebb vita bontakozott ki arról, hogy a 14–15. században voltaképpen milyen jelentésben volt használatos a magyarországi latinságban a *Gallicus* kifejezés.¹³⁵ A vitába bekapcsolódó Székely György adatokat sorakoztatott fel mellett, hogy a zömmel vallon eredetű hazai újlatin nyelvű személyek és csoportok megjelölésére

125 Engel, 1996. I. 320., 94., 283.

126 1341. augusztus 14.: Petrus dictus Lengen filius Michaelis de Koroethnik – DF 291 732.

127 Engel, 1996. I. 419.

128 1297. november 2.: CD VI/2. 75–79.

129 Zsoldos, 2012a. 37–39.

130 1331. március 28.: DF 282 589.

131 Fekete Nagy, 1934. 93–94.

132 1335. s. d.: DF 251 690., 1337. szeptember 15.: DF 250 580.

133 1357. január 11.: AO VI. 528.

134 1335. s. d.: DF 251 690., vö. még 1337. június 15.: DF 278 729., 1339. szeptember 22.: DF 250 580. és 1342. január 25.: DL 31 228.

135 Vö. Surányi, 1957. 450., Bárczi Géza és Pais Dezső hozzászólása: uo. 450–452., 452–454.

korábban szinte egyeduralkodó *Latinus* kifejezést a 13. század vége és a 14. század közepe között fokozatosan felváltja a magyarországi latinságban a *Gallicus* terminus, és ezzel párhuzamosan megfigyelhető a 14. század elejét követő évszázadban a *Gallicus* vegyes használata, amikor is az hol vallonokra, hol itáliaiakra vonatkozik.¹³⁶ A Drugetekhez kapcsolódó – reprezentatívnak persze nem nevezhető – minta mindenben alátámasztja e több mint fél évszázados megfigyeléseket. A *Latinus* és a *Gallicus* kifejezések váltakozó használatának szép példája, hogy az első magyarországi előfordulásakor *Johannes Gallicus*ként megnevezett¹³⁷ Druget Jánost 1330-ban két királyi oklevél méltóságsorában is *Johannes Latinus*ként említik.¹³⁸ Olasz János boldogkői várnagy 1335 és 1342 közötti említései ellenben a *Gallicus* térhódítását igazolják: az *Olaz dictus* is előfordul ugyan,¹³⁹ de a *Gallicus* kétszer olyan gyakori.¹⁴⁰

Szemlénket befejezve immár, megkockáztatható talán az a következtetés – ámbár a közhelyé nemesedés igénye nélkül –, hogy miként I. Károly udvarában sem figyelhető meg az itáliaiak tömeges jelenléte, a három Druget-nádort szolgálók között sem mondható szembetűnően nagynak a külföldi eredetű, s még kevésbé az Itáliából származó familiárisok csoportja.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

DF

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény

DL

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár

2. Kiadott források

Analecta Scepusii

Analecta Scepusii sacri et profani. I–IV. Collegit et notis illustravit Carolus Wagner. Posonii–Cassoviae–Viennae, 1774–1778.

AO

Anjou-kori okmánytár. I–VII. Szerk.: Nagy Imre, Nagy Gyula. Bp., 1878–1920.

¹³⁶ Székely, 1958. 100–103.

¹³⁷ 1328. szeptember 21.: AOKlt XII. 225. (423. sz.).

¹³⁸ 1330. június 28.: *Zala vármegye története*, 1886. I. 247., 1330. augusztus 10.: DF 280 230.

¹³⁹ 1337. június 15.: DF 278 729., 1337. szeptember 15.: DF 250 580.

¹⁴⁰ 1336. (május 10. e.): DF 250 580., 1336. május 10.: DF 250 580., 1339. szeptember 22.: DF 250 580., 1342. január 25.: DL 31 228.

AOkl

Anjou-kori Oklevéltár. I–XV., XVII., XIX–XXXII., XXXIV., XXXVIII. Szerk.: Kristó Gyula, Almási Tibor, Blazovich László, Géczi Lajos, B. Halász Éva, Kőfalvi Tamás, Piti Ferenc, Sebők Ferenc, Teiszler Éva, Tóth Ildikó. Szeged–Bp., 1990–2015.

Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke

Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II. Szerk.: Szentpétery Imre, Borsa Iván. Bp., 1923–1987.

CD

Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Stud. et op. Georgii Fejér. Budae, 1829–1844.

Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.

Chronici Hungarici compositio saeculi XIV., c. 209. (ed. Alexander Domanovszky) in *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum.* I–II. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Az Utószót és a Bibliográfiát összeállította, valamint a Függelékben közölt írásokat az I. kiadás anyagához illesztette Szovák Kornél és Veszprémy László. Bp., 1999.²

Csáky

Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez. I/1–2. Bp., 1919.

Debrecen szab. kir. város levéltára

Debrecen szab. kir. város levéltára diplomagyűjteményének regesztái. Összeállította Herpay Gábor. Debrecen, 1916.

HO

Hazai okmánytár. I–VIII. Kiadják Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly és Véghely Dezső. Győr–Bp., 1865–1891.

MDEA

Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból. I–III. Szerk.: Wenzel Gusztáv. Bp., 1874–1876.

MES

Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I–III. Collegit et edidit Ferdinandus Knauz, Ludovicus Crescens Dedek. Strigonii, 1874–1924., IV. Ad edendum praeparaverunt Gabriel Dreska, Geysa Érszegi, Andreas Hegedűs, Tiburcius Neumann, Cornelius Szovák, Stephanus Tringli. Strigonii–Budapestini, 1999.

RDES

Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. I–II. Ad edendum praeparavit Vincent Sedlák. Bratislaviae, 1980–1987.

Zala vármegye története

Zala vármegye története. Oklevéltár. I–II. Szerk.: Nagy Imre, Véghely Dezső és Nagy Gyula. Bp., 1886–1890.

Zichy

A zichi és vásónkeői gróf Zichy család idősb ágának okmánytára. I–XII. Szerk.: Nagy Iván, Nagy Imre, Véghelyi Dezső, Kammerer Ernő, Lukcsics Pál. Bp., 1871–1931.

ZsO

Zsigmondkori oklevéltár. I–XII. Szerk.: Mályusz Elemér, Borsa Iván, C. Tóth Norbert, Neumann Tibor, Lakatos Bálint. Bp., 1951–2013.

3. Szakirodalom

Auner

1916 Auner Mihály: Latinus. In: *Századok*, 50. (1916) 1. sz. 28–41.

Balogh

1944 Balogh Albin: Németek és franciák Szent István korában a magyar fővárosban. In: *Katolikus Szemle*, 58. (1944) 35–46.

Bárczi

1937 Bárczi Géza: A középkori vallon–magyar érintkezésekhez. In: *Századok*, 71. (1937) 9–10. sz. 399–416.

1938 Bárczi Géza: *A magyar nyelv francia jövevényszavai*. Bp., 1938. (A magyar nyelvtudomány kézikönyve, I.)

Bertényi

1970 Bertényi Iván: *Szepesi Jakab országbíró. A magyar kúriai bíraskodás történetéhez a XIV. században*. Bp., é. n. [1970.]

Berwaldszky

1908 Berwaldszky Kálmán: *A sienai eredetű Gallicus-család és művészete. Adatok az anjou-korbeli magyar kézművesség történetéhez*. Igjló, 1908.

Bónis

2003 Bónis György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Sajtó alá rendezte és az utószót írta: Balogh Elemér. Bp., 2003.² (Millenniumi magyar történelem. Historikusok.) (Első kiadás: Kolozsvár, 1947.)

C. Tóth

2012 C. Tóth Norbert: Az ország nádora. In: *Középkortörténeti tanulmányok*, 7. A VII. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2011. június 1–3.) előadásai. Szerk.: Kiss P. Attila–Piti Ferenc–Szabados György. Szeged, 2012. 439–450.

Csukovits

2012 Csukovits Enikő: *Az Anjouk Magyarországon. I. I. Károly és uralkodása 1301–1342*. Bp., 2012. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.)

Engel

1981 Engel Pál: A honor. A magyarországi feudális birtokformák kérdéséhez. In: *Történelmi Szemle*, 24. (1981) 1. sz. 1–19.

1982 Engel Pál: Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről. In: *Századok*, 116. (1982) 5. sz. 880–922.

1996 Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. I–II. Bp., 1996. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak, 5.)

1998 Engel Pál: A török–magyar háborúk első éve 1389–1392. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 111. (1998) 3. sz. 561–577.

2001 Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457. Középkori magyar genealógia*. Bp., 2001. (Magyar Középkori Adattár.) CD-ROM.

Fehértói

1969 Fehértói Katalin: *A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek*. Bp., 1969. (Nyelvtudományi Értekezések, 68.)

2004 Fehértói Katalin: *Árpád-kori személynévtár (1000–1301)*. Bp., 2004.

Fekete Nagy

1934 Fekete Nagy Antal: *A Szepesség területi és társadalmi kialakulása*. Bp., 1934.

Fügedi

1967 Fügedi Erik: Székesfehérvár középkori alaprajza és a polgárság kezdetei Magyarországon. In: *Településtudományi Közlemények*, 20. (1967) 31–45.

Gárdonyi

1907 Gárdonyi Albert: I. Károly király nagypecsétjei. In: *Turul*, 25. (1907) 30–57.

Györffy

1972 Györffy György: A székesfehérvári latinok betelepülésének kérdése. In: *Székesfehérvár évszázadai. II. Középkor*. Szerk.: Kralovánszky Alán. Székesfehérvár, 1972. 37–44.

Halaga

1992 Halaga, Ondrej R.: *Počiatky Košic a zrod metropolu. Hospodársko-sociálne, správne a kultúrne dejiny*. Košice, 1992.

Hardi

2012 Hardi, Đura: *Drugeti. Povest o usponu i padu porodice prtilaca anžujskih kraljeva*. Novi Sad, 2012.

Kádas

2013 Kádas István: Középkori család- és birtoktörténet. A Semseiek. In: *Fons*, 20. (2013) 4. sz. 423–454.

Karácsonyi

1995 Karácsonyi János: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. Bp., 1995.²

Kiss-Thoroczkay-Zsoldos

2016 Kiss Gergely–Thoroczkay Gábor–Zsoldos Attila: *Székesfehérvár története az Árpád-korban*. Székesfehérvár, 2016. (Székesfehérvár története, I.)

Kristó

1988 Kristó Gyula: *Az Anjou-kor háborúi*. Bp., 1988.

2003 Kristó Gyula: *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Bp. 2003. (Kisebbségkutatás Könyvek.)

Kubinyi

1972 Kubinyi András: Székesfehérvár középkori oklevéladása és pecsétjei. In: *Székesfehérvár évszázadai. II. Középkor*. Szerk.: Kralovánszky Alán. Székesfehérvár, 1972. 151–168.

Kurcz

1988 Kurcz Ágnes: *Lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században*. Sajtó alá rendezte és szerkesztői jegyzetekkel ellátta Klaniczay Gábor. Bp., 1988.

Marek

2004 Marek, Miloš: Románske obyvatelstvo na Slovensku v stredoveku (Valóni, Francúzi, Taliani, Španieli). In: *Historický Časopis*, 52. (2004) 4. sz. 601–629.

Mihalik

1926–1927 Mihalik, Alessandro: I maestri orafi Pietro e Niccolo Gallicus di Siena in Ungheria. In: *Bollettino Senese di Storia Patria*, 33–34. (1926–1927) fasc. 2. 87–101. (Klny: Siena, 1928.)

Nemes

2006 Nemes Gábor: Az Attyusz nemzetség. In: *Tanulmányok évszázadok történelméből*. Szerk.: J. Újváry Zsuzsanna. Piliscsaba, 2006. (Pázmány Történelmi Műhely. Történelmi Tanulmányok, 2.)

Németh

1997 Németh Péter: *A középkori Szabolcs megye települései*. Nyíregyháza, 1997.

Pauler

1899 Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. I–II. Bp., 1899.² (Reprint: Bp., 1984.)

Piti

2006 Piti Ferenc: Az 1342. évi nádorváltás. In: *Századok*, 140. (2006) 2. sz. 435–441.

Spekner

2015 Spekner Enikő: *Hogyan lett Buda a középkori Magyarország fővárosa? A budai királyi székhely története a 12. század végétől a 14. század közepéig*. Bp., 2015. (Monumenta Historica Budapestinensia, XVII.)

Sroka

1998 Sroka, Stanisław A.: *A magyar Anjouk családi története*. Kraków, 1998.

Surányi

1957 Surányi Bálint: Adalékok a „Gallicus”-ok nemzeti hovatartozása kérdéséhez. In: *Magyar Nyelv*, 53. (1957) 3–4. sz. 450.

Székely

1958 Székely György: Középkori idegen eredetű polgárságunk elnevezéséhez. In: *Magyar Nyelv*, 54. (1958) 1. sz. 100–103.

1972 Székely György: A székesfehérvári latinok és vallonok a középkori Magyarországon. In: *Székesfehérvár évszázadai*. II. Középkor. Szerk.: Kralovánszky Alán. Székesfehérvár, 1972. 45–72.

Szekfű

1912 Szekfű Gyula: *Serviensek és familiárisok*. Bp., 1912. (Értekezések a történeti tudományok köréből, XIII/3.)

Tóth

2016 Tóth Valéria: *Személynévadás és személynévhasználat az ómagyar korban*. Debrecen, 2016.

Veszprémy

2016 Veszprémy László: A „posadai” csata. Károly Róbert 1330-as havasalföldi hadjárata. In: *Elfeledett háborúk. Középkori csaták és várostromok (6–16. század)*. Szerk.: Pósan László–Veszprémy László. Bp., 2016. 232–246.

Veszprémy–Somogyi

2014 Veszprémy László–Somogyi Gréta: Károly Róbert magyar király 1330. évi havasalföldi hadjárata és az ún. posadai csata historiográfiája. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 127. (2014) 1. sz. 23–40.

Weisz

2012 Weisz Boglárka: A szatmári kamara története a 14. század közepéig. In: *Az ecsedi Báthoriak a XV–XVII. században*. Szerk.: Szabó Sarolta–C. Tóth Norbert. Nyírbátor, 2012. 73–92. (Báthori István Múzeum Kiadványai, 34.)

Zolnay

1960 Zolnay László: Az esztergomi latinusokról. In: *Annales Strigoniensis. Esztergom évlapjai. Az esztergomi múzeumok évkönyve*. I. Szerk.: Zolnay László. H. n. [Budapest], 1960. 155–167.

Zsoldos

1998 Zsoldos Attila: Tamás fia Sinka érdemei (Elhallgatás és manipuláció oklevelek narratíváiban). In: *Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére*. Szerk.: Csukovits Enikő. Bp., 1998. 327–337.
2001 Zsoldos Attila: Karászi Sándor bán és utódai (Észrevételek a narratívák eredetéről és szerepéről). In: *Századok*, 135. (2001) 2. sz. 385–407.

2011a Zsoldos Attila: Debrecen mint igazgatási központ a 14. század elején. In: *Debrecen város 650 éves. Várostörténeti tanulmányok*. Szerk.: Bárány Attila–Papp Klára–Szalkai Tamás. Debrecen, 2011. 49–66.

2011b Zsoldos Attila: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. Bp., 2011. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak, 11.)

2012a Zsoldos Attila: A Druget-tartomány várnagyai. In: *Castrum. A Castrum Bene Egyesület Hírlevele*, 15. (2012) 1–2. sz. 33–42.

2012b Zsoldos Attila: Nádor és helyettese: Druget János és Vilmos. In: *Történelmi Szemle*, 54. (2012) 4. sz. 527–541.

2016 Zsoldos Attila: A Druget-vagyon születése. In: *Művészet és mesterség. Tisztelegő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*. I–II. Szerk.: Horn Ildikó–Lauter Éva–Várkonyi Gábor–Hiller István et. al. H. n. [Budapest], 2016. II. 63–85.

ATTILA ZSOLDOS

A SIENESE GOLDSMITH AS ALISPÁN OF SZEPES

ITALIANS IN THE SERVICE OF THE DRUGET PALATINES

The paper examines those retainers of the three consecutive Druget palatines who certainly, or presumably, were foreigners in Hungary. An inquiry into the castellans retained by Philip Druget, who had arrived to Hungary with prince Charles of Anjou in 1301, has clearly demonstrated that his retinue was built up parallel to the establishment of his power base in northeastern Hungary. John Druget and his son William, on the other hand, already followed in the footsteps of Philip when they moved to Hungary, so it would be less than a miracle if at least some of their close associates followed them. It is at least clear that those among the Druget retainers who did in fact come from Italy – the Sienese brothers, Peter the goldsmith and Nicholas certainly, Gery and Perotto very probably, and Valter possibly – must have arrived in the second half of the 1320s. The career of Peter and Nicholas, sons of Simon of Siena, was truly unique, for in Hungary they rose to become alispáns of Szepes, and later called themselves of the estate of Jamnik, which they had received as a royal grant.

C. TÓTH NORBERT*

Külföldiek a magyarországi káptalanokban (1375–1424)

TANULMÁNYOK

A magyarországi egyházi középréteg kutatásában mind a mai napig kiindulási alapként szolgál Mályusz Elemérnek az a forrásokkal soha alá nem támasztott állítása, amely szerint a külföldi származású kanonokok aránya az egyetemeken szerzett műveltségüknek köszönhetően a 15. század elejéig igen magas. Emiatt pedig a „magyar” származású kanonokoknak az itthoni javadalmakat – Zsigmond király (1387–1437) 1404. évi rendelete segítségével – az „idegenektől” kellett „visszafoglalniuk”. E tézisét Mályusz Elemér a középkori magyar egyházi társadalomról az 1930-as évek végén tartott egyetemi előadásain fogalmazta meg, amelynek anyagát az 1940-es évek közepén öntötte végső formába, ám az írott verzió végül csak 1971-ben jelent meg.¹

A szóban forgó „kultikus” könyvében a címben megadott témát az alábbiakban foglalta össze: a külföldről hazatért valamennyi „klerikus, aki a korszerű műveltség birtokosa, a káptalani javadalmak jogos várományosának érzi magát. (...) A XIII. században még nincsenek elegendő számban olyan klerikusaink, akik igényt emelhetnének a *beneficiumokra*, s igényüket vetélytársaikkal szemben, éppen korszerű tanultságuk alapján, érvényesíteni tudnák. Annyira nincs tiltakozás még a XIV. század közepén sem az idegenek beözönlése, sőt az egyházi javadalmak halmozása ellen, hogy fel kell tennünk: több a káptalani hely, mint a tanult, művelt magyarországi klerikus, akinek érdekei csorbulást szenvednének.” A külföldi személyek fölénye „azonban csak addig maradt annak, amíg a hazai intellektuális réteg számban és ambícióban meg nem növekedett, tanultsága pedig annyira korszerű nem lett, hogy többé már nem lehetett elmellőzni. (...) A magyarországi származású (...) művelt klerikusság meg is találja a módot, hogy lezárja a sorompókat a külföldiek előtt, vagy legalább megnehezítse számukra az érvényesülést. Szembe állítva a XIV. század közepének állapotait a fél évszázaddal későbbivel, eleve valószínűnek látszik, hogy Zsigmond a bullások ellen szóló rendeletét a hazai intellektuális réteg érdekében adta ki. Tehát kb. ekkorra, a XIV. század végére tehetjük azt az időpontot, amikor már volt oly nagyszámú, művelt magyarországi klerikus elem, amely képesnek érezte magát arra, hogy most már az összes

* A szerző a Magyar Tudományos Akadémia–Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Szegedi Tudományegyetem–Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Medievisztikai Kutatócsoportjának tudományos főmunkatársa (MNL Pest Megyei Levéltár 1097 Bp. Vágóhid utca 7., ctoth.norbert@gmail.com).

¹ Mályusz, 1971. A tanulmányomban a második kiadást használom: Mályusz, 2007. A fentebb leírtakra lásd a kötet előszavait: 7–9. és 11–14.

káptalani helyekre (...) rátegye kezét.”² „A magyar klerikusoknak valósággal vissza kellett foglalniuk a stallumokat, amelyekbe az idegenek akkor ültek be, amikor még nem valamennyiük műveltsége számított korszerűnek.”³

A mályuszi elmélet egyik részét, a magyar klerikusok egyetemjárását, fokozatszerzését, valamint e személyek térfoglalását az esztergomi székeskáptalan példáján már vizsgáltam. Abban a munkámban arra a következtetésre jutottam, hogy a 15. század harmadik évtizedéig az esztergomi kanonokok között alig akadt egyetemet járt személy, aki volt, az is jószerével kizárólag a külföldiek közül került ki, ugyanakkor a 15. század közepén megjelenő tanult hazai javadalmasok mindenféle gond nélkül el tudták foglalni a javadalmakat (helyesebben már eleve javadalmaik birtokában tanultak az egyetemen). Mindezzel együtt viszont az is kijelenthető volt, hogy az 1390 és 1490 közötti időszakban alig akadt külföldi a kanonokok között (évről évre csupán 2-3 fő mutatható ki).⁴ A mályuszi érvelésben kiemelt szerepet játszó másik pillér, azaz a külföldi javadalmasok felülreprezentáltságának és ennek nyomán a magyarországi káptalani helyek hazai klerikusok általi visszaszerzésének felülvizsgálatát a jelen tanulmányban végzem el.

A „bullások elleni harc”

A „bullások elleni harc” témakörét Mályusz az egyházi társadalomról szóló monográfiájának megjelenése előtt mintegy másfél évtizeddel – és ugyanennyi évvel megfogalmazása után – részletesebben (is) kifejtette: a kérdést nemzetközi kontextusba, mégpedig a bíborosi kollégium által kibocsátott, a magyar uralkodók főkegyúri jogát elismerő 1417. szeptember 19-i bullájának előtörténetébe ágyazva vizsgálta.⁵ A káptalani javadalmak visszafoglalása – röviden összefoglalva – Mályusz szerint a következőképpen zajlott: Zsigmond király 1387. évi trónralépte után éveken keresztül nem vonta kétségbe a pápa egyházi javadalmakat érintő kinevező jogát, ám 1394-ben hirtelen változás állott be: 1394. március 25-én pozsonyi tartózkodása során megparancsolta a pozsonyi káptalan prépostjának és kanonokjainak, hogy javadalmuk elvesztése terhe alatt ne merészeljenek olyanokat maguk közé fogadni, akik, noha a pápától vagy legátusától elnyerték a javadalmat, nem rendelkeznek királyi engedéllyel arra vonatkozóan, hogy ténylegesen is elfoglalhassák azt. Az általános rendelet kiadását azzal indokolta, hogy mivel ő a pozsonyi káptalan kegyura, ezért nem nézheti tétlenül, hogy az ottani kanonokságokat többnyire olyan idegen származású bul-

2 Mályusz, 2007. 69.

3 Mályusz, 2007. 97.

4 C. Tóth, 2015a. 117–118.

5 Mályusz, 1958. Tanulmányomban a második kiadást használom: Mályusz, 2005. – A közelmúltban Érszegi Géza egy munkájában kétségbe vonta, hogy a Mályusz Elemér által kiadott bíborosi kötelezvény bullának lenne nevezhető, de amellett, hogy – nem igazán világos okokból – újraközölte a forrást, érdemi (ellen)érvet nem hozott a kérdésben (Érszegi, 2014. 176–188.). Lásd még ugyanebben a kötetben Tusor Péter tanulmányát (Tusor, 2014. 219–239.).

lások foglalják el, akiknek az ország szokásaiban és a törvényekben való járatlansága miatt különféle hibák és botrányok keletkeznek.⁶

Alig másfél hónap múlva Zsigmond király újból írt a pozsonyi káptalannak, ezúttal azonban konkrétan meg is nevezve, ki ellen irányul az intézkedése. A Budán év nélkül, de minden bizonnyal 1394. május 19-én kibocsátott leveléből arról értesülünk, hogy a pozsonyiak az uralkodó korábbi levele értelmében egy bizonyos bécsi Harthman fia Miklóst, aki a pápától kieszközölt bullával készült elfoglalni egy kanonokságot, kizárták abból, illetve nem engedték neki elfoglalni, amiért Miklós a bulla rendelkezéseit betartva interdictum alá vetette őket. Zsigmond király levelében megerősítette a káptalant eljárásában, és egyúttal meghagyta nekik, hogy ne vegyék figyelembe a rájuk kiszabott egyházi büntetést.⁷

Mint azt már Mályusz Elemér is megállapította, a levél „nagyfontosságú általános kijelentést is tartalmazott: Nem akarjuk – mondotta Zsigmond –, hogy valami bullás, főleg pedig idegen, Magyarországon egyházi javadalmat nyerhessen el”⁸ (*Cumque nos neminem bullatum, specialiter alienigenas, beneficia ecclesiastica in tenutis regni nostri obtinere velimus*).⁹ Mindennek rövidesen a törvényi következménye is meglett, amennyiben az 1397. októberi temesvári országgyűlésen becikkelyezték, hogy „bullások egyházi javadalmat ne nyerhessenek el, kivéve azokat, akik a kegyúrtól kapják”.¹⁰ A folyamat záróakkordja az 1404. áprilisi országgyűlés¹¹ során kiadott és „királyi tetszvény” (*placetum regium*) néven elhíresült rendelet volt. Ebben az uralkodó egyfelől megismételte az 1394. és 1397. évi rendelkezéseket, másfelől pedig – az előző években (1401, 1403–1404) lezajlott összecsapások, illetve a pápának ebben tanúsított szerepe nyomán¹² – tovább bővítette saját mozgásterét és ezzel együtt csorbította a pápai joghatóságot a Magyar Királyságban: az egyházi javadalmak betöltését és elfoglalását kizárólagosan a kegyurak – kivéve, ha azok egyháziak lennének – hatáskörébe utalta. Mindezekon felül pedig az egyházi peres ügyekre vonatkozó, Rómában kiállított iratok kihirdetését királyi engedélyhez kötötte.¹³ (Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a rendelet egyházz jogilag természetesen nem volt érvényes, így e szempontból az eseményeket az 1417. évi bíborosi bulla zárta le, amelyben elismerték a magyar királyok főkegyúri jogát.)¹⁴

Visszatérve még az 1394. évi esetre, érdemes utánajárnunk a királyi rendeletek hátterének, avagy – ha fogalmazhatok így – ki miatt robbant ki a fenti ügy? Harthman fia Miklós Bécsből érkezett a Magyar Királyságba, ám nem csak – a talán „papíron” létező – pozsonyi kanonoksága volt az egyetlen javadalma.

6 Mályusz, 2005. 92. A szöveg kiadása: Knauz, 1863. 414., regesztáját lásd: ZsO I. 3339. sz.

7 Knauz, 1863. 416. (dátumára lásd: ZsO I. 3435. sz.).

8 Mályusz, 2005. 93.

9 Knauz, 1863. 416.

10 Knauz, 1863. 417., Mályusz, 2005. 94., vö. Tusor, 2014. 222–224. további irodalommal.

11 Vö. C. Tóth, 2012. 108. 173. jegyzet.

12 A háttérre bővebben lásd: Mályusz, 1984. 54–55., C. Tóth, 2009. 40–50.

13 Mályusz, 2005. 97–99., Knauz, 1863. 419–420.

14 C. Tóth, 2012. 109–114. A kérdés árnyalt elemzését lásd: Tusor, 2014. 227–232., utóéletére lásd még: E. Kovács, 1996. 97–117.

Miklós a magyar forrásanyagban először 1391-ben bukkan fel, amikor IX. Bonifác pápától (1389–1404) – mint pozsonyi kanonok¹⁵ – elnyert egy-egy kanonoki helyet a freisingi és az egri káptalanban, ez utóbbi helyen azonban egyúttal az abaújházi főesperességet is megkapta.¹⁶ A pápai adományt a szokásos indoklason túl (azaz a javadalmak betöltése őt illeti, Miklós példás életet él) azzal is kiérdemelte, hogy jogi tanulmányokat folytat (*qui, ut asserit, in iure canonico studet*).¹⁷ A freisingi és pozsonyi¹⁸ kanonokságáról a pápai iratokon, illetve Zsigmond parancslevelén kívül nincsenek adataim, de az egri székeskáptalanban, úgy tűnik, sikerült elfoglalnia helyét, jóllehet főesperességére csak öt évvel későbből van az első adat: 1394. március közepén még egy bizonyos János volt az abaújházi *archidiaconus*, míg 1396. március közepén már egy Miklós nevű személy állt az élén. Ez utóbbi, későbbi adatainkat figyelembe véve azonos Harthman fia Miklóssal.¹⁹ A következő és egyúttal utolsó említése főesperességének egy 1401. december közepi pápai bulla. Ebből már arról értesülünk, hogy IX. Bonifác a javadalmat, mivel Miklós több éve távol van attól, valamint további egyéb okok miatt elvette hősüinktől és egy bizonyos Oláh Mihály fia Istvánnak adta.²⁰ (A mondott István 1399 óta egri kanonok volt, a főesperességet azonban nem tudni, hogy elfoglalta-e, mivel 1401 és 1404 között nincsen adatunk annak viselőjére, ellenben 1404 júliusában már ismét egy János nevű személy töltötte be azt; István élete végén, 1417-ben rövid időre elnyerte az egri olvasókanonokságot.)²¹

Mályusz Elemér a királyi rendeletek, a törvénycikkely, valamint Harthman fia Miklós (illetve mások pályafutásának) fényében arra a következtetésre jutott, hogy „a bullások elleni intézkedés a kanonokok állásfoglalásának, érdekei védelmének volt a kifejezője”.²² Azaz mindezt másképpen magyarázva, az idézett intézkedések révén a magyarországi „egyházi középélet” lehetőséget kapott arra, hogy meg- és visszazerezze a kanonoki javadalmakat.²³ (Másik oldalról viszont a királynak is lehetősége nyílt tetszése szerint alakítani az egyházi társadalom összetételét.) Felfigyel azonban a kérdés, hogy a magyarországi, illetve a pozsonyi testületekben tényleg akkora számban voltak-e jelen külföldiek, hogy – amint azt Mályusz Elemér

15 Érdekes lenne, ha tudnánk, hogy a pozsonyi káptalan miért csak három évvel később, 1394-ben tiltakozott Miklós kanonoksága ellen.

16 1391. január 21. (Mon. Vat. I/3. 131.) Meglepő módon az adatot, jóllehet a forráskiadványt használta, Mályusz Elemér nem hasznosította (vö. Mályusz, 2005. 93., 103. 45. jegyzet).

17 Mon. Vat. I/3. 131.

18 A pozsonyi társaskáptalanban az 1390-es években Harthman fia Miklóson kívül további három, folyamatosan adathozható Miklós nevű kanonokkal találkozni: Berzétei (DL 102 813.) Arnold fia Miklós 1383 és 1398 között (DF 228 316., 227 788.), Dubi (DL 107 498.) vagy Vatai (DL 7862.) Péter fia Miklós 1391 és 1400 között (DF 227 811., ZsO II. 655. sz.) és Szécsényi (ZsO II. 3510. sz.) Kis (ZsO II. 2803., 3772. sz.) János fia (DL 8477.) Miklós 1391 és 1411 között (DF 225 911., ZsO III. 3. sz.).

19 C. Tóth, 2015b. 55–56. (Tévesen állítottam róla, hogy kánonjogi doktor, bár lehet, hogy időközben megszerezte a fokozatot.)

20 Mon. Vat. I/4. 397. Idézi Mályusz, 2005. 103. 45. jegyzet (a nem létező egri kanonokságáról szóló fejtegetés természetesen adataink fényében tárgyaltan).

21 C. Tóth, 2015b. 66., 56., 51.

22 Mályusz, 2005. 93.

23 Vö. Mályusz, 2005. 94–99.; Mályusz, 2007. 97.

feltételezte – uralkodói segítség kellett visszaszorításukhoz. A kérdés megválaszolása céljából összeállítottam a pozsonyi társaskáptalan 1375 és 1424 közötti archontológiáját. Annak érdekében azonban, hogy eredményeimet az általánosság igényével is megfogalmazhassam, nem volt elég egyetlen testület összetételének az elemzése, ezért további tizenkét, többségében székeskáptalan javadalmait gyűjtöttem össze (sajnos az adatok közlésére e helyen nincsen mód, így csak az összefoglaló táblázatokat fogom a tanulmány végén közölni).

A javadalmak származása

Mielőtt azonban rátérnék ezek ismertetésére, azaz a javadalmak – források alapján feltárható²⁴ – származását szembesíteném Mályusz Elemér fentebb vázolt tézisével, néhány szót kell szólnom a vizsgálat időhatáiról: a gyűjtésemet az 1375. évvel kezdtem, míg a felső időhatárt az 1424. évnél húztam meg. A testületekben helyet foglaló kanonokok származási viszonyait a „mályuszi tézisnek” megfelelően három időmetszetben vizsgáltam. Az első „korszak” az 1375 és 1394 közötti húsz év, amikor még nem érvényesült semmilyen – legalábbis írásos²⁵ – megkötés a javadalmak elfoglalása terén; a második az 1395 és 1404 közötti tíz év, amikor a rendelet, majd a törvény hatásának – elvben – már jelentkeznie kell; végül a harmadik „korszak” az 1405 és 1424 közötti húsz év, amikor a *placetum regium* kibocsátásának már teljes egészében éreztetnie kellett hatását. (Az első és az utolsó évkörök hosszabb voltát az indokolja, hogy így nagyobb biztonsággal „botlunk bele” olyan személyekbe is, akik csak egyszer-kétszer szerepelnek egy adott időszakban, valamint a több adat révén – mivel általában évtizedeken át viselik a különböző javadalmakat²⁶ – könnyebben azonosíthatóak az egyes kanonokok.) Minden egyes testület esetében a származáson túl azt is figyelembe vettem, hogy az illető milyen javadalmat visel, azaz a táblázatokban külön sorokban szerepelnek a nagy- és a kisprépostok (ahol vannak), az oszloposkanonokok, a főesperesek (ahol vannak) és végül az egyszerű kanonokok.

A javadalmak neveit egyfelől a káptalanok saját, hiteleshelyi kiadványaiból (bevallástévők, kiküldöttek, méltóságsorban szereplők), másfelől a kanonokok által kibocsátott oklevelekből, valamint a pápai kúriában benyújtott kérvényeikből, illetve pápai bullákból gyűjtöttem össze. A vizsgált évkörökből természetesen azon káptalanok magánlevéltárában lévő kiadványokat is átnéztem, amelyeknek korunkra fennmaradt az anyaga. Az elemzésnél a megtalált kanonokoknak mindig az első feltűnését – mint a bekerülésükhöz vélelmezhetően legközelebbi időpontot – vettem figyelembe. Ugyanakkor két dologban különbséget tettem: azt a személyt, aki évtizedeken (értsd több vizsgálati korszakon) át ugyanazt a javadalmat viselte, csak

24 A gyűjtés módszertanára részletesen lásd korábbi munkámat: C. Tóth, 2013. 103–108.

25 A nagyobb egyházi javadalmak elfoglalásához már az Anjouk uralkodása alatt is uralkodói beleegyezés volt szükséges, vö. Rácz, 1996. 74–75.

26 A számtalan példára lásd az egri, esztergomi és pécsi káptalanok adattárát!

egyszer, legelső felbukkanásakor szerepeltettem;²⁷ azt a személyt viszont, aki egymás után több különböző javadalomban is adatolható, minden vonatkozó korszakban regisztráltam.²⁸ Ugyanakkor azt hangsúlyoznom kell, hogy a következőkben ismertetett arányszámok némileg torzítják az általunk soha meg nem ismerhető valós állapotokat, hiszen káptalani számadáskönyvek híján csak egészen kivételes esetben tudjuk összeállítani egyes káptalanok teljes²⁹ létszámát: egyfelől korántsem mindegy, hogy a százalékosan megadott arányok hány különböző személyt takarnak, másfelől a kisebb létszámú testületek esetében egy-egy újonnan felbukkanó kanonok, ha nem is jelentősen, de módosíthatja az arányokat. Mindazonáltal, amint az a későbbiekből remélhetőleg kiderül, e zavaró tényezők sem fogják érdemben módosítani gyűjtésem eredményét (vö. a 6. táblázat adataival).

A következő fontos kérdés, hogy mely káptalani testületeket vizsgáltam. A kiválasztás szempontjai meglehetősen egyszerűek voltak: egyfelől azokat vontam be a gyűjtésbe, amelyeknek már megjelent a vizsgált ötvenéves időszakra felhasználható (mai szempontok szerinti) adattára, tehát az egri,³⁰ a pécsi³¹ és a váci³² székeskáptalant, illetve azokat, amelyeknek „csak” ki kellett egészítenem az adattárát, így az esztergomi székeskáptalant³³ és a pozsonyi társaskáptalant.³⁴ Másfelől pedig olyan káptalani testületeknek készítettem el hasonló szempontok szerinti adattárát, amelyekkel ismereteim szerint nem foglalkozik senki,³⁵ azaz a bácsi, boszniai, győri, kalocsai, kő/szerémi,³⁶ nyitrai székes-, valamint a pozsegi és titeli társaskáptalanok adattárát állítottam össze.

A következő fontos kérdés annak meghatározása, hogy kiket értünk a „külföldi” vagy – Mályusz Elemér szóhasználatával élve – „idegen” származású kanonokok alatt. Hogyan lehet megkülönböztetni a Magyar Királyság alattvalóit (a továbbiakban a „hazai” szóval is jelölöm őket) a külföldiektől? A legegyszerűbb helyzet az, amikor a forrás mondja meg nekünk, hogy az illető személy honnan származik (például bécsi, pozsonyi), melyik egyházmegyéből érkezett (brixeni, váci). Sajnos azonban e korszakban a káptalani kiadványokban, elsősorban a méltóságsorokban csak ritkán tüntetik fel az egyes személyek keresztnéve mellett más megkülönböztető, például apja,

27 Például Császlóci János fia László 1387 és 1407 között adatolható a hevesi főesperesek között, s jóllehet javadalomviselése mindhárom vizsgálati időszakot átölelte, mégis csak az első, az 1375–1394 közötti periódusban vettem személyét figyelembe (C. Tóth, 2015b. 60.).

28 Például Vicedomini Máté 1395-től esztergomi kanonok, 1407-től honti, 1411 és 1418 között nyitrai főesperes, 1418 és 1428 között pedig esztergomi olvasókanonok volt, két vizsgálati időszakban összesen négyszer vettem fel a nevét, mivel mint látható, egyre feljebb és feljebb lépett a káptalani ranglétrán. Életrajzát lásd: C. Tóth–Lakatos–Mikó, 2014. 214–221., 235.

29 Lásd erre az esztergomi (C. Tóth, 2015a. 19–41.) és a pozsonyi (C. Tóth, 2013. 110.) testületeket.

30 C. Tóth, 2015b.

31 Fedeles, 2005.

32 C. Tóth, 2016.

33 Vö. C. Tóth, 2015a.

34 Vö. C. Tóth, 2013. 114–122.

35 Az erdélyi székeskáptalan archontológiáját Hegyi Géza, a váradiét Bélyenyéri Tamás készíti, a szepesi és veszprémi testületeket Török Márta, illetve Karlinszky Balázs dolgozta fel PhD-értekezésében.

36 A két káptalannak az adatok alapján nem volt két külön testülete.

ragadvány- vagy „vezetéknevét”. Eddigi kutatásaim alapján³⁷ viszont egyértelmű, hogy a nem „magyar” javadalomviselők esetében általában szerepeltetik a származási helyüket (nem feltétlen az első említésükkor, éppen ezért célravezető hosszabb időszak vizsgálata, mivel így előbb vagy utóbb kiderül az). Mindebből viszont az következik, hogy azokat a javadalmasokat, akik mindig csak keresztnévükkel szerepelnek, magától értetődően a „hazai”, azaz nem külföldi származásúak közé soroltam. Természetesen újabb források előkerülésével némelyikükről kiderülhet, hogy idegen, de ez érdemben nem befolyásolja az arányokat, ráadásul a fentebbi peremfeltétel vagy alapfeltételezés elfogadása nélkül semmilyen elemzést sem tudunk végezni a megtalált javadalmasok származásával kapcsolatban.

A fentiek rögzítése után a következő kérdésekre keresem a válaszokat: 1. hogyan változik a külföldiek száma és aránya a három vizsgálati időszakban az egyes káptalanokon belül (hol van sok külföldi?), illetve 2) hogyan változik a külföldiek száma és aránya a 13 vizsgált testület esetében? Kezdjük a válaszadást a pozsonyi társaskáptalannal! (Lásd az 1. táblázatot; mint korábban már említettem, az adatok felsorolása szétfeszítené a tanulmány terjedelmi kereteit, ezért minden esetben táblázatos formában közlöm kutatásaim eredményeit. Az egyes táblázatokban csak a releváns információkat tüntettem fel, azaz, ahol nincsen kisprépost vagy főesperes, ott a szóban forgó sorokat nem üresen hagytam, hanem töröltem.)

1. táblázat. A pozsonyi társaskáptalan összetétele 1375–1424 között

	1375–1394		1395–1404		1405–1424		1375–1424		Összesen
	hazai	külföldi	hazai	külföldi	hazai	külföldi	hazai	külföldi	
Prépost	1	0	0	1	1	1	2	2	4
Órkanonok	2	1	0	1	1	2	3	4	7
Kanonok	14	6	6	1	18	4	38	11	49
Összesen	17	7	6	3	20	7	43	17	60

A feltárt adatok alapján a pozsonyi társaskáptalanban az egész időszakot tekintve a javadalmak kicsivel több mint negyedét (28%) külföldiek nyerték el. Ha az egyes időszakokat nézzük, akkor azt látjuk, hogy 1395, azaz a királyi rendelet kiadása előtt a javadalmasok kevesebb mint harmada (29%) volt külföldi. Az arányok a rendelet kiadása, a törvényi szabályzás után sem változtak érdemben, noha némileg emelkedett a külföldiek aránya: ekkor a bekerülteknek pontosan a harmadát (33%) tették ki. Végül a „királyi tetsvény” kibocsátása utáni két évtizedben szinte visszaállt a régi rend: a kanonokok kicsivel több mint negyede (26%) érkezett idegen országból.

Érdemes összevetnünk adatainkat a későbbi időszakokkal: Köblös József eredményei szerint a pozsonyi káptalanban 1458 és 1526 között a bekerült személyek – tehát nem a javadalomviselési esetek – majdnem harmada (32%) külföldről érkezett.³⁸ A másfél száz éves időszak alatt tehát érdemben nem változott

37 Lásd korábban idézett munkáimat.

38 Köblös, 1994. 252–254., részletes kifejtését lásd 30–36.

a külföldi javadalmasok aránya. Ha javadalomszint szerint vizsgáljuk a kérdést, akkor némi súlyponteltolódás érzékelhető a rangosabb állások felé: a prépostok fele, az őrkanonokok több mint fele az idegenek közül került ki. Különösen feltűnő, hogy az őrkanonoki méltóságot viselők esetében a külföldi származásúak száma és aránya a hazaiakéhoz képest éppen a Harthman fia Miklós ellenében kiadott rendelet után fordult át az idegenek javára. Mindez tehát egyfelől ellentétben áll Mályusz Elemér feltételezésével, amely szerint e rendeletek fő célja a külföldiek kiszorítása és a magyarok helyzetbe hozása lett volna. Ugyanakkor némileg megerősíti Mályusz azon feltevését, amely szerint a bullások ellenében hozott rendelkezések a királyi hatalom játékerét szélesítették: jól mutatja ezt, hogy az idegen származású pozsonyi prépostok általában a királyi udvar fontos szerepet játszó tagjai voltak.³⁹

Egyetlenegy példa nem lehet mérvadó a kérdés eldöntésében, ezért lássuk, hogy a többi tizenkét káptalanban hogyan rekonstruálhatóak az arányok (az egyes káptalanok adatait tartalmazó táblázatokat lásd a tanulmány végén). Az első vizsgálati periódusban (lásd a 2. táblázatot) a pozsonyi társaskáptalanhoz mérhető nagyságrendben talán csak a pécsi és a boszniai székeskáptalanokban voltak jelen külföldi javadalmasok, míg a többiben jóval elmaradt ettől az arányuk, sőt két testület esetében egyetlenegy idegen kanonokot sem lehetett kimutatni (az okokat egyelőre felesleges lenne találgatni, jóllehet a déli végeken fekvő káptalan esetében akár a forráspusztulásra is hivatkozhatnánk, de a nyitrai káptalan tekintetében ez már nem állja meg a helyét). Adataink alapján elmondható, hogy a vizsgált 13 testületben a rendeletek kibocsátása előtti időszakban az ismert kanonoki esetek kevesebb mint 11 százaléka volt külföldi (számszerűen a 409 esetből 44), noha – mint látszik – egy-két káptalan esetében mind felfelé, mind lefelé jelentős eltérést tapasztalhatunk.

2. táblázat. A külföldiek aránya az egyes káptalanokban 1375–1394 között

Arány	Káptalan
0 százalék	kőí/szerémi, nyitrai
1–10 százalék	kalocsai (4,5), pozsegai (5,8), győri (6), egri (7,7), bácsi (8), váci (8,1), titeli (8,3), esztergomi (9,4)
11–20 százalék	boszniai (20)
21–30 százalék	pécsi (23), pozsonyi (29,2)
Összesített átlag	10,75 százalék

A „változás” évtizedében (lásd a 3. táblázatot), talán a forrásbővülésnek is köszönhetően, némileg átrendeződtek az egyes káptalanokon belüli arányok, de összességében a végeredmény nem sokat változott. A pozsonyi társaskáptalanban a külföldiek aránya ugyan továbbra is elérte az egyharmadot, a pécsi székeskáptalanban ellenben kifejezetten csökkent az arányuk. S jóllehet ebben az évtizedben négy olyan káptalant ismerünk, ahol tíz százalék fölé kerültek számarányukat tekintve a nem hazai klerikusok, ezt mégis jól ellensúlyozza az, hogy ezúttal hat olyan testületet

39 Vö. C. Tóth–Lakatos–Mikó, 2014. 63.

találni, ahol nem lehetett kimutatni idegent. Ezek alapján annyi látszik, hogy a „zsigmondi egyházpolitika” megváltozásának évtizedében a külföldiek aránya szinte alig csökkent vagy legalábbis a statisztikai hibahatáron belül maradt a korábbiakhoz képest, és még mindig közel tíz százalék volt (számszerűen 227 esetből 21).

3. táblázat. A külföldiek aránya az egyes káptalanokban 1395–1404 között

Arány	Káptalan
0 százalék	boszniai, győri, kő/szerémi, nyitrai, pozsegi, titeli
1–10 százalék	bácsi (5,2), egri (6)
11–20 százalék	kalocsai (12,5), esztergomi (13,9), pécsi (14), váci (18,7)
30 százalék felett	pozsonyi (33)
Összesített átlag	9,25 százalék

Mindezek után lássuk, hogy mi történt a *placetum regium* kibocsátása utáni két évtizedben (lásd a 4. táblázatot)! A „mályuszi tézis” értelmében ebben az időszakban a külföldi javadalmak számának és arányának drasztikusan csökkennie kellett. E feltételezéshez képest a helyzet meglehetősen felemás: egyfelől már egyetlen testületet sem találni, ahol 30 százalék felett lenne az idegen javadalmak aránya, és ugyancsak csökkent a 10 százalék feletti kategóriába tartozó káptalanok száma is. Másfelől viszont növekedett a 10 százalék alatti csoportba tartozó testületek száma. Mindezek együtt azt jelentik, hogy noha az egyes káptalanok esetében érdemleges változások zajlottak le, és összességében csökkent a külföldi javadalmak esetek aránya a hazai káptalanokban, de még mindig jelentős arányban (8%) képviseltették magukat (számszerűen 448 esetből 36) – mondhatni egyfajta kiegyenlítődés ment végbe.

4. táblázat. A külföldiek aránya az egyes káptalanokban 1405–1424 között

Arány	Káptalan
0 százalék	boszniai, kalocsai, kő/szerémi, pozsegi, titeli
1–10 százalék	váci (3,8), győri (4,2), nyitrai (4,5), bácsi (6), egri (9,5)
11–20 százalék	pécsi (13), esztergomi (14,8)
21–30 százalék	pozsonyi (26)
Összesített átlag	8 százalék

Az egyes időszakok szemlészését követően, ha a teljes, ötvenéves intervallumot tekintjük át, akkor a következőket állapíthatjuk meg (lásd az 5. táblázatot): valamennyi vizsgált káptalan és a teljes időszakot figyelembe véve a külföldiek által viselt javadalmak aránya (9,3%) alig marad el a tíz százaléktól, noha csökkenő tendenciát mutat (10,75–9,25–8%). Talán nem meglepő módon a pozsonyi társaskáptalan kiemelkedik a többi közül, itt a teljes időszakban a kanonoki esetek közel harmada külföldi volt. A ráta másik végén hat káptalan található. Közülük a kő/szerémi káptalanban a teljes vizsgálati időszak alatt egyetlen külföldit sem találtam, de nagyjából ugyanez mondható el a nyitrai és a pozsegi káptalanról is. Ebbe a csoportba

tartozik még a titeli társaskáptalan is, amely számarányaival talán a legjobban megfelelne a Mátyusz Elemér által feltételezett folyamatoknak: 1395 előtt az ismert javadalomviselések közül 8,3 százalék volt külföldi, míg 1395 után egyetlenegy ilyen eset sem volt. Az egri, esztergomi és pécsi székeskáptalanokban a külföldiek javadalomviselési aránya számottevően nem változott a vizsgált korszakokban. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a szintén a nyugati határszélhez közel fekvő győri székeskáptalanban mennyire kevés külföldi kanonoki javadalomviseléssel lehet találkozni.

5. táblázat. A külföldiek aránya az egyes káptalanokban 1375–1424 között

Arány	Káptalan
0–5 százalék	kői/szerémi (0), nyitrai (1,8), pozsegai (2,7), titeli (3,3), győri (3,5), kalocsai (4)
6–10 százalék	bácsi (6,5), boszniai (7,5), váci (7,6), egri (8,3)
11–20 százalék	esztergomi (12,6), pécsi (17,5)
21–30 százalék	pozsonyi (28,3)
Összesített átlag	9,3 százalék

A százalékos arányokon túllépve érdemes számszerűsíteni is adatainkat (lásd a 6. táblázatot), mivel azok sokkal inkább kifejezik azt, hogy mennyire kevés idegen személy javadalomviselésére találunk példát. A tizenhárom testületben az 1375 és 1424 közötti időszakban összesen 1084 különböző javadalomviselésre találtam adatot, amelyből 101 eset volt „külföldi”. Ahogy fentebb azonban már hangsúlyoztam, azért „esetekről” beszélek, mivel minden újabb (első) javadalom említését feltüntettem azoknak, akik sorjában több javadalmat viseltek, azaz „karriert futottak be”, így a megadott szám természetesen kevesebb különböző személyt takar. (E módszerrel kiküszöbölhetőek lettek azok a problémák, amikor forráshiány miatt nem volt egyértelműen eldönthető, hogy ugyanarról a személyről vagy másik, ugyanolyan keresztnévű javadalmasról van szó.) A 6. táblázatban szereplő adatok esetében ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a magyar káptalanokban elenyésző számban voltak jelen külföldi származású kanonokok. E kép valószínűleg akkor sem fog érdemben megváltozni, ha az összes testület adattára elkészül, és az összegyűjtött személyeket származásuk szerint elemezzük.

6. táblázat. Az 1375 és 1424 közötti kanonoki javadalomviselési esetek

	1375–1394		1395–1404		1405–1424		1375–1424		Összesen
	hazai	külföldi	hazai	külföldi	hazai	külföldi	hazai	külföldi	
Nagyprépost	24	4	15	2	22	2	61	8	69
Kisprépost	7	3	6	0	11	0	24	3	27
Oszlopos összesen	78	2	34	2	67	8	179	12	191
Főesperesek	71	9	31	2	65	10	167	21	188
Kanonokok	185	26	120	15	247	16	552	57	609
Összesen	365	44	206	21	412	36	983	101	1084

A 6. táblázatból jól leolvasható, hogy – korántsem meglepő módon – a legtöbb külföldivel a nem méltóságviselő kanonokok között találkozunk, noha összességében számuk közel tizede (egészen pontosan 9,36%) a teljes létszámnak, az arányuk fokozatosan, de drasztikusan csökken a három időszakban: 12,3–11,1–6 százalék. A főesperesek tekintetében egészen más kép rajzolódik ki: jóllehet az egész vizsgált időszakot nézve arányuk több mint tíz százalék (11,2%), de az egyes periódusokon belül komoly ingadozásokat figyelhetünk meg. 1375 és 1394 között 11,2 százaléka a főespereseknek külföldi, a középső tíz évben ez majdnem a felére csökkent (6%), hogy aztán az utolsó szakaszban a korábbiakhoz képest is magasabban (13,3%) állapodjon meg. Némileg hasonló folyamatokat figyelhetünk meg az oszloposkanonokok esetében, noha az ötven év alatt összességében kevés (6,3%) külföldi mutatható ki, mégis figyelemre méltó ennek időbeli eloszlása: minden időszakban szinte megkétszereződik: 2,5–5,5–10,6 százalék. A két méltóságviselő rétegnél megfigyelhető változás azonban nem a rendeletek és a törvény kiadásával állhat összefüggésben, hanem azal, hogy sok egyszerű kanonoki javadalmat viselő külföldi személy idővel feljebb lépett a ranglétrán (éppen ezért csökken majdnem a felére a külföldi kanonokok aránya). A nagyprépostok származását nézve hasonló a helyzet az egyszerű kanonokokéhoz: arányuk a teljes vizsgálati időt tekintve bőven tíz százalék felett (11,6%) van, de a három szakasz során folyamatosan csökkent számarányuk (14,2–11,8–8,3%).

Ha már most a vázlatosan közölt, a vizsgált tizenhárom testület személyi állományára épülő, a fentebbi táblázatokban közölt adatainkat összevetjük a Mályusz Elemér által annak idején megfogalmazott gondolatokkal, akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy a tézis – legalábbis e 13 káptalan esetében biztosan – nem állja ki a források próbáját: jóllehet a külföldi javadalomviselők aránya valamelyest csökkent a királyi rendeletek (1394, 1404) kiadása és azok becikkelyezése (1397) után, de ez a változás olyan kis mértékű, hogy – teljes biztonsággal állíthatjuk – ok-okozati összefüggés nem áll fenn közöttük. Összességében látható, hogy a pozsonyi társaskáptalan összetétele nem mérvadó semmilyen tekintetben: az egyetlen olyan testület, ahol a külföldiek javadalomviselési aránya majdnem mindig elérte az egyharmadot. Ez egyébként korántsem a vizsgált időszak jellegzetessége. Mint említettem már, Köblös József megfigyelése szerint az általa feldolgozott négy késő középkori testületben a külföldiek aránya átlagosan 8 százalék volt, de e tekintetben Pozsony akkor is kiemelkedett: a kanonokok harmadát adták külföldiek.⁴⁰ A budai, fehérvári, győri és pozsonyi testületek összetétele alapján Köblös – módosítva Mályusz e témában tett megállapítását – joggal szögezte le: „ha a külföldiek részaránya jelentősen vissza is esett a XV. század elejétől a magyar egyházi közép-retegben, ez azért nem azt jelentette, hogy teljesen el is tűntek. Az országgyűlési végzések ellenére külföldi klerikusok is zavartalanul élvezhettek magyarországi egyházi javadalmakat, ha »betartották a játékszabályokat«, vagyis megtalálták a

40 Köblös, 1994. 30–31.

megfelelő csatornát a javadalom elnyeréséhez, azután pedig a kellő tevékenységet annak megtartásához.”⁴¹

Mályusz Elemérnek a témában tett és Köblös József által árnyalt megállapítását a fenti adatok fényében radikálisan módosítani kell: a külföldi származású személyek javadalomviselésének visszaszorítására, mivel sem arányuk, sem pedig létszámuk nem volt jelentős a vizsgált időszakokban, semmi sem kényszerítette az uralkodót, és nem hátráltatta a hazai klerikusi réteget a javadalmak megszerzésében. Mindezek viszont azt jelentik, hogy az 1394 és 1404 közötti évtizedben hozott királyi rendelkezések nem a fenti célok miatt születtek meg. Azok kiadását egyfelől egyedi esetek, másfelől pedig a századfordulón kialakult belpolitikai helyzet (polgárháború) és az ennek nyomán fellépő válság (pápai beavatkozás) indokolta. Ráadásul joggal feltételezhető, hogy a becikkelyezett rendelkezések a korábbi gyakorlatot szentesítették a káptalani javadalmak adományozása terén. Végül, értelemszerűen a hazai klerikusok egyetemi fokozatszerzésének vajmi kevés köze lehetett a vonatkozó időszak királyi rendelkezéseivel. E kijelentésemet mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az egyes káptalanokban az egyetemi végzettséggel rendelkező kanonokok száma és aránya meglehetősen alacsonyan állt. A változás e téren csak mintegy három évtizeddel később, az 1430-as évek elején következett be.

Felmerülhet ugyanakkor a kérdés, milyen adatok alapján jutott Mályusz Elemér a jelen tanulmányban részletesen elemzett következtetéseire. Kétségtelen ugyanis, hogy vannak olyan forrásaink – nem is kevés –, amelyek alátámasztják a „mályuszi tézist”, így joggal várható el az ellentmondás feloldása. A helyzet az, hogy egyfajta optikai – a forráspusztulás nyomán más területen is megfigyelhető – csalódás áldozatai vagyunk: a külföldiek javadalomszerzésére vonatkozó források tekintélyes része ugyanis a római kúriában keletkezett. Ezek általánosságban azt tartalmazzák, hogy egy bizonyos személy elnyert egy javadalmat valamelyik káptalanban, ám ebből korántsem következik, hogy azt el is tudta foglalni. Az egyes káptalani testületekről összeállított adattárak alapján azonban könnyen ellenőrizhetővé válhat, hogy a kedvezményezett kimutatható-e az adott intézményben. Remek példákat lehet hozni arra – s legyen elég most csak Harthman fia Miklósról utalni –, hogy valaki ugyan elnyert a pápától egy javadalmat valahol, mégis az itthon keletkezett okleveles forrásaink szerint azt egy másik személy viselte ugyanabban az időpontban. Mindezek alapján az ellentmondás úgy oldható fel, hogy Mályusz Elemér következtetéseit szinte kizárólagosan a „római” forrásokra építette és figyelmen kívül hagyta a magyarországi keletkezésű adatokat. Mályusz védelmében azonban illik megjegyezni, hogy ilyenek nem túl nagy számban álltak rendelkezésre, hiszen az általa használt kevés meglévő káptalani adattár készítői (Kollányi Ferenc, Érdújhelyi Menyhért) nem súlyoztak forrásaik keletkezési helye alapján, így sokszor teljesen tévútra vezették és vezetnek napjainkban is a gyanútlan felhasználót.

41 Köblös, 1994. 34. Hasonló folyamatokat tudott kimutatni Fedeles Tamás is a pécsi székeskáptalanban (Fedeles, 2005. 96–99.).

A technikai fejlődésnek köszönhetően és a levéltárosok munkája révén azonban elérkezett az idő arra, hogy a magyar történettudomány mind kutatói, mind pedig döntéshozói szinten felvállalja a hazai székes- és társaskáptalanok személyi állományának teljességre törekvő feltárását, az adattárak elkészítését, majd pedig ezek birtokában az egyházi középréteg korszakonkénti újraírását és ezzel együtt Mályusz Elemér kötetének az „alapmunka” státuszából a historiográfiai előzmények körébe utalását.

FÜGGELÉK

Az egyes káptalanok összesítő táblázatai

Bácsi székeskáptalan

	1375–1394		1395–1404		1405–1424		1375–1424		Összesen
	hazai	külföldi	hazai	külföldi	hazai	külföldi	hazai	külföldi	
Nagyprépost	1	0	3	0	6	0	10	0	10
Oszlopos összesen	4	0	5	0	5	2	14	2	16
Főesperesek	7	0	4	0	5	0	16	0	16
Kanonokok	11	2	6	1	15	0	32	3	35
Összesen	23	2	18	1	31	2	72	5	77

Boszniai székeskáptalan

	1375–1394		1395–1404		1405–1424		1375–1424		Összesen
	hazai	külföldi	hazai	külföldi	hazai	külföldi	hazai	külföldi	
Nagyprépost	1	0	1	0	0	0	2	0	2
Oszlopos összesen	3	0	4	0	3	0	10	0	10
Főesperesek	0	0	0	0	1	0	1	0	1
Kanonokok	12	4	8	0	16	0	36	4	40
Összesen	16	4	13	0	20	0	49	4	53

Egri⁴² székeskáptalan

	1375–1394		1395–1404		1405–1424		1375–1424		Összesen
	hazai	külföldi	hazai	külföldi	hazai	külföldi	hazai	külföldi	
Nagyprépost ⁴³	4	0	1	0	1	0	6	0	6
Oszlopos összesen	4	0	5	0	11	2	20	2	22
Főesperesek	10	2	7	1	17	3	34	6	40
Kanonokok	18	1	18	1	47	3	83	5	88
Összesen	36	3	31	2	76	8	143	13	156

42 Az adatokat részletesen lásd: C. Tóth, 2015b.

43 Az egri székeskáptalanban csak 1430 után vannak kispépostok, de az egyes kispépostok egyúttal valamelyik főesperesség élén is álltak (vö. C. Tóth, 2015b.).

Esztergomi székeskáptalan

	1375–1394		1395–1404		1405–1424		1375–1424		Összesen
	hazai	külföldi	hazai	külföldi	hazai	külföldi	hazai	külföldi	
Nagyprépost	1	0	1	0	0	1	2	1	3
Kisprépost ⁴⁴	3	2	3	0	3	0	9	2	11
Oszlopos összesen	5	0	3	0	3	1	11	1	12
Főesperesek	11	0	8	1	15	3	34	4	38
Kanonokok	28	3	16	4	25	3	69	10	79
Összesen	48	5	31	5	46	8	125	18	143

Győri székeskáptalan

	1375–1394		1395–1404		1405–1424		1375–1424		Összesen
	hazai	külföldi	hazai	külföldi	hazai	külföldi	hazai	külföldi	
Nagyprépost	2	0	5	0	3	0	10	0	10
Kisprépost ⁴⁵	3	0	3	0	8	0	14	0	14
Oszlopos összesen	15	0	2	0	5	0	22	0	22
Főesperesek	5	0	3	0	7	0	15	0	15
Kanonokok	16	2	11	0	23	2	50	4	54
Összesen	41	2	24	0	46	2	111	4	115

Kalocsai székeskáptalan

	1375–1394		1395–1404		1405–1424		1375–1424		Összesen
	hazai	külföldi	hazai	külföldi	hazai	külföldi	hazai	külföldi	
Nagyprépost	3	1	1	0	3	0	7	1	8
Oszlopos összesen	8	0	2	0	4	0	14	0	14
Főesperesek	1	0	1	0	1	0	3	0	3
Kanonokok	9	0	3	1	12	0	24	1	25
Összesen	21	1	7	1	20	0	48	2	50

Kői/szerémi székeskáptalan

	1375–1394		1395–1404		1405–1424		1375–1424		Összesen
	hazai	külföldi	hazai	külföldi	hazai	külföldi	hazai	külföldi	
Nagyprépost	6	0	0	0	1	0	7	0	7
Oszlopos összesen	9	0	3	0	8	0	20	0	20
Főesperesek	10	0	–	–	–	–	10	0	10
Kanonokok	8	0	1	0	4	0	13	0	13
Összesen	33	0	4	0	13	0	50	0	50

44 Az esztergom-zöldmezei Szent György, az esztergom-hegyfoki Szent Tamás és az esztergomvári Szent István protomártír társaskáptalan prépostjai együttesen.

45 A pápóci és a győri Szent Adalbert társaskáptalanok prépostjai együttesen.

KÜLFÖLDIEK A MAGYARORSZÁGI KÁPTALANOKBAN (1375–1424)

Nyitrai székeskáptalan

	1375–1394		1395–1404		1405–1424		1375–1424		Összesen
	hazai	külföldi	hazai	külföldi	hazai	külföldi	hazai	külföldi	
Olvasókanonok ⁴⁶	4	0	3	0	2	0	9	0	9
Oszlopos összesen	3	0	1	0	5	0	9	0	9
Főesperesek	2	0	1	0	4	1	7	1	8
Kanonokok	10	0	8	0	10	0	28	0	28
Összesen	19	0	13	0	21	1	53	1	54

Pécsi⁴⁷ székeskáptalan

	1375–1394		1395–1404		1405–1424		1375–1424		Összesen
	hazai	külföldi	hazai	külföldi	hazai	külföldi	hazai	külföldi	
Nagyprépost	0	1	1	1	0	0	1	2	3
Kisprépost	1	1	0	0	0	0	1	1	2
Oszlopos összesen	5	1	3	1	4	1	12	3	15
Főesperesek	16	7	5	0	8	3	29	10	39
Kanonokok	28	5	28	4	28	2	84	11	95
Összesen	50	15	37	6	40	6	127	27	154

Pozsegai társaskáptalan

	1375–1394		1395–1404		1405–1424		1375–1424		Összesen
	hazai	külföldi	hazai	külföldi	hazai	külföldi	hazai	külföldi	
Prépost	1	1	0	0	2	0	3	1	4
Oszlopos összesen	2	0	0	0	4	0	6	0	6
Kanonokok	13	0	5	0	9	0	27	0	27
Összesen	16	1	5	0	15	0	36	1	37

Titeli társaskáptalan

	1375–1394		1395–1404		1405–1424		1375–1424		Összesen
	hazai	külföldi	hazai	külföldi	hazai	külföldi	hazai	külföldi	
Prépost	2	1	1	0	1	0	4	1	5
Oszlopos összesen	6	0	1	0	7	0	14	0	14
Kanonokok	3	0	2	0	6	0	11	0	11
Összesen	11	1	4	0	14	0	29	1	30

46 A káptalan élén az olvasókanonok állt.

47 Az adatokat részletesen lásd: Fedeles, 2005.

Váci⁴⁸ székeskáptalan

	1375–1394		1395–1404		1405–1424		1375–1424		Összesen
	hazai	külföldi	hazai	külföldi	hazai	külföldi	hazai	külföldi	
Nagyprépost	2	0	1	0	4	0	7	0	7
Oszlopos összesen	8	0	2	0	5	0	15	0	15
Főesperesek	9	0	2	0	7	0	18	0	18
Kanonokok	15	3	8	3	34	2	57	8	65
Összesen	34	3	13	3	50	2	97	8	105

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

DF

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény

DL

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár

2. Kiadott források

Mon. Vat.

Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. I/3. *Bullae Bonifacii IX. P. M. 1389–1396.*; I/4. *Bullae Bonifacii IX. P. M. Pars altera. 1396–1404.* Bp., 2000. Reprint.

ZsO

Zsigmondkori Oklevéltár. I–III. (1387–1399, 1400–1410, 1411–1412). Összeállította Mályusz Elemér, Borsa Iván. Bp., 1951–1993. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok, 1., 3–4., 22.)

3. Szakirodalom

C. Tóth

2009 C. Tóth Norbert: *Luxemburgi Zsigmond uralkodása, 1387–1437.* Bp., 2009. (Magyarország története, 6.)

2012 C. Tóth Norbert: A főpapi székek betöltésének gyakorlata Zsigmond király uralkodása alatt. In: *Gazdaság és Társadalom*, 4. (2012) Különszám, 102–118.

2013 C. Tóth Norbert: A pozsonyi társaskáptalan kanonokai 1425-ben (Az egyházi archontológia készítésének módszertana és gyakorlata). In: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae Acta Historica*, 135. (2013) 101–123.

48 Az adatokat részletesen lásd: C. Tóth, 2016.

2015a C. Tóth Norbert: *Az esztergomi székeskáptalan a 15. században. I. rész. A kanonoki testület és az egyetemjárás.* Bp., 2015. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam, 7.)

2015b C. Tóth Norbert: Az egri káptalan archontológiája 1387–1526. In: *Turul*, 88. (2015) 2. sz. 48–71.

2016 C. Tóth Norbert: A váci székeskáptalan archontológiája 1378–1526. In: *Studia Comitatensia*, Új folyam 2. (2016) 7–33.

C. Tóth–Lakatos–Mikó

2014 C. Tóth Norbert–Lakatos Bálint–Mikó Gábor: *A pozsonyi prépost és a káptalan viszálya (1421–1425). A szentszéki bírászkodás Magyarországon – a pozsonyi káptalan szervezete és működése a XV. század elején.* Bp., 2014. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam, 3.)

E. Kovács

1996 E. Kovács Péter: A Szentszék, a török és Magyarország a Hunyadiak alatt (1437–1490). In: *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve.* Szerk.: Zombori István. Bp., 1996. 97–117.

Érszegi

2014 Érszegi Géza: „...az ország szabadságát a konstanzi egyetemes zsinaton esküvel megerősítették, ahogy az a róla kiadott bullában világosan olvasható.” In: *„Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris.” Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából.* Szerk.: Bárány Attila–Pósán László. Debrecen, 2014. 176–188.

Fedeles

2005 Fedeles Tamás: *A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526).* Pécs, 2005. (Tanulmányok Pécs történetéből, 17.)

Knauz

1863 Knauz Nándor: A bullások. In: *Magyar Sion*, 3. (1863) 411–431.

Köblös

1994 Köblös József: *Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában (A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával).* Bp., 1994. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 12.)

Mályusz

1958 Mályusz Elemér: *A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog.* Bp., 1958. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat, 9.)

1971 Mályusz Elemér: *Az egyházi társadalom a középkori Magyarországon.* Bp., 1971.

1984 Mályusz Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon.* Bp., 1984.

2005 Mályusz Elemér: *A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog.* Máriabesnyő–Gödöllő, 2005.² (Historia Incognita. III. sorozat: Zsebkönyvek, 9.)

2007 Mályusz Elemér: *Az egyházi társadalom a középkori Magyarországon.* Bp., 2007.²

Rácz

1996 Rácz György: Az Anjou-ház és a Szentszék (1301–1387). In: *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve.* Szerk.: Zombori István. Bp., 1996. 55–81.

Tusor

2014 Tusor Péter: A konstanzi bulla „alkalmazása”. A magyar királyi főkegyúri jog a 15–16. században. In: *„Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris.” Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából.* Szerk.: Bárány Attila–Pósán László. Debrecen, 2014. 219–239.

NORBERT C. TÓTH

FOREIGNERS IN THE HUNGARIAN CHAPTERS (1375–1424)

The research of the middle ranks of the Hungarian church hierarchy is still based on the thesis of Elemér Mályusz, who thought that the proportion of foreign canons in the Hungarian chapters remained fairly high until the early fifteenth century, thanks to their university education. Consequently, the canons of “Hungarian” origin were virtually forced to reoccupy the benefices with the help of king Sigismund’s 1404 decree. In the present paper, I have contrasted the evidence about the origins of beneficiaries in thirteen cathedral and collegiate chapters – those of Bács, Bosnia, Eger, Esztergom, Győr, Kalocsa, Kő/Szerém, Nyitra, Pécs and Vác, Pozsega, Pozsony and Titel – with the thesis of Mályusz. The research has clearly proved that the views of Mályusz, already nuanced by József Köblös, have to be radically modified in the light of the new evidence. As neither the proportion nor the number of foreign beneficiaries was considerable in the period investigated, there was no need to officially restrict their access to Hungarian church benefices, and nothing hindered the local clerics from obtaining them. Thus, the royal decrees enacted in the decade between 1394 and 1404 were clearly not motivated by such aims.

SKORKA RENÁTA*

A „mohó farkas” utóda

TANULMÁNYOK

Egy Kőszegi Habsburg-szolgálatban

1361. december 31-én Pozsony városában IV. Rudolf osztrák herceg (1358–1365) és fivérei örök szövetségre léptek I. (Nagy) Lajos magyar királlyal (1342–1382), Meinharddal, Felső-Bajorország és Tirol grófjával (1361–1363), valamint III. Kázmér lengyel uralkodóval (1333–1370) valamennyi ellenséggel szemben, akik birtokaikat háborgatnák, legyenek azok bármilyen rendű és rangú személyek, rosszakaróik közül a királyi vagy császári méltóságot viselőket sem kizárva.¹ A megállapodás kimondatlanul is az osztrák herceg apósa, IV. Károly német-római császár (1355–1378) ellen irányult, amit félreérthetlenné tesz az 1362. január 7-én Bécsben létrejött, kifejezetten a Luxemburgok ellen irányuló magyar–osztrák egyezség,² melyet a magyarországi Anjouk és a Habsburgok a korszak szokásainak megfelelően valószínűleg eljegyzéssel is megpecsételtek. Mindezen fejlemények következtében az osztrák–magyar–morva határterület 1362 nyarára hadszínterré vált, s noha a lassan kibontakozó, mégis sebtében lezáruló háború eseményeinek, illetve következményeinek feltárása megannyi új eredménnyel kecsegtet, nem térítheti el a kutató figyelmét annak a személynek az életútjáról, akinek neve a fent említett 1361. évi pozsonyi unió szövetséglevelében az osztrák hercegek oldalán a szerződést tanúsító grófok és előkelők között szerepel. A dokumentumban felbukkanó *Johannes dictus comes de Pernstein*³ a Habsburg-tartományokhoz köthető, 14. századi források gyakori szereplője, s biztos állíthatjuk, hogy Bernstein, vagyis Borostyán(kő) grófja a magyar kutatás előtt sem ismeretlen.

Wertner Mór Güssingiekről írott tanulmányában „az osztrák Pernstein család törzsatyja”-ként Héder nembeli Kőszegi Iván (másként: János) nádor fiát, Jánost határozza meg, s miközben hangsúlyozza, hogy a Bernstein család történetének feltárása értekezésének kereteit meghaladná, tucatnál is több olyan okiratra hivatkozik, melyek Bernstein Iván grófra vonatkoznak. Wertner adós marad annak köz-

* A szerző a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont (MTA BTK) „Lendület” Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport (LP2015-4/2015) tagja, az MTA BTK Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa (1097 Bp. Tóth Kálmán u. 4. skorka.renata@btk.mta.hu).

1 „...contra omnes hostes, cuiusvis status, conditionis et preeminentie existant, etiam si regali et imperiali fulgeant dignitate, nemine penitus excepto” – *Commentarii*, 334. Az oklevél datálására lásd: Skorka, 2013a. 525.

2 CDM IX. 198.

3 *Commentarii*, 335.

lésével, hogy Iván nádor fia, János és Bernstein Iván gróf személye között milyen kapcsolatot feltételez.⁴ Karácsonyi János az előbbi munkából kiindulva feltételelesen tudja csak elfogadni Wertner állításait. Véleménye szerint, amennyiben „való” a feltevés, hogy Iván nádor fiától, Jánostól eredeztethetők az osztrák Bernsteinek, akkor alkalmasint Iván nádor „ivadéka”, János 1336-ban végleg átpártolt a Habsburgok oldalára.⁵ Óvatosságra int mindenestre, hogy Karácsonyi ugyanezen munkájában a minden kétség felett Iván (János) nádor fia Jánoshoz kapcsolódó forrásokat az 1333. évnél lezártnak tekinti.⁶ Harald Prickler Bernstein birtoklástörténetéről szóló bölcsészdoktori értekezésében Wertner szemére veti, hogy két Ivánt össze-mos, szerinte ugyanis az egyik Iván gróf 1339-ben meghalt, és az osztrák forrásokban annak, ugyancsak Iván nevet viselő fia szerepel.⁷

Kár, hogy Prickler állítását semmilyen forrással nem támasztja alá, így csak találgatni tudunk, mire alapozhatja véleményét. Talán arra a csupán regesztaként ismert, 1339. június 30-án kelt oklevélre, melyben II. Albert osztrák herceg (1330–1358) Bécsben a derék lovagot, Iván grófot, „weilent von Pernstein”-t, valamint szolgáit kegyébe fogadja, és megbocsátja nekik minden ellene és országa ellen elkövetett tetteiket.⁸ Az idézett kifejezés azonban alkalmasint nem Iván gróf halálára utal, hanem sokkal inkább arra, hogy osztrák oldalra történő átállása előtt, tehát egykor Bernstein, vagyis Borostyánkő ura volt, s a birtoknak csak a nevét őrzi a továbbiakban, a vár és tartozékai azonban elvesztek számára. Engel Pál az osztrák határ közelében fekvő, Vas megyei Borostyánkő birtoklástörténeti áttekintésében kitér arra, hogy a vár Iván (János) nádorral annak János nevű fiára szállott, aki 1333-ban innen keltezi egyik birtokadományozó oklevelét, majd ezen János fiától, tehát Iván (János) nádor unokájától, aki ugyancsak az Iván nevet viselte, 1340-ben I. Károly magyar uralkodó (1301–1342) hűtlenség címén visszavette a várat.⁹ Mindezek figyelembevételével adódik a kérdés: kit tekinthetünk tehát a Bernstein család őseinek: Jánost vagy Ivánt, s milyen szálak fűzhették az illetőt a Kőszegi család Iván-ágához?

Iván és János

A *Graf Iban von Pernstain*ről fennmaradt első forrásaink az 1339. évből ismertek. A június 17-én Hainburgban kiállított oklevél szerint II. Albert herceg védelme alá veszi a grófot,¹⁰ aki szemmel láthatóan az osztrák herceg tartományaiban keres és talál menedéket, biztosítja számára mindazon jogokat, amelyek a *ministerialis* urakat is megilletik: engedélyezi, hogy Ausztria területén vásárlás, illetve megváltás útján tulajdont, hűbért, zálogot szerezzen. Néhány nappal később, június 30-án Bécsben –

⁴ Wertner, 1895. 143–146.

⁵ Karácsonyi, 1901. II. 155.

⁶ Uo. 146.

⁷ Prickler, 1956. 6. 4. jegyz.

⁸ Lichnowsky, III. CCCCLIII–CCCCXLIV/1208.

⁹ Engel, 1996. I. 285. Az 1333. évi birtokadományozó oklevelet lásd: Zala okl., I. 270.

¹⁰ Lichnowsky, III. CCCCLIII/1206.

ahogy fentebb utaltunk rá – a herceg Iván familiárisait is kegyébe fogadta, megbocsátva nekik mindazt, amit ellene, illetve országai ellen valaha elkövettek.¹¹ A június 30-án kelt oklevélben Iván *weilent von Pernsteinként* szerepel, mindez arra vall, hogy Borostyánkő vára már 1339 júniusa előtt a magyar király kezére kerülhetett. Az utolsó általam fellelt forrás, amely a gróft a Habsburgokhoz köti, 1382. július 17-én kelt Bécsben.¹² Ebben III. Albert osztrák herceg (1365–1395) négyezer font bécsi dénár tartozása fejében elzálogosítja az alsó-ausztriai Gutenstein várát (*die vest ze Gutenstain*) hűséges és szeretett alattvalójának, Ybann von Pernstainnek.¹³

Az utolsó előttem ismert forrás, melyben a gróf élő személyként tűnik fel, egy 1382. október 20-án keletkezett adóslevél, mely Ivánnak és örököseinek 46 font bécsi dénár tartozását rögzíti.¹⁴ Láthattuk azonban, hogy a fent említett 1361. évi pozsonyi szövetséglevélben bernsteini grófként János tűnik fel. 1339 júniusa és 1382 októbere között több mint 70 dokumentum került elő, amely Bernstein grófját említi, ezekben rendszerint az Iván név szerepel, illetve annak valamely alakváltozata (Ywan, Yban, Iban, Eban, Vban, Ibanus, Ywanus), ritkábban fordul elő bennük a János (*Johans, Jans, Hans, Johannes*) megnevezés.¹⁵

E számarányát tekintve jelentősnek mondható forrásanyag tükrében kísérletet tehetünk arra, hogy rekonstruáljuk, milyen viszony fűzte egymáshoz Ivánt és Jánost. 1343. november 15-én Bécsben János bernsteini gróf (*Johans graf von Pernstain*) a neunkircheni törvényszékhez¹⁶ tartozó zálogrészéből (*auf meinem satze auf dem gerichte ze Newenchirichen*), amelyet Albert herceg kötött le számára, 1800 font bécsi dénár fejében feleségének, Ágnes asszonynak ezer font bécsi dénár jegyajándékot (*Morgengab*) biztosított. Az ausztriai tartományi jog szerint az asszony a zálogból befolyó jövedelmek felében részesül ezer font dénár erejéig, ha Ágnes távozna az élők sorából, közös gyermekeik közül mindkettő, illetve a még ezt követően születendők között oszlik el anyjuk része.¹⁷ Az okiratban szereplő Ágnesről megtudjuk, hogy Eberhard von Wallseenek, az Ennsen túli Ausztria kapitányának (*Hauptmann ob der Enns*) a lánya. Vele kapcsolatos az az 1364. július 22-én kelt oklevél, amely Ágnest, Eberhard von Wallsee lányát halottként említi, midőn férje karácsonyi misealapítványt tesz az elhunyt asszony lelki üdvéért.¹⁸ Az

11 Lichnowsky, III. CCCCLIII–CCCCXLIV/1208.

12 OÖUB X. 122. Nr. 159. – http://monasterium.net/mom/OOEUB/1382_VII_17/charter (utolsó letöltés: 2017. március 22.). Wertner egy 1382. január 27-én kelt iratot tekint az Ivánra vonatkozó utolsó adatnak. Vö. Wertner, 1895. 145.

13 Gutensteinnek a Pernsteinek birtokába kerüléséről lásd: Doblinger, 1906. 383. 11. jegyz.

14 *Reg. Jud.*, III. 1717.

15 A források, illetve a szakirodalom feltárásában Péterfi Bence nyújtott önzetlen segítséget, amelyet ezúton is köszönök.

16 A (bécs)új helyi tartományi törvényszék területén belül működő neunkircheni törvényszék alá eső körzet az osztrák–magyar határ, a Piesting folyó, a Semmering, illetve Hartberg közötti területet foglalta magában. A neunkircheni bíróság nyomai a 12. századig nyúlnak vissza, bevételei a 14. század folyamán többször gazdát cseréltek. Vö. Weltin, 1998. 177.

17 „...nach ir tode so sol derselbe satze denne erben und gevallen auf paider unser chinder, die wir mit ein ander haben oder noch mit ein ander gewinnen.” – *Urkundliche Beiträge*, 126.

18 SaS 1364. VII. 22. – http://monasterium.net/mom/SaeuOCist/1364_VII_22/charter (utolsó letöltés: 2017. március 22.).

oklevelet kibocsátó férj *Graf Ywan von Pernstain*. Az ő neve szerepel abban az 1428. évi átiratban fennmaradt, 1340. szeptember 29-én Bécsben kelt dokumentumban is, amelyben II. Albert osztrák herceg 700 font bécsi dénár fejében elzalogosítja számára az imént említett neunkircheni törvényszéket.¹⁹ Ugyanazzal a megnevezéssel találkozunk 1342. április 18-án, majd április 23-án abban a két adóslévélben, melyet Albert herceg *Iwan*, illetve *Iban von Pernstain* grófnak állított ki további 400, majd 300 font bécsi dénár hitel fejében újfent az említett neunkircheni zálog terhére.²⁰ Már az itt hivatkozott források is hitelt érdemlően bizonyítják, hogy János, illetőleg Iván bernsteini gróf megnevezések ugyanazon személyt takarják, kinek névhasználatára akár néhány napon belül is váltakozhatott.

1352. június 3-án a felső-ausztriai Wels városában Jans von Kapellen és fia, Ulrich hozzájárulnak a kezükön lévő Schlierbach település szemrevételezéséhez és felbecsléséhez (*beschow und schatzung*), mely birtokukat Eberhard von Wallseeknek kívánták eladni.²¹ Az eljárásért jótálló személyek között *graf Ybann von Pernstain* is feltűnik. Kapellen felesége egyébként a korábban említett Ágnes nővére volt, így Jans von Kapellen és a bernsteini gróf feleségeik révén sógorságban álltak egymással, ami azt is jelenti, hogy mindketten Eberhard von Wallsee vejei voltak.²² Öt nappal később, június 8-án Eberhard von Wallsee átadta a felső-ausztriai Reichenstein várát unokájának, Ulrich von Kapellennek 3600 font bécsi dénárért, a jótállók között a gróf ezúttal is megtalálható, mint *graf Hans von Pernstain*.²³ Mindezek fényében kétség sem fér hozzá, hogy az osztrák herceg szolgálatában 1339 júniusa és 1382 júliusa között kimutatható bernsteini gróf – aki házassága révén a birtokaik kiterjedése, politikai hatalmuk és befolyásuk következtében Ausztria legjelentősebb középkori nemesi családjával, a Wallseekkel került családi kapcsolatba – felváltva szerepel a forrásokban egyszer Iván, máskor János néven, s e tekintetben mindenképpen hasonlóságot mutat a felmenői közé tartozó Kőszegi Iván, másként János nádorral, akihez minden jel szerint szorosabb szálak is fűzték. De vajon hogyan kapcsolódik össze a nádor és a gróf személye, s mennyiben tekinthető családi örökségnek a Habsburg hercegek iránti elkötelezettség?

A nádor és a Habsburgok

Kőszegi Iván (János) nádor első ismert feltűnése a forrásokban az 1265. évi isaszegi csatához köthető, ahol az István ifjabb király vezette seregek ellen harcolt és esett fogságba fivérével, Miklóssal és apjával, Henrik nádorral együtt.²⁴ Iván (János) és

19 NÖLA StA Urk. 2140.

20 Lichnowsky, III. CCCCLII/1299.; NÖLA StA Urk. 2140.

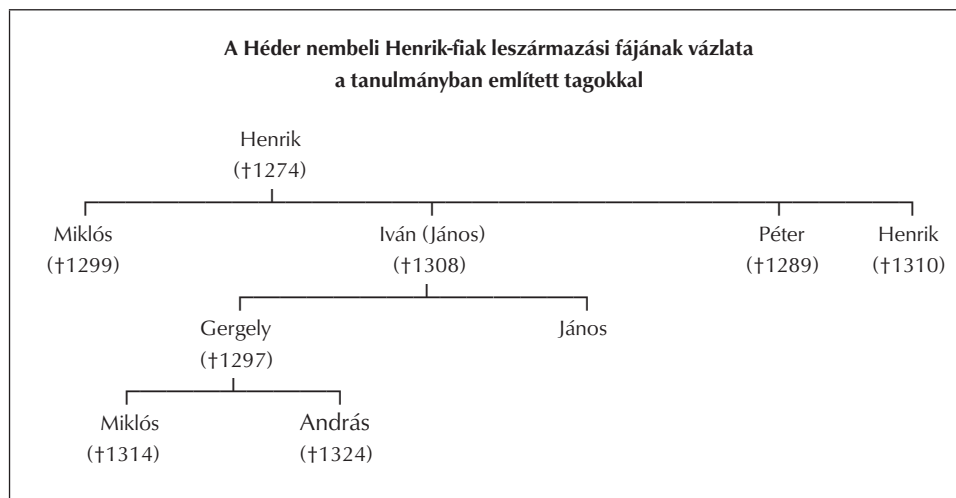
21 OÖUB VII. 283–284. Nr. 278. – http://monasterium.net/mom/OOEUB/1352_VI_03/charter (utolsó letöltés: 2017. március 22.).

22 Jans von Kapellen és feleségére, valamint a Walseekhez fűződő rokoni kapcsolataikra lásd: Huber, 1865. 166.

23 OÖUB VII. 285–286. Nr. 281. – http://monasterium.net/mom/OOEUB/1352_VI_08/charter (utolsó letöltés: 2017. március 22.).

24 Zsoldos, 2007. 72.; valamint Zsoldos, 2016a. 216.

testvére, Miklós 1279-ben osztották fel egymás között a Kőszegiek kialakulófélben lévő tartományának Vas megyei, központi területét.²⁵ A birtokosztályról kiállított oklevél a várak közül elsőként Borostyánt (*castrum Pensten*) említi, amelyet az apa, Henrik kezdetektől birtokolt (*possederat ab initio*), ez a harmadik helyen említett Kőszeggel együtt Ivánnak, míg az oklevélben második helyen szereplő Léka Szentviddel együtt Miklósnak jutott.²⁶ Noha szemmel láthatóan az 1270-es években Henrik és örökösei szemében Borostyán lehetett a jelentősebb vár, Kőszeg birtoklástörténete mégis hangsúlyosabban szerepelt az eddigi kutatásokban. Kőszegre vonatkozóan ismert, hogy Iván (János) leszármazottai között öröklődött tovább, ugyanis két fia közül előbb az idősebb Gergely kezére kerülhetett, majd az ő fiai, Miklós és András bírták, s utóbbi halála után Iván (János) fiatalabb fiára, Jánosra szállt.²⁷ Itt jegyeznénk meg, hogy András halálával 1324-ben számol a kutatás,²⁸ ami ez esetben azt jelenti, hogy János lényegében nem csupán testvérét, Gergelyt élte túl, de annak fiait is (lásd a leszármazási fát).²⁹

Borostyánkő váráról ugyanakkor tudjuk, hogy az 1280-as években is többször tett jó szolgálatot a Kőszegieknek. IV. László magyar király (1272–1290), hogy a hozzá hűtlen Henrik-fiakat megbüntesse, 1284. január 9-től február 16-ig ostro-

25 Prickler abból, hogy az 1279. évi birtokosztályt átírták a vasvári káptalannal 1328. május 1-jén, arra következtet, hogy 1327-ben a Kőszegiek között újabb birtokosztály következett be (vö. Prickler, 1956. 6.). Ez azonban teljes tévedés, hiszen tudjuk, hogy az eredeti 1279. évi oklevelet is a vasvári káptalan állította ki, s I. Károly 1328 februárjában úgy rendelkezett, hogy valamennyi, a káptalan korábbi pecsétje alatt kiállított okiratot írassanak át a káptalan új pecsétje alatt. Vö. Almási, 2000. 19–38.

26 CD VIII/3. 322. Lásd még: Zsoldos, 2016a. 216–217. A várak sorában másodikiként említett Léka az okirat szerint Csák báné volt, akit Karácsonyi a Csák nemzetség ugodi ágából való Demeter fiával azonosít. Vö. Karácsonyi, 1901. I. 333–334.

27 Zsoldos, 2016a. 218.

28 Karácsonyi, 1901. II. 154.

29 Engel, 1996 és Zsoldos, 2016a. 225. nyomán.

molta heteken keresztül hiába a várat.³⁰ A Kőszegiek formálódó nyugat-dunántúli tartományát nemcsak a magyar uralkodó érezte egyre fenyegetőbb tehernek, de a Kőszegi-birtokok határszéli fekvéséből fakadóan az osztrák hercegek is. Iván (János) nádor a korszak osztrák krónikáinak ismert szereplőjévé vált. A salzburgi Szent Rupert-káptalan évkönyvében az 1285. esztendőről feljegyezték, hogy Stájerországból jelentős haderő támadt Magyarország területére, s annak igen nagy részét felprédálta, mikor is hirtelenjében körbezárta őket Iván (János) comesnek, a hatalmas férfiúnak serege,³¹ s lovaikat lenyilazva foglyul ejtett mindenkit. A *Stájer rimes krónika* ennél kicsit részletesebben számol be az 1285. évi eseményekről.³²

Forrásunkból kiderül, hogy I. Albert osztrák herceg és Iván (János) között ellenségeskedés tört ki, s ennek következtében az utóbbi seregei megtámadták a herceg kezén lévő szomszédos tartományokat, (Bécs)újhelyig hatoltak, ahol nagy károkat okoztak a polgároknak, majd feldúlták, kirabolták a Lajta mentén fekvő területeket.³³ Albert előbb megpróbálta bölcs fejedelem módjára tárgyalással elsimítani a viszályt, de Iván (János) emberei részéről az osztrák és stájer határvidék fosztogatása mindennaposá vált (*tegelich geschaeh*).³⁴ Az ilyen elvetemültség láttán a herceg sem maradt rest sereget verbuválni, az osztrák, sváb és stájer haderő, melynek élére tanácsosát, a sváb Hermann von Landenberget állította, átlépte a stájer–magyar határt, s elhatározta, hogy Borostyánkő alá vonulnak (*daz si für Pernstein/riten*).³⁵ Iván (János) segítséget kért fivéreitől, s Henrik négy fia közösen, több mint ezerfős sereggel készült felvenni a harcot Landenberggel szemben.³⁶ Seregükben – hallva a Henrik-fiak közeledtét – ugyanakkor bizonytalanság támadt, s többen inkább a meghátrálást választották volna, hiszen tisztában voltak azzal, hogy a svábok előtt ismeretlen a magyarok harcmódora, mások azonban a megütkezés pártján álltak. A tanakodás közepette váratlanul felbukkant a Kőszegiek hada, s Iván (János) parancsára a magyarok nyilazni kezdték ellenfeleiket, majd bekerítették őket.³⁷

Albertnek igen sok tekintélyes alattvalója esett fogságba, ezért béketárgyalást kezdeményezett, melynek helyszíne (Bécs)újhely lett. A krónikás szerint az ekkor született megállapodásnak részét képezte a foglyok szabadon bocsátásán túl egy I. Albert és a Kőszegiek közötti szövetség. Ennek értelmében a herceg eskü alatt fogadta, hogy mindenkivel – kivéve a Német-római Birodalmat, melynek trónján ez idő szerint apja, I. Rudolf ült – szemben segíteni fogja Kőszegi Ivánt (Jánost) annak Magyar Királysággal kapcsolatos törekvéseiben. Ezért javait és személyét egyaránt védelmébe veszi, s úgy tekint rá, mint saját alattvalójára. Cserébe Iván

30 Kristó, 1986. 148.

31 „...sed subito exercitu strenui viri, comitis Ybani circumsepti.” – *Annales Sancti Rudberti*, 809.

32 Bár 1286-ra datálja a kétségkívül egy évvel korábbi történetet. A hadjáratra lásd: Wertner, 1895. 55–56.

33 SRK 25027–25034.

34 SRK 25069.

35 SRK 25137–25138.

36 A krónika megemlíti Iván testvérét, a veszprémi püspököt, továbbá Miklóst, aki „herzog Nicla”-ként szerepel, és Henriket, aki „graf Heinrich”-ként. Lásd: SRK 25146., 25155–25156.

37 „hiez graf Yban/die sinen nutzen ir bogen/die Tiutschen wurden umbezogen/vor und hinden, hin und her” – SRK 25505–25508.

(János) a herceget támogatja és gyarapodását elősegíti, s szükség esetén ezerfőnyi haderőt bocsát rendelkezésére.³⁸ A szövetség azonban, úgy tűnik, nem volt tartós.

A szomszéd uralkodónak hűséget fogadó nádor ezt követően válik általában az osztrák krónikák – s ez alól a *Stájer rímes krónika* kétségtől kivétel – negatív szereplőjévé, veszedelmes személyévé, aki minden ízében zsarnokként viselkedve már évek óta lázad uralkodója, a magyar király ellen (*malignus et totus tyrannus cum multis annis rebellasset contra regem Ungarie, dominum suum*).³⁹ Nem csoda hát, ha Albert herceg – félresöpörve a (bécs)újhelyi szerződést – szükség esetén késznek mutatkozott a nádorral szemben a magyar uralkodó pártját fogni. Ez történt 1287 tavaszán, mikor is a herceg IV. László segítségére sietett. A Kőszegiek elleni támogatás ürügyén stájer és osztrák haderejével bevonult Magyarországra, és megostromolta Pozsonyt, amelynek várát ténylegesen megvívta, a várost azonban a polgárok általános egyetértéssel adták át neki.⁴⁰ Iván (János) minden jel szerint igyekezett rászolgálni az osztrák földön terjedő hírére, és 300 emberének megparancsolta, hogy törjenek be Stájerország területére és Radkersburg környékéről hajtsák el az állatállományt. Újabb háború tört ki, melyben a stájer kapitány, Henrik admonti apát vezette seregek megtámadták a Kőszegieket.⁴¹ Miként értelmezhető és mikorra tehető a *Stájer rímes krónika*ban fennmaradt történet?

A radkersburgi eset minden bizonnyal túlmutat egy szokványos határ menti portyázáson. Erre vall egy 1289 októberében kiállított oklevél, melyből megtudjuk, hogy IV. Miklós pápa (1288–1292) Rudolf salzburgi érseket felmenti egy korábban tett esküje alól. Az érsek ugyanis ígéretet tett a veszprémi püspöknek⁴² és fivérének, Ivánnak (Jánosnak) arra, hogy a salzburgi egyháznak komoly károkat okozó I. Albert osztrák herceg ellen segíteni fogja őket, és nélkülük nem köt békét a Habsburgokkal.⁴³ A főpap és a herceg közötti ellentét arra vezethető vissza, hogy Rudolf salzburgi érsek súlyosan sérelmezte, ha érseksége alá tartozó egyházi személyek valamely világi előkelő szolgálatába állnak, és így világi méltóságot töltenek be. Az 1288 novemberében tartott salzburgi zsinaton a világiaknak ily módon elkötelezett egyháziak számára a kiközösítés büntetését helyezték kilátásba. Mindez Henrik admonti apátra is vonatkozott, aki azonban nem volt hajlandó megválni a stájer tartományi főkapitányi tisztétől. Albert herceg az apát pártját fogta és elvitatta nemcsak az admonti kolostort, de a teljes Enns völgyét a salzburgi érsektől, aki 1288–1289

38 SRK 25849–25881.

39 *Continuatio*, 715.

40 „Albertus dux Austrie collecto exercitu cum Stiriensibus et Australibus intravit Ungariam et obsedit Bosonium. Cives autem cum communi consilio tradiderunt ei civitatem, castrum vero expugnavit.” – *Continuatio*, 713.

41 SRK 26152–26162.

42 Iván (János) nádor fivére, Henrik fia, Péter állt a püspökség élén 1275-től egészen 1289 elején bekövetkezett haláláig.

43 Az oklevélben a veszprémi püspök neve kipontozottan szerepel: „venerabili patri ... episcopo Vesprimiensis et Ybano comiti fratri suo.” – ÖStA HHStA UR AUR 1289. X. 7. – http://images.monasterium.net/pics/AT-OeStA-HHStA/AUR-Salzburg-Domkapitel/HHSTA_Salzburg_1289_10_07.jpg (utolsó letöltés: 2017. március 22.).

telén katonáival felvonult az Ennshez.⁴⁴ A Kőszegiek szövetsége a salzburgi érsekkel tehát ezekhez az eseményekhez kapcsolódik, és valójában 1288–1289 fordulójára tehető, miként a radkersburgi betörés is.

Az osztrák krónikák ezen újabb fordulatot sem hagyták szó nélkül: Iván (János) nádor ragaszkodva gonoszságához, a magyar határt átlépve, rabolva és prédálva dúlta fel Ausztriát, és Stájerországot is, a határvidéken pedig mindenütt mohó farkas módjára fosztogatott.⁴⁵ Az ellenlépés nem is váratott soká magára. 1289-ben, I. Albert herceg tavaszi hadjárata alkalmával immáron ténylegesen a „mohó farkas” és rokonsága várait vette célba. Nagymarton megvívása után a Kőszegiek határszéli, mosoni, soproni és vasi birtokai ellen indult, majd harminc várat és települést foglalt el, köztük Majádot, Sopront, Nyéket, Kaboldot, Lánzsért, Rohoncot, Szalónakot, Pinkafőt, majd Újvárat és a mosoni Óvárat. A második, őszi roham Kőszeg ellen irányult, s a védők kiéheztetésére játszó herceg egy hónapnyi ostrom után vette be az erősséget. Albert harmadik, karácsony környékére tehető akciója Szentvid várát hódoltatta.⁴⁶ A krónikás majd harminc osztrák kézre jutott határszéli birtokot sorol fel,⁴⁷ ezek között a Kőszegiek számára olyannyira jelentős Borostyánkő nem említi, erős a gyanú tehát, hogy a várat az osztrákoknak nem sikerült elfoglalni.

Hatalomra kerülése után IV. László utódja, III. András magyar király (1290–1301) 1291 áprilisában a királyság területi egységét helyreállítandó, visszaszerezte Óvárt, majd diplomáciai úton próbált meg lépéseket tenni annak érdekében, hogy az osztrák kézen lévő további magyar részek is visszakerüljenek. Mivel azonban ez megghiúsult, haderőt gyűjtött, és 1291 nyarán általános hadjáratot indított. Seregében a Kőszegiek közül jelen volt Iván, Miklós és öccsük, Henrik.⁴⁸ Ennek során foglalták el az 1289–1291 között osztrák kézre került Nagyszombatot, majd Bécsig vonultak előre, ahol kellő lendület hiányában fegyverszünetet kötöttek Alberttel.⁴⁹

A békét III. András és I. Albert követői 1291. augusztus 26-án írták alá Hainburgban. Ennek értelmében Albert visszaadta a kezén lévő királyi várakat, továbbá a Sopron megyei Kaboldot és a Vas megyében lévő Újvárat.⁵⁰ Megállapodtak a többi kisebb nyugat-magyarországi erősség – ahonnan állandó veszély fenyegette a herceg tartományait – lerombolásában.⁵¹ A hainburgi békét tető alá hozó uralkodók mindegyike kétségtelenül jól járt volna a Kőszegiek magánvárainak elpusztításával, Iván (János) nádort és testvéreit azonban nem abból a fából faragták, mint Nagymartoni Simont, akit kárpótolni lehetett vára lerombolásáért más birtokokkal.⁵² Ily módon tehát a hainburgi béke érthető okokból kenyértöréshez vezetett a

44 Niederstätter, 2004. 206.

45 „...obstinatus in sua malicia, eciam fines Ungarie transgressus, Austriam preadis et rapinis devastabat, Stiriam quoque et undique circa metas Ungarie velut lupus rapax depredatus est.” – *Continuatio*, 715.

46 Kristó, 1986. 150.

47 *Continuatio*, 715.

48 SRK 43766–43767.

49 Wertner, 1916. 349–386.

50 Újvár újbóli Kőszegi-kézre kerüléséről a teóriát lásd: Horváth, 2015. 24.

51 Zsoldos, 2003. 172–173.

52 Zsoldos, 2003. 173.

Kőszegiek és III. András között, s a rá következő esztendőben Iván (János) nádort már új szövetségese oldalán látjuk.

1292-ben Iván (János) és fia, Gergely a pápa támogatását élvező nápolyi Anjou trónkövetelőtől, Martell Károlytól hűbérjogon adományul kapta Sopron és Vas megyéket.⁵³ Az 1279. évi birtokosztálytól számítva eltelt időben két alkalommal is – 1281-ben, illetve 1287–1288-ban⁵⁴ – nádori méltóságot viselő Iván (János) ifjabb gyermekének, Jánosnak nevével az 1292. évi adományban nem találkozunk. Ugyancsak az 1292. év eseménye, hogy a Kőszegiek rövid ideig elfoglalják az uralkodó kezén lévő Pozsony városát, valamint a detrekői várat, majd az év második felében néhány hónapra – a melki évkönyv szerint – csalárdul (*dolose*) fogságba ejtik III. Andrást is.⁵⁵ A Kőszegiek elleni végső leszámolás egyre sürgetőbb kényszerre vált a magyar uralkodó számára, a kivitelezésében segítséget is kapott, mivel 1296 áprilisában feleségül vette I. Albert leányát, Ágnest. Az újdonsült após készséggel támogatta a nádor és családja nyugat-dunántúli hatalmának felszámolását, július közepétől már a magyar király vállalkozásának megsegítésére rendelte csapatait, a cél érdekében Iván (János) több várát is ostrom alá vették (*in obsidione quorundam castrorum comitis Ywani*).⁵⁶

Az összefogás nem hozta meg a várt eredményt: több hónapos küzdelem után, 1296 októberében csupán három erősséget⁵⁷ sikerült elfoglalniuk, köztük Kőszeg várát.⁵⁸ Ennél nagyobb csapásként élhette meg Iván (János) nádor fia, Gergely 1297. évben bekövetkezett halálát. Az osztrák források isteni gondviselésnek tekintik az esetet: annál is inkább, mivel apjához hasonlóan a fiú is igen rossz ember volt, a leghitványabb rabló (*homo malus, predo pessimus*), nem csoda hát, hogy – miként abban az esztendőben állítólag többekkel – villámcsapás végzett vele (*ictu fulminis mortuus est*).⁵⁹

Semmit sem tudunk ez idő szerint Iván (János) nádor egyéb gyermekeiről. Az 1298. évben azonban közvetett utalást olvashatunk lányáról: a göllheimi csatában az Albert oldalán, Demeter pozsonyi és zólyomi ispán vezetése alatt felvonuló magyar segédcsapatok tagjaként említi a *Stájer rímes krónika* Iván (János) nádor vejét, Domokost (*den graven Dominicum/.../graf Ybans eidem er was*).⁶⁰ Kiléte ismeretlen, akárcsak annak a Domokos mesternek a személye, aki 1291-ben, egykori nádorként címezve magát a magyar uralkodó képviselőjében megjelenik a hainburgi békeszerződés szövegében.⁶¹ Mint látható, Iván (János) veje apósától független politikát folytatott. Nem zárható ki, hogy egyes esetekben szembe is ment annak érdekeivel.

53 Zsoldos, 2003. 179.; Zsoldos, 2016a. 219.

54 Zsoldos, 2011. 22.

55 Kristó, 1986. 152.; Zsoldos, 2003. 180–181.; *Annales Mellicenses*, 510.

56 *Continuatio*, 719.; Wertner Kőszegen kívül Somogyvárat említi a III. András vezette hadjárat céljaként, amely azonban Miklós kezén volt és nem Ivánén. Vö. Wertner, 1895. 138.

57 „obtinuissent tria castra” – *Continuatio*, 719.

58 Kristó, 1986. 153.; Zsoldos, 2003. 199.

59 *Continuatio*, 719.

60 SRK 70668.

61 *Békeszerződések*, 91. 165. jegyz.

III. András 1301 januárjában bekövetkezett halála után a nádor szerepe korántsem halványodik. Sőt már Wertner Mór is utalt rá, hogy az interregnum időszakában megkerülhetetlen politikai tényezővé válik.⁶² Több forrásunk tanúsága alapján azt állíthatjuk, hogy a korábban említett Hermann von Landenberg együttműködve Ivánnal (Jánossal) (*cooperante Ybano*) elfoglalta a Kőszegiek által már 1297-ben is megtámadott Pannonhalmát, amelyről sejthető, hogy a nádor kezére kerül, hiszen tudjuk, hogy unokái 1317-ben fogják elveszíteni.⁶³ Ismert tény, hogy Landenberg 1301-ben azért érkezik Magyarországra, mert a Habsburgoknak járó Pozsony megye birtokbavételét és az özvegy királyné Bécsbe történő visszaszállítását kapta feladatul.⁶⁴ Ennek fényében erősen gyanítható, hogy az együttműködés nem a Habsburgokkal történő újabb hosszú távú szövetségkötés jegyében történt, hanem sokkal inkább egy egyszeri alkalomra szóló alku részét képezte, jelesen a Habsburg-megbízott hozzásegíti a „mohó farkas”-t egyik régebb óta áhított zsákmányához, cserébe az nem gördít akadályt Pozsony megyében és a királyné hazaszállítása alkalmával.

A magyar trónt a magyarországi előkelők egy részének, valamint a főpapok többségének egyetértésével a Cseh Királyság élén álló Přemysl-dinasztiának ajánlották fel. A *Stájer rímes krónika* szerzője tudni véli, hogy miután a magyarországi követek elhagyták II. Vencel cseh király (1278–1305) udvarát, annak első dolga volt, hogy Iván (János) nádorhoz követséget menesszen és gazdag ajándékok kíséretében megkerje, személyesen keresse őt fel, mert beszélni kíván vele.⁶⁵

A krónikás állítása szerint Iván (János) Kapuvárról (*von Valbach*) indult a cseh királyhoz.⁶⁶ A II. Vencel által Iván (János) elé tárt helyzetjelentés szerint Magyarországról azzal a kéréssel keresték meg, hogy álljon a Magyar Királyság élére, ő azonban már nincs abban a helyzetben, hogy a magyar nyelvet megtanulja,⁶⁷ tolmács (*tulmetsch*) útján pedig nem ítélezhet a hozzáfordulók szűkölő panaszai felett.⁶⁸ Fia azonban még megfelelően ifjú ahhoz, hogy elsajátítsa a nyelvet,⁶⁹ éppen ezért fordul Ivánhoz (Jánoshoz), hogy a magyar előkelő vegye fontolóra, miként érhetné el, hogy a Magyar Királyság élére saját maga helyett fia kerüljön.⁷⁰ Iván (János) nádor egyéjszakányi gondolkodási időt kapott a válasza, s midőn szállására vonult, ott várt rá ezer márka ezüst, egy vég skarlátposztó, megannyi arany- és ezüstkins.⁷¹ Másnap reggel a sok kegy és ajándék mentegetőzésre készítette a ná-

62 Wertner, 1895. 140.

63 SRK 74529–74534.; *Continuatio*, 721.; Wertner, 1895. 139.; Zsoldos, 2005. 156.

64 *Continuatio*, 721.

65 „graf Ybanen/den hiez er bitten und manen/daz er selp zuo im kaeme/und sin red vernaeme” – SRK 79449–79455.

66 SRK 79474. Mindez erősíti Engel azon feltevését, hogy Kapuvár 1317-ig valószínűleg a Kőszegiek kezén volt. Vö. Engel, 1996. I. 327.

67 „die Ungarn moutent dez/daz ich selbe var dahin/daz fueget weder mir noch in/ wande ich bin ein man/ der nu niht gelemen kann/die ungarischen sprach” – SRK 79577–79582.

68 SRK 79585–79591.

69 SRK 79608–79609.

70 „wie er des bekaeme/daz man sinen sun naeme/hinz Ungern an siner stat” – SRK 79490–79492.

71 SRK 79500–79508.

dort, mondván ezek nélkül is szívesen állna az uralkodó rendelkezésére, hiszen nem felejtí az megiszteltetést, amelyben II. Vencel apja keze által részesült, midő az egykor őt német rend szerint lovaggá ütötte.⁷²

A történet hitelét mindenképpen erősíti, hogy a magyar kutatás bizonyította, hogy Héder nembeli Kőszegi Henrik és fiai közül Iván (János) bizonyosan, 1271-ben, V. István megkoronázását követően, kiszakítva birtokaikat az országból emigráltak, és – átválva II. Ottokár cseh király (1253–1278) oldalára – a prágai udvarban leltek menedéket.⁷³ Egyáltalán nem zárhatjuk ki tehát annak lehetőségét, hogy II. Vencel apja, II. Ottokár a Prágában tartózkodó Henrik-fit valóban lovaggá ütötte. Az Ottokár iránt örök hálát érző magyar előkelő esetét ugyanakkor némileg árnyalja az a tény, hogy 1272-ben a csehországi emigráció alapvetően csalódással zárult a Kőszegiek számára, mert a megígért kárpótlás elmaradt, így 1273-ban Ivánt (Jánost) már a cseh uralkodó ellenfelei között látjuk.⁷⁴ 1301-ben Henrik fiát kétségkívül nem a lekötöttség állította a Vencel-pártiak oldalára. Ez kiderül, ha figyelmesen tovább olvassuk a krónikát. Ezek szerint miközben Iván (János) biztosította II. Vencelt arról, hogy a Cseh és a Magyar Királyság illetén, családon belül megvalósuló egységét a maga részéről mindenhol elősegíti és támogatja,⁷⁵ kitért arra, hogy a Habsburg hercegek a határszéli területeiket elfoglalták, és vakmerőséget tanúsítva időről időre arra vetemednek, hogy haderejükkel megtámadják váraikat, s haragjukat rajtuk kitöltsék.⁷⁶ Iván (János) tehát birtokai Habsburgokkal szembeni védelmének zálogát látja a Přemysl-ház erős, két országot magában foglaló, a Habsburgokkal szembeszállni kész királyságában. Ilyen elvárásoknak a Magyar Királyságban lévő másik trónkövetelő, Martell Károly fia nem tudott megfelelni, mivelhogy I. Károly csak a kínálkozó alkalmat várta, hogy szövetségre lépjen unokatestvéreivel, az osztrák hercegekkel.⁷⁷

A rímes krónika beszámolója szerint Iván (János) és fivére, Henrik annak a fogadóbizottságnak is tagjai voltak, amely Brünn városáig ment a cseh uralkodó fia elé.⁷⁸ Ezen a ponton érdemes hangsúlyoznunk, hogy Iván (János) csehek iránti elkötelezettségét más források alapján is igazolni tudjuk, nevezetesen az általa elfoglalt Esztergomot igen komoly pénzüsszeg fejében a csehek kezére játszotta át.⁷⁹ Ennek fényében nem meglepő, hogy Iván (János) a cseh király László néven trónra kerülő fiának székesfehérvári koronázásán is jelen volt.⁸⁰ Krónikás forrásunkat figyelembe véve tehát szerepe elvitathatatlan az 1301. évben kirobbanó trónviszályban, és meg-

72 „von iwens vater hant/ist mir diu er bekant/daz ich nach tiutschem orden/ze ritter bin worden” – SRK 79552–79555.

73 A nyugati határszél várbirtokosainak prágai emigrációjára lásd: Zsoldos, 2007. 123–131.

74 Wertner, 1895. 47–50.

75 „daz die zwen kunic genant/von Beheim und von Ungerlant/so gar vereinet sint/als vater unde kint” – SRK 79646–79649.

76 „daz von Östrich die herzogen/die unser marke sint gesezen/etwenne waren so vermessen/unde der geruste phlagen/daz si in Ungerlande lagen/mit her vor unsern vesten/und sich daran mesten/daz si an uns rachen iren zorn” – SRK 79635–79642.

77 Skorka, 2013b. 252–253.

78 SRK 80113., 80175., 80200–80202. Henrik más forrás szerint tagja volt annak a követségnek, amely II. Vencelt 1301 júliusában felkereste a magyar trón ügyében. Vö. *Képes Krónika*, 120.

79 Skorka, 2013b. 248.

80 SRK 80285.

határozó az azt követő esztendőkből is, amikor is 1302-től, vélhetően élete végéig, ismét nádori méltóságot viselt. Nem véletlen, hogy a jól értesült stájer kútfő már László koronázása kapcsán megjegyzi: a Magyar Királyságban többen voltak, akik Ivánra (Jánosra) igen nehezteltek, amiért akaratuk ellenére hozott uralkodót az országba.⁸¹

Minden jel szerint a Kőszegiek – jól felfogott érdekeik miatt – kitartottak a csehek pártján 1304 nyarán is, amikor II. Vencel Magyarországra érkezett fiához.⁸² A Budára vonuló Vencel ugyanis a krónika tudósítása szerint László Iván (János) és annak rokonai (*graf Yban und sin geslehte*) kíséretében fogadta.⁸³ Miután a Přemyslek cselével magukhoz vették a magyar koronát és távoztak az országból, az Ivánnal (Jánossal) szembeni felháborodás tetőpontjára hágott, s a mindent tudó krónikás szerint a támadások keresztútjába került Henrik-fi fogadalmat tett az országnagyok és a prelátusok előtt, hogy egy esztendőn belül visszaszerzi a koronát.⁸⁴ A stájer elbeszélő azt is tudni véli, hogy a ravasz (*listig*) nádor ekkor követte útján levélben fordult a bajor herceghez, kifejtve, hogy fiát, aki IV. Béla rokona, és így törvényes örököse, a magyar trónon szívesen látnák,⁸⁵ rátermettségét és alkalmasságát az uralkodásra pedig mással nem is bizonyíthatná jobban, mint hogy Szent István koronáját a csehektől megszerzi, s ez esetben akadálytalanul Magyarország királya lehet.⁸⁶

III. Ottó bajor herceg (1290–1312) Magyarországra hozatalában egyébiránt a 14. század közepén keletkezett krónikakompozíció tanúsága szerint is Henrik fiainak volt oroszlánrésze.⁸⁷ Az 1305-ben Sopronba érkező Ottó jöveteléről követek értesítették a nádort, akinek állítólag első kérdése a küldöttekhez arra irányult, vajon a bajor herceg magával hozta-e a koronát, s a megerősítő válasz hallatán Iván (János) maga is Sopronba vonult, majd Budáig kísérte a bajor jelöltet.⁸⁸ Úgy tűnik, Ottó megkoronázásakor és rövid uralkodása folyamán nem vállalt a korábbihoz hasonló aktív szerepet.

A nádor utódai

Már Wertner Mór is utalt arra, hogy a Kőszegiek politikai súlya a trónviszályok zavaros időszakában cseppet sem rendült meg, sőt a korábbihoz képest megerősödött és megszilárdult.⁸⁹ A család oligarchikus magánhatalmának alapjául szolgáló

81 „ist darinne manic mann/dem daz von graf Yban/harte sere versmahte/daz er einen kunic brahte/an iren willen in daz lant” – SRK 80378–80382.

82 II. Vencel magyarországi látogatásával kapcsolatban lásd: Skorka, 2013b. 252.

83 SRK 83293.

84 SRK 87429–87432.

85 „daz kint hochgeborn/von kunic Walans geslehte” – SRK 86262–80263.; „nu heten si aber gern/zu kunic einen man/geborn von kunic Welan/der waer darzou ir rehter erbe” – SRK 86266–86269.

86 „ob er mit sinen sinnen/ab dem von Beheim möht gewinnen/die krone, diu von sant Stephan/der Unger kunicrich erbt an/so het der furste junge/deheine irrunge/er wurd ein kunic mehtic/in Unger” – SRK 86281–86288.

87 Képes Krónika, 122.

88 SRK 87325–87371.

89 Wertner, 1895. 140–141.

tartomány kiépítésében egyedülálló szerepet játszó Iván (János) nádor halálát a rendkívül jól értesült rímes krónika az 1308. év Judica vasárnap utáni péntekére (április 5.) teszi.⁹⁰ A Vas, Zala, Moson, Sopron és Győr megyékre kiterjedő uralmi körzet élére utódként az 1297-ben elhunyt Gergely idősebb fia, Miklós állt. Neve, mintegy az Iván-ágot képviselő legtekintélyesebb személyként, szerepel abban az 1309. június 4-én kelt okmányban, melyet a Kőszegi család I. Károly uralkodását (1301–1342) elismerendő bocsátott ki,⁹¹ amely forrásban egyébként nagybátyjának, Jánosnak a neve újfent nem kerül elő.

Miklós mint határszéli birtokos azonban nem csupán Károly magyar király iránt érzett elkötelezett hűséget, hanem a tartományával határos területek élén álló Habsburgok iránt is. 1312. január 23-án arról értesülünk, hogy a stájer határ közelében fekvő Fürstenfeldben az ekkor tárnokmesteri méltóságot viselő Miklós a maga és fivére, András, valamint atyafiai, vagyis apjának unokatestvérei, Henrik fiai, Miklós győri püspök, Péter bodrogi ispán, valamint János lovászmester nevében megerősíti a korábban, (Bécs)újhelyen I. Albert utódával, Frigyes osztrák herceggel kötött szerződését. Miklós és Frigyes találkozájának – melyre a Kőszegi–Habsburg-viszonylatban már-már hagyományosnak mondható stájerországi (Bécs)újhelyen került sor – időpontja nem ismert, minden kétség nélkül állíthatjuk azonban, hogy bizonyosan Iván (János) nádor halála és az I. Albert ellen 1308. május 1-jén elkövetett halálos kimenetű merénylet utánra tehető. Nem tudjuk továbbá azt sem, pontosan mit tartalmazott a megállapodás, de a fürstenfeldi megerősítés alapján egyezségüknek bizonyosan része lehetett, hogy az említett Kőszegiek a herceget és testvéreit mindenki ellen segítik. Cserébe a herceg is támogatja a Kőszegieket mindenki ellenében, továbbá az Iván (János) által birtokolt földeket és területeket a herceg Miklós és rokonai kezén hagyja, s a Kőszegiek sem veszélyeztetik a Habsburgok birtokait.

A Habsburgokkal történő szövetségekötés kapcsán ugyanakkor Miklós nem feledkezett meg a magyar uralkodóról sem. Az oklevél megfogalmazása szerint ugyanis a család I. Károlyt ugyanolyan lekötöztetetten kívánta szolgálni, mint Frigyes herceget.⁹² Az elkötelezettség a magyar király irányába azonban lanya volt, mint jól tudjuk, hogy a család tagjai feltűnően kerültek I. Károly udvarát, nincs egyetlen arra vonatkozó forrás sem, amelyben azt olvashatnánk, hogy a Kőszegiek, illetve familiárisaik részt vettek volna az ország egyesítése során az uralkodó valamely hadjáratában.⁹³ Az 1309. és 1312. évi okmányok a Kőszegiek kettős elkötelezettségéről árulkodnak tehát, ami a Nyugat-Dunántúlon birtokos családok esetében nem szokatlan jelenség.⁹⁴ A fürstenfeldi dokumentum alapján mindenesetre joggal juthatott Zsoldos Attila arra a következtetésre, hogy 1314-ben bekövetkezett haláláig a Kőszegi család

⁹⁰ SRK 93707–93708.

⁹¹ Zsoldos, 2016a. 221–222.

⁹² „Domino Karolo, dei gracia regi Hungarie, domino nostro, ... , nostris cum seruitiis, sicut domino prefato, per omnia volumus obligari.” – CD VIII/1. 488.

⁹³ Engel, 2003. 337.

⁹⁴ A „kétlaki” nemességgel kapcsolatos ismertebb eseteket a 15–16. század fordulójáról tudunk felvonultatni. Lásd: Péterfi, 2014. különösen: 87–128.; Péterfi, 2016; Csermelyi, 2013.

fejévé Miklós lépett elő.⁹⁵ Ezen a ponton azonban felmerül a kérdés: miért hiányzik Miklós nagybátyja, Iván (János) nádor fia, János ezúttal is a forrásból?

Miklós 1314 elején bekövetkezett halálával a nagypapa által kiépített nyugat-dunántúli tartomány élére Miklós öccse, András állt, aki Veszprém megyével szemlátomást tovább növelte a kezén lévő területek nagyságát.⁹⁶ Kőszegi Andrással kapcsolatban ismert, hogy bátyjával ellentétben a megbékélés látszatára sem törekedett I. Károllyal. Midőn 1317 januárjában és februárjában a király II. Uros István szerb uralkodó (1282–1321) ellenében, átkelve a befagyott Száván Macsó várát ostromolta, András az osztrák herceg alattvalóinak segítségével kísérletet tett arra, hogy elfoglalja Sopron és Győr városokat. Ausztriai német bárókkal (*cum quidam barones Theotonici de Austria*) erősítette akkor is András a seregét, mikor a határszéli városokat, mezővárosokat és a királpártiak birtokait dúlta. Ezt tudjuk meg egy 1319-ben kelt oklevélből, amelyben az Andrással és támogatóival szembeszálló Nagymartoni Pál és Lőrinc királyi adományként kapja a Sopron megyei Kabold várárt.⁹⁷ Az András elleni haderőt Felsőlendvai Miklós vezette, aki vereséget mérve a Kőszegiek seregére, hat ausztriai előkelőt is fogságba vetett.⁹⁸ A bárók közül az egyiket, bizonyos *Stadeukert* a Kanizsai család őse, Csornai Imre fia Lőrinc saját sérülései dacára ejtette foglyul Kőszeg közelében.⁹⁹

A Kőszegi András oldalán harcoló *Stadeuker*, más forrásban *Scedeker* minden kétséget kizáróan a stájer előkelők sorába tartozó *Stadecker*, illetve *Stadeck* fivérek egyike, Hartnid vagy Rudolf lehetett.¹⁰⁰ Ők az okleveles forrásanyagban rendszerint együtt szerepelnek, egyaránt összefüggésbe hozhatók a Wallseekekkel és a Habsburg herceggel, ugyanis Hartnid a Wallsee család ennsi ágához tartozó Heinrich von Wallseenek a vejeként tűnik fel, míg Rudolfról tudjuk, hogy Konrad von Pottendorf vejeként Frigyes osztrák herceg hitelezője volt.¹⁰¹ Ausztriai támogatói azonban nem csak Kőszegi Andrásnak akadtak. Az 1314 nyarán, Bécsben megkötött osztrák–magyar szövetség jegyében kaphatott I. Károly 1317-ben segítséget többek között attól a Rudolf von Pottendorftól, aki az imént említett Konrad unokaöccse volt,¹⁰² és aki minden bizonnyal bátor helytállást tanúsíthatott Kőszegi Andrással szemben, mivel 1317 novemberében már soproni ispánként írt levelet.¹⁰³ Bizonyosnak tekinthető, hogy Kőszegi András 1317. évben elszenvedett vereségei a nyugat-dunántúli Kőszegi-territórium felbomlását jelentették.¹⁰⁴ Kőszegi András

95 Zsoldos, 2016a. 222.

96 Engel, 2003. 337.; Zsoldos, 2016a. 219.

97 CD VIII/2. 199–201.

98 A fogságba esett hat ausztriai báró: *Scedeker*, *Gelleuser*, *Pronnar*, *Preguar*, *Wyrdusmodar* és *Preghamar* néven szerepel az oklevélben, közülük öt azonosítása teljességgel kétséges. AO II. 69–71.

99 *Sopron vm.*, I. 84–86., 108–113.

100 Pirchegger, 1951–1958. II. 215–230.

101 Weinhold, 1860. 168.

102 Haider, 1970. 55.

103 *Sopron vm.*, I. 79.

104 Engel Pál Kőszegi András nevéhez két fegyveres akciót köt: egy 1317. évit és egy 1319. évit. Vö. Engel, 2003. 347., 350. Minden jel szerint azonban egyetlen 1317. évhez kötődő felkeléssorozatról van szó, amit Engel egyébként maga is elképzelhetőnek tart. Vö. Engel, 2003. 402. 160. jegyz.

ettől kezdve a nyugati határszélre szorult vissza, és 1324-ben bekövetkezett haláláig vagyonát és várainak egy részét megtarthatta, így átadhatta azokat örökösének, aki – mint már fentebb utaltunk rá – nagybátyja, János volt.

„Farkas” János színre lép

Eddig az időpontig semmilyen közvetlen és közvetett adattal nem rendelkezünk Iván (János) nádor ifjabb fiára, Jánosra vonatkozóan. A helyzet azonban 1325-ben, vagyis a „mohó farkas” halála után 17 esztendővel, egyszeriben megváltozik. A fiú, akinek személye eddig teljes homályba burkolódzott, úgy lép be történetünkbe, hogy az elődök méltó utódát láthassuk benne. 1325. június 23-án Reszneki Herbord fia Herbord arról számol be az uralkodónak, hogy néhány nappal korábban, június 9-én a Zala megyei Nemti vár várnagya, Kabának nevezett Demeter, urának, Henrik fia János fia Jánosnak parancsára és utasítására Herbord Resznek nevű birtokára tört. Herbord a németektől való félelmében (*formidantes potenciam Theutonico- rum*) elbújt, mégis két helyen megsebesítették, fivérét megölték, hat szerviense életveszélyes sérülést szerzett, 15 lovukat elhajtották, fegyvereiket elvitték.¹⁰⁵ Az igazság kiderítésére az uralkodó a vasvári káptalant kérte fel, amelynek július 7-i okleveléből kiderült, hogy a kiküldöttek által megkérdezett személyek elismerték Demeter hatalmaskodását, az azonban nem nyert bizonyítást, hogy tettét ura parancsára hajtotta végre.¹⁰⁶ Ha bizonyítást nem is nyert, valójában kevés esélyét látjuk annak, hogy a várnagy saját szakállára verbuvált volna össze a határmente német lakosságából egy kompániát. A rajtaütésben sokkal inkább a néhai Iván (János) jól bevált módszerét látjuk viszont, s nem lehet kétségünk a tekintetben, hogy a határszélre szorult fia is gyakorta élt ezzel a lehetőséggel, hogy jóllakassa híveit.

Egy bő hónappal később, augusztus 1-jén Iván (János) egykori nádor fia, János Sárváron bocsátott ki oklevelet, melyben tudatja, hogy a rokona (*per [...] fratrum*), Gergely fia András által betegágyának esve (*in lectum aegritudinis incidisset*) tett rendelkezését, mellyel az a Sopron megyei Hidegség és Fertőhomok (*Hw-muk*) birtokokat a felsőkethelyi Boldogságos Szűz-egyháznak adta, a maga részéről jóváhagyja, és a birtokokra vonatkozó okleveleik, valamint privilégiumaik másolatát átadja a monostornak.¹⁰⁷ 1327 augusztusában már arról olvashatunk, hogy I. Károly jutalmazza országbíróját, Köcski Sándort, mivel az a természetes ura ellen királyi várakat és jogokat kisajátítva fellázadó (*contra [...] dominum suum naturalem castra et jura regalia detinentem se opponens*) János egykori nádor fia János megfékezésekor annak négy jelentős várát, Sárvárt (*Saruuar*), Alsó- és Felsőköszöveget (*Kethkeuzegh*), valamint Újvárat (*Wyuar*) az azokhoz tartozó várkerületekkel és falakkal hódoltatta.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Zala okl., I. 184.

¹⁰⁶ DL 2303.

¹⁰⁷ CD VIII/3. 129.

¹⁰⁸ HO I. 147.

Tudjuk azt is, hogy az uralkodó minden eszközt megragadott a Kőszegiek magyarországi híveinek megnyerésére, ugyanis teljhatalommal ruházta fel az országbírókat arra nézvést, hogy a hadjárat során a János szolgálatát felmondók és a Szent Korona hűségére visszatérők számára (*ad fidelitatem sacre corone regie debitam redeuntibus*) szabadon tehet bármilyen ígéretet és birtokadományt, amelyet I. Károly érvényben hagy és megerősít majd.¹⁰⁹ Ennek hatására hagyták el Jánost Győr nembeli Óvári Konrád fiai, Tamás és Miklós, valamint rokonuk, Bernhard fia Miklós is.¹¹⁰ Az is biztosnak látszik, hogy Kőszeg, (Német)újvár és a János korábbi tartózkodási helyeül szolgáló Sárvár ekkor végleg kikerül a Kőszegiek Vas megyei birtokaiból és királyi kézbe megy át. Az egykori Kőszegi-tartomány központi területén így újra Borostyánkő, vagyis Bernstein lesz János legfontosabb vára. Ahogy arra már fentebb utaltunk, 1333. március 27-én innen keltezett. Az első, 1325-ben Sárváron kiadott okleveléhez képest az 1333. évi irat *intitulatiójában* változást tapasztalunk, jelesen János megnevezése egy ragadványnévvel bővült: Farkasnak nevezett János, János egykori nádor fia (*Johannes dictus Farcas, filius domini Johannis quondam palatini*) az okirat kiállítója.¹¹¹ Az osztrák elbeszélő források méltán híres „lupus rapax”-ának fia tehát a megváltozott körülmények dacára nemcsak tetteit tekintve, de nevében is apját idézi. A kérdéses dokumentumban is éppen az apját hűségesen szolgáló Geregye nembeli Egervári Kalmer fiainak, Jánosnak, Miklósnak és Istvánnak adja vissza azt a Zala megyei Pózva nevű birtokot, amelyet még apja vásárolt meg Kalmertől száz márka ezüstért.¹¹²

Mindezen források alapján erősen feltételezhető, hogy Iván (János) nádor kisebb fia, „Farkas” János nem az a háttérben meghúzódó személy lehetett, aki előbb teret enged fivére mindkét fiának, majd azok halála után maga is rákap a hatalmaskodás és a király elleni lázadás ízére. Magyaráznunk kell tehát, miért nem bukkan fel 1325-nél korábban a forrásokban. Miért nem részesül apja és fivére oldalán az 1292. évi Martell Károly-féle hűbéradományban? Vajon minek tudható be, hogy idősebb unokaöccse és nem ő az Iván-ágot képviselő legtekintélyesebb családtag az 1309-ben kiadott, I. Károly hatalmát támogató nyilatkozatban? Miként fordulhat elő, hogy nem találkozunk a nevével a Fürstenfeldben, 1312-ben megkötött Habsburg–Kőszegi-megállapodásban sem? Feltevésünk szerint „Farkas” János Iván (János) nádor életének vége felé, apja 1308 áprilisában bekövetkezett halála előtt nem sokkal születhetett, így 1292-ben még nem élt, 1309-ben és 1312-ben pedig zsenge gyermekkorával magyarázható, hogy nem került be a kérdéses okiratokba. Ha állításunk tartható, „Farkas” János első, 1325. évi felbukkanásakor ifjú lehetett még, amely feltevésünket támogatja a győri káptalan 1326. szeptember 15-én kiállított oklevele, mely mielőtt átírná a fentebb ismertetett, 1325. augusztus 1-jén Sárváron kelt, András-féle rendelkezést jóváhagyó okiratot, annak kiállítóját ekként nevezi meg: *nobilis iuvenis magistri loannis, filii condam loannis palatini*.

109 UB IV. 3.

110 UB IV. 2–4.

111 *Zala okl.*, I. 270.

112 Uo. Zsoldos Attila szerint Kőszegi Iván (János) inkább lerombolhatta, mint megvásárolta Kalmertől, s az 1333-ban kifizetett összeg Kalmer fiainak kártérítésül szolgálhatott. Lásd: Zsoldos, 2016b. 18.

A néhai János nádor János nevezetű fia tehát 1326-ban ifjú nemesként jelenik meg a győri káptalan okiratában, vagyis nem az Iván-ág valamennyi tagját túlélő nagybácsit tisztelhetjük benne, hanem sokkal inkább a nádor kései gyermekét, aki ez idő tájt érhetette el a nagykorúságot.

A „Szent Korona lázadói”

Vas megyei várainak 1327. évi elvesztése nem szegte a hűség útjáról letért „Farkas” János kedvét, aki minden jel szerint csak a kínálkozó alkalmat várta, hogy I. Károlylyal szembeni ellenszegüléséhez megfelelő társakat találjon. 1335 őszén a magyar uralkodó Habsburg-ellenes szövetségre lépett János cseh királlyal (1311–1346),¹¹³ a viszony elmérgesedése miatt 1336. január elején a Habsburg hercegek már a magyar király alattvalóinak körében toboroztak híveket.¹¹⁴ Két olyan dokumentumot is ismerünk, amelyben a Habsburgok oldalára átálló magyarországi nemesek önként vállalták, hogy az osztrák hercegek *servitorai* lesznek, s minden jelenlegi és jövőben megszerzett várukkal, városukkal, erődítményeikkel, embereikkel és szolgáljukkal őket, valamint örököseiket hűen szolgálják, ahogy a hű *servitorok* tartoznak uraikat éjjel s nappal szolgálni. Esküt tettek arra is, hogy a magyar királlyal és feleségével, továbbá azok alattvalóival, illetve szövetségeivel a hercegek tudta és akarata nélkül nem kötnek békét.¹¹⁵

A két említett hűségnyilatkozat a Babonić családhoz tartozó Steničnjaki István bán fiaihoz, Györgyhöz, Déneshez és Pálhoz, illetve a Kőszegi családhoz tartozó Lékai Jánoshoz és fivéreihez, valamint Lékai Miklós özvegyéhez és fiaihoz köthető. Nem lehetnek kétségeink arra vonatkozóan, hogy bár írásos nyoma nem maradt fenn hűségesküjüknek, a Kőszegi család Iván-ágához tartozó „Farkas” János és unokatestvérei, a Henrik-ághoz tartozó Péter és János is hasonlóképpen kötelezték el magukat. Sejthető mindez abból, hogy az 1336 februárjában kirobbant háborút lezáró fegyverszüneti szerződés utolsó bekezdésében nevükkel¹¹⁶ mint a magyar uralkodó ellen jelenleg is osztrák hercegek pártfogásában lázadó személyekkel (*rebelles, nunc sub fauore et subtergio dictorum ducum existentes*) találkozunk.¹¹⁷

A lázadók között első helyen szerepelnek „Farkas” János unokatestvérei: Kőszegi „Herceg” Péter (*Petrum Ducem filium Henrici*) és fivérei.¹¹⁸ Velük kapcsolatban más forrásból is tudjuk, hogy midőn Károly az osztrák hercegekkel az ország határainak (*in facto metarum et limitatum regnorum et terrarum*) ügyében háborút folytatott, az említett Kőszegiek, mint a Szent Korona lázadói (*sacra corone re-*

113 A szövetség részleteire lásd: Skorka, 2013c. 462–463.

114 Skorka, 2013c. 464.

115 Az 1336. január 7-én és január 20-án kelt oklevelek. Az oklevél magyar nyelvű fordítását lásd: KRE 177–179.

116 Az 1336. évi osztrák–magyar háború eseményeire lásd: Wertner, 1905. 435.; Skorka, 2013c. 465–467.

117 A János cseh király közvetítésével, 1336. október 9.–december 13. között létrejött fegyverszüneti megállapodást lásd: *Diplomataria*, I. 274–275. Tartalmára vonatkozóan lásd: Skorka, 2013c. 469.

118 *Diplomataria*, I. 275.

bellantium demerita),¹¹⁹ a hercegekhez csatlakoztak. Péter Szlavóniát osztrák kézre próbálván játszani, az ellenség seregét bevezette a tartományba, s saját váraiból kettőt, Sztrigót és Orbolcot a hercegeknek átadott.¹²⁰ A fegyverszüneti szerződésben felsorolt lázadók sorában második helyen „Farkas” Jánost (*Johannem filium Johannis filii Henrici*) találjuk, majd István egykori bán fiát, Pált (*Paulum filium Stephani quondam bani*) és fivéreit,¹²¹ utóbbiak kétségkívül azonosak az 1336 elején Habsburgoknak hűségesküt tevő Steničnjaki István bán fiaival, Györggyel, Dénessel és Pállal.

A fegyverszüneti megállapodás lejártával, 1337. szeptember 11-én Pozsonyban békét kötött Károly magyar király II. Albert és I. Ottó osztrák hercegekkel. Az egyezséggel lényegében megújították az 1328. szeptember 21-én kelt brucki megállapodást, illetve annak 1331. szeptember 2-án kelt pozsonyi megerősítését,¹²² kiegészítve azzal, hogy I. Károly magyar király az osztrák hercegek javára lemond a Kabold szomszédságában fekvő Schwarzenbachról, illetve Bernhardsthalról, míg az osztrákok visszaszolgáltatják Ankensteint.¹²³ A várcsere körül azonban komoly huzavona alakult ki. Schwarzenbach október 4-én még Jolsvai Leusták soproni ispán kezén volt, aki várnagyként esküvel fogadta, hogy amint a hercegek lemondanak Ankenstein váráról, haladéktalanul visszaszolgáltatja nekik Schwarzenbachot.¹²⁴ A stájer–magyar határon álló Ankenstein, másként *Bornyl* várral kapcsolatban tudjuk, hogy 1258-ban Gutkeled nembeli István stájerországi magyar helytartó a stájerektől elszenvedett vereségét követően idemenekült vissza, vagyis a vár ekkor még a magyar félhez tartozott.¹²⁵ *Bornyl* az 1291. évi hainburgi békében is szóba került, nevezetesen annak kapcsán, hogy az osztrák fél a vár magyaroknak történő átadását megfontolás tárgyává teszi, vagyis a vár ekkor már nem volt magyar kézen.¹²⁶ Az alsó-ausztriai Schwarzenbachot az 1254. évi egyezség révén kapta meg Magyarország, s az osztrákok bizonyosan nem az 1337. évben kilátásba helyezett várcsere útján jutottak újra a birtokába, hanem 1362-ben – a tanulmányunk elején említett osztrák–magyar szövetség létrejötte révén – kapták meg I. Lajos magyar királytól.¹²⁷

Az 1337. évben előirányzott várcsere tehát alkalmasint nem történt meg, ezért az osztrák–magyar határszakaszon nem állt helyre a béke, ami abból is látszik, hogy 1339 júniusában Luxemburgi Károly morva őrgróf Pozsonyba érkezett,

119 Engel, 1989. 103.

120 „...et in partes Scavonie intra terminos regni nostri validum exercitum eorundem ducum adduxit, [...] duo castra sua Ostruch et Worbouch vocata intra limites regni nostri sta ad hoc, ut illam partem regni nostri eisdem ducibus subiugare valeret, in manus et potestatem eorundem ducum [...] assignavit.” – Engel, 1989. 104.

121 *Diplomataria*, I. 275.

122 A Lajta menti Bruckban kötött békére és a pozsonyi megerősítésre lásd: Skorka, 2013c. 457., 460.

123 CD VIII/4. 241–242. Wertner feltételezése szerint az oklevélben *Pernstal* alakban szereplő település Bernsteinnel azonosítható, valójában azonban az alsó-ausztriai Bernhardsthalról van szó. Vö. Wertner, 1903. 796.

124 UB IV. 233–234.

125 Wertner, 1903. 795.

126 *Békeszerződések*, 92.

127 CD VIII/4. 289.

hogy közvetítsen a hercegek és a magyar király között.¹²⁸ Ugyanekkor június 30-án a magyar király utasította a Moson megyei Lajtakáta határőreit (*spiculatores*), hogy feladatukat szünet nélkül, jó és gyors lovakkal, kellően felfegyverezve végezzék,¹²⁹ ami arra enged következtetni, hogy Ausztria felől veszély fenyegette a mosoni határszakaszt. Vélhetően 1339-ben történt, hogy a Lajtát átlépő osztrákok bevették a Lajta-hegyet, mire I. Károly lovászmesterét, Lackfi Istvánt küldte ellenük, aki a területet visszafoglalta, és ide építtette fel Szarvkő várát.¹³⁰

Az 1339. évi osztrák–magyar határvillongás a királyi felség hűtlenei körében is következményekkel járt. Voltak közöttük olyanok, akik felismerték, hogy dacosságuk, mely a hűség útjáról letérítette őket (*recognoverunt huiusmodi ipsorum morositatem hactenus extra viam fidelitatis fecerunt*), mind számukra, mind pedig utódaiknak kárára van, s igyekeztek visszatérni az ország lakossága körébe. Ezek közé tartoztak Kőszegi „Herceg” Péter fivérének, Jánosnak gyermekei, akik apjuk halála után, 1339 májusában elnyerték Károly bocsánatát és kegyét.¹³¹ Akadt azonban, aki nem követte atyafiai példáját és nem a magyar uralkodónak való behódolást választotta. Ő volt Kőszegi Iván (János) nádor fia, „Farkas” János, aki utolsó magyarországi várának, Bernsteinnek emlékét nevében őrizve, Jánosként, avagy Ivánként 1339 júniusától Habsburg-szolgalatba állt.¹³²

Graf Iban von Bernstein

Miként arra már korábban utaltunk, Iban von Bernstein¹³³ gróf II. Alberthez történő átpártolása után nem sokkal igen tetemes kölcsönösségek folyósítása fejében zálogot szerzett a neunkircheni törvénykezés jövedelmeiből. Minden jel szerint a Magyar Királyságból elköltöző gróf az elkövetkezendő időszakban a (Bécs)újhelytől délnyugatra, egykori várától, Bernsteinől nagyjából 40 kilométerre fekvő Neunkirchenre és annak vonzáskörzetére koncentrált a jószágait, haszonvételeit és zálogbirtokait. 1349-ben feleségével támogatták a Neunkirchentől délre fekvő kirchbergi (Kirchberg am Wechsel) Domonkos-rendi apácakolostort tűzifával és épületfával,¹³⁴ s nem sokkal később, 1352-ben Ulrich von Stubenbergtól megvásárolták a kirchbergi tizedek haszonvételét is, amelynek harmada az apácákat illette.¹³⁵ 1353-ban feleségével újabb haszonvételt szerzett a Neunkirchen és (Bécs)újhely között

128 Önéletírás, 178–179.

129 CD VIII/4. 375–376.

130 Wertner, 1905. 436.

131 Engel, 1989. 107.

132 Lásd a 10–11. lábjegyzetet!

133 A továbbiakban Kőszegi Iván (János) nádor fiának, „Farkas” Jánosnak az osztrák szakirodalomban emellett legelterjedtebbnek mondható névváltozatát használjuk.

134 Wissgril, 1876. 75.

135 NÖLA StA Urk. 439.

fekvő Hettmansdorf tizedeiből.¹³⁶ 1357-ben további jövedelmekre tett szert Kirchberg és Feistritz (Feistritz am Wechsel) területén.¹³⁷

1360-ban hozzájutott a Neunkirchentől délnyugatra fekvő priggilitzi plébánia Glogglitzban lévő jövedelmeinek egy részéhez, illetve (Bécs)újhely és a magyar határ (*ungerischen gemerkh*) közötti területen, továbbá a stájer–magyar határon fekvő Hartbergben, Semmeringben is haszonvételeket szerzett.¹³⁸ Bizonyosan rendelkezett jószágokkal a Priggilitz és Gloggnitz között húzódó Stuppachgrabenen és a közelében elhelyezkedő Rehgrabenen is.¹³⁹ 1371-ben a Gloggnitz közelében található Schlaglban vett birtokot,¹⁴⁰ majd két esztendővel később Kirchbergtől délnyugatra, Molzegben jutott újabb jövedelemhez.¹⁴¹ A Neunkirchen körüli jószágok talán legdélebbi kiszögellését az a Neuwald jelenthette, amelyet a gróf kegyes adományként 1373-ban ajándékozott a raachi (Raach am Hochgebirge) plébániának.¹⁴² 1376-ban újabb járadékot vásárolt Aspangtól (Aspang-Markt) délnyugatra Langegeben,¹⁴³ majd még ugyanebben az évben bérbe vette a reichersbergi kolostor aspangi tizedeit.¹⁴⁴ 1379-ig a schwarzaui (Schwarzau am Steinfeld) tizedekből befolyó jövedelmet is élvezte.¹⁴⁵

Utaltunk már rá, hogy Iban von Bernstein gróf Stájerországon kívül Alsó-Ausztriában is igyekezett megvetni a lábát, jelenlétével a tartományban átköltözésétől kezdve számolhatunk. 1348-ban malmot vásárolt a Cseh Királyság határában fekvő Peigartenben,¹⁴⁶ majd egy esztendővel később bor- és gabonátizedeket vett bérbe a melki apátságtól Leobersdorfban.¹⁴⁷ Otto von Maissau halála előtt két évvel, 1357-ben jövedelmeket biztosított a gróf számára a Maissau közelében lévő Kalladorfban.¹⁴⁸ 1364-ből rendelkezünk adattal az alsó-ausztriai Wöllersdorfban és a szomszédos Marchgrabenben gabona- és bortized-érdekeltségéről.¹⁴⁹ 1367-ben házat vásárolt Bécsben, a Renngassén, a bécsi skót bencések kolostora mellett 150 font bécsi dénárért.¹⁵⁰ 1376-ban értesülünk érdekeltsegeiről a (Bécs)újhely szomszédságában fekvő Winzendorfban, illetve az alsó-ausztriai Piestingben és Ramsauban.¹⁵¹ 1378-ban a Bécs és Klosterneuburg között elhelyezkedő Nußdorfban lévő

136 NÖLA StA Urk. 451.

137 NÖLA StA Urk. 521.

138 NÖLA StA Urk. 599.

139 NÖLA StA Urk. 758.

140 NÖLA StA Urk. 811.

141 NÖLA StA Urk. 855.

142 NÖLA StA Urk. 844.

143 NÖLA StA Urk. 912.

144 OÖUB IX. 81. Nr. 60. – http://monasterium.net/mom/AT-StiAR/ReichersbergCanReg/1376_V_11/charter (utolsó letöltés: 2017. március 22.).

145 Mayer, 1924. 364.

146 NÖLA StA Urk. 370.

147 SaM 1349. III. 25. – http://www.mom-image.uni-koeln.de/AT-StiAM/MelkOSB/AT-StiAM_MelkOSB_13490325.jpg (utolsó letöltés: 2017. március 22.).

148 SaS 1357. V. 25. – http://monasterium.net/mom/SaeuOCist/1357_V_25/charter (utolsó letöltés: 2017. március 22.).

149 Mayer, 1924. 239.

150 NÖLA StA Urk. 705.

151 NÖLA StA Urk. 914.

szőlőiről olvashatunk.¹⁵² Még életének utolsó hónapjaiban is gyarapodott birtoka, ekkor vette zálogba III. Albert osztrák hercegtől négyezer font bécsi dénár kölcsönösszeg fejében Gutenstein várát.¹⁵³ Mindezekhez azonban szükséges hozzáfűznünk, hogy az 1360-as évek második felétől egyre gyakrabban találkozunk nevével soproni, neunkircheni zsidók számára kiállított kötelezvényekben. Életének utolsó, 1382. évében öt ilyen adóslevél született három különböző zsidó hitelező (Jacob, Mosche, David fia Jeklein) számára összesen 193 font bécsi dénár tartozásról.¹⁵⁴

Mint már utaltunk rá, II. Albert osztrák herceg 1339-ben biztosította Ibanak mindazon jogokat, amelyek tartományai *ministerialis* nemeseit megillették. Iban apját mint a Magyar Királyság nádori tisztséget viselt előkelőjét – ahogy fentebb idéztük – az Ausztria területén született latin nyelvű források comesként emlegették, a német nyelvűek ennek megfelelően a *graf* kifejezést használták. Az osztrák herceghez átpártoló fiú természetesen örökölte apja címét, s így a társadalmi elit sorába tartozott. Tekintélyét emelte, hogy a 13. század végére Ausztria valamennyi tartományában az ősi grófi családok száma megcsappant, a stájer, osztrák, karintiai elit soraiban így keletkezett űrt az addigi *ministerialis* családok felemelkedése ellensúlyozta. Ibanra Ausztria területén úgy tekintettek, mint a csekély számú fennmaradt, ősi grófi család egyikének képviselőjére, és éppen olyan megbecsültség övezte, mint a Schaubergeket, a Pfannbergeket, az Ortenburgokat vagy elődjüket, a Sanneggeket révén a Cillikeket.¹⁵⁵ Azon okleveleket olvasva, melyekben Iban tanúként tűnik fel, nevét e családok képviselői előzik meg, a grófi címet viselő személyeket pedig a jelentőségüket tekintve cseppet sem elhanyagolható *ministerialis* nemzetségek, mint például a Kapellenek, Polheimék, Falkenbergerek, Puchheimék, Traunok, Wolfseggek, Neubergek, Maissauk, vagy a Habsburgok kíséretében Ausztria területére érkező sváb eredetű Wallseek, Landenbergeket követik.

Iban az ausztriai előkelők sorában szemmel láthatóan gond nélkül vetette meg a lábát, ebben nem csupán grófi címe, de felesége révén a Wallseekhez fűződő családi kapcsolata is segíthették. Iban rendszeresen feltűnik a különböző *ministerialis* családok magánokleveleiben mint a tanúk vagy vitás ügyekben a döntőbírók egyike. 1344-ben Gottschalk von Neubergnek és nagybátyja özvegyének örökség ügyében kiobbant viszályában hozott többedmagával ítéletet.¹⁵⁶ 1349-ben a Wallsee család ennsi és grazi ágának két-két tagjával, a linzi ágból egyedüli hozzátartozóként jóváhagyta és elismerte a drosendorfi ág tagjai közötti birtokfelosztást.¹⁵⁷ Ibanra a drosendorfi ághoz tartozó Eberhard von Wallsee 1350-ben tett végrendelete szerint is fontos szerep hárult, mert ameddig Eberhard fiai az elrendelt

152 NÖLA StA Urk. 980., 981.

153 OÖUB X. 122. Nr. 159. – http://monasterium.net/mom/OOEUB/1382_VII_17/charter (utolsó letöltés: 2017. március 22.).

154 *Reg. Jud.*, III. 1707., 1711., 1712., 1713., 1717.

155 Niederstätter, 2004. 27–28.

156 NÖLA StA Urk. 314.

157 OÖUB VII. 100–101. Nr. 102. – http://monasterium.net/mom/OOEUB/1349_III_29/charter (utolsó letöltés: 2017. március 22.).

misealapítványoknak nem tesznek eleget, nem vehetik tulajdonukba Merkenstein várát, mely arra az időre Iban és sógora, a linzi ághoz tartozó Eberhard von Wallsee birtokába kerül.¹⁵⁸ 1352-ben, midőn Iban feleségének unokaöccse, Heinrich lemond anyai örökségéről, anyai nagybátyjai, a Losenstein fivérek ragaszkodnak hozzá, hogy a lemondó nyilatkozaton tanúként Iban von Bernstein pecsétje is rajta legyen.¹⁵⁹ A gróf tanúként tűnik fel ezt követően sógorának, Eberhardnak és feleségének a schlierbachi kolostor 1355. évi alapító okiratában.¹⁶⁰ 1359-ben többek között Iban vállalt kezességet azért, hogy Beringer von Landenberg, a Kőszegiek előtt nem ismeretlen Hermann von Landenberg unokája, feleségének ígért 900 font bécsi dénár jegyajándékát kifizesse.¹⁶¹ 1362-ben a Wallseek grazi ágához tartozó Friedrich özvegye és unokaöccse közötti örökség tárgyában kitört viszályban vállalt újfent döntőbírói szerepet.¹⁶²

Mint már korábban utaltunk rá, 1364-ből származik az az okirat, amelyben Iban gróf elhunyt felesége, Agnes von Wallsee számára misealapítványt tett, még hozzá azokból a kalladorfi jövedelmekből, amelyeket – miként fentebb láttuk – Otto von Maissautól vásárolt meg. A gróf rendelkezése szerint Ágnes lelki üdvéért a fivére, Eberhard von Wallsee alapította säusensteini ciszterci kolostorban kellett misét mondani, ahol az Iban von Bernstein gróf által építtetett kápolnában örökmécset kellett égetni.¹⁶³ Felesége halála után Iban, aki eddig rendre részt vett a Wallseek belső ügyeinek rendezésében, már csak egyszer hozható összefüggésbe a családdal, mégpedig 1377-ben, mikor is a saját fiai által kiadott okiratban tanúsítja, hogy Ulrich és Peter lemondanak nagyapjuk, Eberhard von Wallsee rájuk eső örökségéről unokatestvérük, Georg von Wallsee javára.¹⁶⁴ Tanúként Ibannal utoljára 1378-ban találkozunk az Ehrenfels fivérek oldalán igazolt adásvételi szerződésben.¹⁶⁵

Iban von Bernstein Habsburg-udvarba történő belépése finansziális következményekkel járt. A hercegek anyagi támogatása, jól láttuk, 1340-ben egy 700 font bécsi dénárú rúgó kölcsönnyújtással vette kezdetét, amihez idővel hozzáadódtak még további összegek. Így, mint fentebb utaltunk rá, a neunkircheni zálogbirtokot 1343-ra már 1800 font bécsi dénárnyi summa terhelte. II. Albert regnálása alatt ez az összeg tovább nem emelkedett. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a

158 SaS, 1350. X. 13. – http://monasterium.net/mom/SaeuOCist/1350_X_13/charter (utolsó letöltés: 2017. március 22.).

159 OÖUB VII. 280–281. Nr. 275. – http://monasterium.net/mom/OOEUB/1352_V_05/charter (utolsó letöltés: 2017. március 22.).

160 OÖUB VII. 402–404. Nr. 391. – http://monasterium.net/mom/AT-StiASch/SchlierbachOCist/1355_II_22/charter (utolsó letöltés: 2017. március 22.).

161 OÖUB VII. 678–680. Nr. 669. – http://monasterium.net/mom/OOEUB/1359_XII_13.1/charter (utolsó letöltés: 2017. március 22.).

162 OÖUB VIII. 91–92. Nr. 90. – http://monasterium.net/mom/OOEUB/1362_VII_27/charter (utolsó letöltés: 2017. március 22.).

163 Lásd a 18. lábjegyzetet!

164 OÖUB IX. 208. Nr. 164. – http://monasterium.net/mom/OOEUB/1377_III_01.1/charter (utolsó letöltés: 2017. március 22.).

165 OÖUB IX. 548. Nr. 437. – <http://monasterium.net/mom/OOEUB/1378.9/charter> (utolsó letöltés: 2017. március 22.).

grófort alattvalói körébe befogadó herceg 1358 júliusában bekövetkezett haláláig Iban nem tűnik fel többet a herceg szolgálatában vagy környezetében.

Mindez egy csapásra megváltozik II. Albert fiának, IV. Rudolfnak hatalomra kerülésével. 1358 novemberében a herceg bécsi várában tanácsosai körében ítélik a Bécs és (Bécs)újhely között fennálló vitában, utóbbi polgárainak Bécsbe történő borbevitele és borárusítása ügyében.¹⁶⁶ A tanácsstagok között valószínűleg (Bécs)újhely környéki érintettsége miatt ott szerepel Iban von Bernstein neve is,¹⁶⁷ aki ettől kezdve Rudolf környezetének elmaradhatatlan szereplője lesz. Az 1359. évben neve tanúként tűnik fel, midőn a herceg a Duna menti Hollenburgot *oppidum*má teszi,¹⁶⁸ majd amikor eladományozza az örökös vadászmeisteri méltóságot,¹⁶⁹ illetve amint halála esetére misealapítványokat tesz,¹⁷⁰ valamint a pyhrni ispó tály kiváltságait megerősítő oklevélben.¹⁷¹ Mindez bizonyossá teszi, hogy Iban az esztendő januárjában, júniusában és novemberében is a herceg udvarában tartózkodott. A gróf IV. Rudolf okleveleiben az 1361. év végén ismét feltűnik, ekkor tanúsítja egyrészt az ennsi Szent György-kápolna megalapítását, melyet a Habsburg herceg az aquileiai pátriárka elleni sikeres háborúja felett érzett hálából hozott létre.¹⁷² Majd mintegy a sors furcsa fintoraként a Szent Korona egykori lázadójának neve tanúként a Habsburgok oldalán ott szerepel a bevezetőben emlegetett, Pozsonyban kiállított osztrák–magyar szövetséglevelében is.¹⁷³

A tanúskodások sora ezzel azonban még nem ér véget: Iban 1362-ben a Sankt Pöltenben lévő Szent Ipoly-kolostor tűzvészben elpusztult kiváltságainak megerősítésekor,¹⁷⁴ a következő esztendőben egy vásártartási jog januári adományozásakor,¹⁷⁵ illetve a lilienfeldi kolostor javainak és jogainak júniusi megerősítésekor is a herceg környezetében tartózkodott.¹⁷⁶ Bizonyosan tudjuk, hogy részt vett a herceg 1364. évi, bajorok elleni katonai akciójában, amely a Tirol hovatartozása kapcsán kirobbanó viszályhoz köthető.¹⁷⁷ A Ried közelében felállított táborban kelt oklevél elrendeli, hogy Bécsben a kézművesszabályzatok kibocsátása kizárólag a polgármester és a tanács jogában álljon, s többek között a gróf tanúsága mellett

166 A Bécs és (Bécs)újhely borkereskedése kapcsán kirobbant vitára lásd: Mayer, 1924. 287–288.

167 1358. november 3. WStLA HAU Nr. 515. – http://images.monasterium.net/pics/AT-WStLA/HA-U/WStLA-HA-Urkunden_00515_r.jpg (utolsó letöltés: 2017. március 22.).

168 CDA-F II. 325–328. Nr. 734.

169 Wissgrill, 1876. 75.

170 SaM 1359. VI. 18. (korábbi kiadási adatok feltüntetésével) – http://www.mom-image.uni-koeln.de/AT-StiAM/MelkOSB/AT-StiAM_MelkOSB_13590618.jpg (utolsó letöltés: 2017. március 22.).

171 OÖUB VII. 669–671. Nr. 659. – http://monasterium.net/mom/OOEUB/1359_XI_14/charter. (utolsó letöltés: 2017. március 22.).

172 OÖUB VIII. 52–54. Nr. 51. – http://monasterium.net/mom/OOEUB/1361_XII_24/charter (utolsó letöltés: 2017. március 22.).

173 Lásd a 3. lábjegyzetet!

174 *Urkundenbuch*, I. 546. Nr. 458.

175 *Urkunden der Benedictiner-Abtei*, 247. Nr. 262.

176 *Urkunden des Zisterzienserstiftes Lilienfeld*, 301–303. Nr. 799.

177 A Tirol birtoklása kapcsán kirobbanó bajor–osztrák ellentétre lásd: Niederstätter, 2004. 156–157.

jóváhagyja a mézárascéh ekként létrejött statútumát.¹⁷⁸ A Rudolffhoz köthető utolsó oklevél, melyben a gróf neve előfordul, 1365. március 12-én kelt Bécsben, s a városban létrehozandó egyetem alapítólevelét tartalmazza. Szempontunkból érdekessége, hogy Iban nem egyedül szerepel benne, hanem Heinrich nevezetű fia társaságában.¹⁷⁹

Az 1365 júliusában elhunyt IV. Rudolfot fivérei, III. Albert és III. Lipót követték a kormányzásban. A hercegek bátyjuk után nemcsak üres kincstárat, de mérhetetlenül sok adósságot is örökölték.¹⁸⁰ Ennek fényében nem lepődhetünk meg, ha Iban gróf a Habsburg-okiratok tanúinak sorából átlép az adóslevelek kezesei és jótállói közé. Már az esztendő novemberében zálogbirtokok halasztott kiváltásáért vállal felelősséget többedmagával a hercegek számára.¹⁸¹ Mint láthattuk, a Habsburgok közvetlen szolgálata gyakori bécsi tartózkodást tett szükségessé, ettől az időponttól kezdve találunk utalásokat Iban gróf bécsi házvásárlására, melyről fentebb már említést tettünk, illetve bécsi ingatlanhoz kötődő jogára.¹⁸² 1369-ben a breisgaui Freiburg meghosszabbította az osztrák hercegek számára annak a 32 ezer aranyforintnak a visszafizetési határidejét, melynek egyik jótállója Iban gróf volt.¹⁸³

Az 1370–1371. évekre a hercegek pénzügyi nehézségein már csupán kényszerintézkedésekkel lehetett úrrá lenni, ebben a helyzetben olvashatjuk, hogy Iban von Bernstein nem csupán kezességet vállalt, de vissza is fizette IV. Károly római császárnak (1355–1378) azt a száz schock prágai garast, melyet a császár Albert és Lipót hercegeknek kölcsönzött. A hercegek az összeget ugyanis ráterhelik arra a neunkircheni zálogbirtokra, melyet Iban még apjától szerzett.¹⁸⁴ Iban tanúként abban az 1373. évi oklevélben is szerepel, amely kimondja a Habsburg-tartományok oszthatatlanságát, ugyanakkor felosztja Albert és Lipót között a birodalmon belüli hatásköröket.¹⁸⁵ Itt jegyeznénk meg, hogy az 1379. évi neubergi (Neuberg an der Mürz) szerződésben, amely ténylegesen felosztotta a tartományokat a hercegek között, Iban közvetve szerepel: midőn a neunkircheni tartományi törvényszék bevételeit Lipót alá rendelik, utalnak rá, hogy az ahhoz tartozó tizedet és más jövedelmet jelenleg zálog terheli.¹⁸⁶

A neubergi szerződés szerint tehát Iban stájerországi birtokai és jövedelmei III. Lipót területi egységéhez kerültek, az alsó-ausztriai pedig Alberthez. A gróf ezen időszakban egyre szaporodnak a hercegektől származó zálogbirtokok.

178 1364. augusztus 28., WStLA HAU Nr. 631. – http://images.monasterium.net/pics/AT-WStLA/HA-U/WStLA-HA-Urkunden_00631_r.jpg (utolsó letöltés: 2017. március 22.).

179 Wissgrill, 1876. 76.

180 Niederstätter, 2004. 177.

181 *Reg. Habs.*, 1. 15.

182 Lásd a 150. lábjegyzetet! 1365. október 21., Bécs: WStLA HAU Nr. 655. – http://images.monasterium.net/pics/AT-WStLA/HA-U/WStLA-HA-Urkunden_00655_r.jpg (utolsó letöltés: 2017. március 22.).

183 1369. október 18., LaB-W 21/2796.

184 *Reg. Habs.*, 2. 710.

185 OÖUB VIII. 654–656. Nr. 655. – http://monasterium.net/mom/OOEUB/1373_VII_25/charter (utolsó letöltés: 2017. március 22.).

186 ÖStA HHStA UR AUR 1379. IX. 25. – http://images.monasterium.net/pics/AT-OeStA-HHStA/AUR/HHStA_13790925_AUR_r.jpg (utolsó letöltés: 2017. március 22.).

Erre utal egy 1375. évi oklevél, melyben III. Albert engedélyt ad Haug von Tybeinek és fivérének, hogy megváltásáért az Iban által zálogként tartott Mahrenberg (Radlje ob Dravi) várát.¹⁸⁷ Ugyanebben az esztendőben az Albert von Pottendorf kezén zálogban lévő Aspang várát és tartozékait Albert herceg jóvoltából Iban veszi át.¹⁸⁸ Miként arra utaltunk, az utolsó fennmaradt oklevél, amely Ibant a Habsburgokhoz köti, 1382. július 17-én kelt, III. Albert állította ki, s Gutenstein várát veszi zálogba benne a gróf négyezer font bécsi dénárért.¹⁸⁹ A hatalmas összegű kiadás élete utolsó hónapjaiban méltán magyarázza az ekkor felhalmozódó, zsidóktól felvett kölcsönöket, melyekről korábban említést tettünk.

A fennmaradt forrásanyag tükrében a bernsteini gróf utódaival kapcsolatban is érdemes néhány megállapítást tennünk. Ibannak a korábban már többször emlegetett Agnes von Wallseet megelőző feleségéről nem tudunk. A neunkircheni zálogból jegyajándékot biztosító oklevél szerint Ágnesnek és Ibannak 1343-ban már két gyermeke volt, vagyis feltehetően a jegyajándékra vonatkozó szerződés kelténél korábban kötöttek házasságot. Ágnes haláláról az 1364-ben férje által tett misealapítványból értesülünk, de egy 1363-ban kelt oklevél állítása szerint ebben az esztendőben Iban felesége már Elsbeth von Puchheim volt, aki a korábban többször említett, 1359-ben elhunyt Otto von Maissau özvegye volt.¹⁹⁰ Ágnes tehát már 1363-ban halott lehetett. Mivel Elsbeth von Puchheimnek az 1363. évi okirat az utolsó név szerinti említése, nem lehetünk bizonyosak abban, hogy az 1377 májusából fennmaradt adóslevélben,¹⁹¹ amelyet Iban von Bernstein gróf és neje állítottak ki, esetlegesen nem egy újabb feleség szerepel-e, akinek nevét nem ismerjük. Utaltunk már arra is, hogy a bécsi egyetem 1365. évi alapítólevelében Iban Henrik nevű fia is feltűnik, aki vélhetően gyermekei közül a legidősebb lehetett. Henrik minden jel szerint 1377-ben még életben volt, tekintve hogy feleségével, Annával részt vett egy birtokcserében.¹⁹² Láthattuk fentebb, hogy egy 1377. évi oklevélben Iban további két fiát, Ulrichot és Petert említik, amint lemondanak nagyapjuk, Eberhard von Wallsee örökségéről. 1379-ből olvashatunk utalást egy Johann nevű bernsteini grófra, aki a salzburgi egyházmegye alá tartozó Riegersburgnak a plébánosaként jelenik meg.¹⁹³ Feltehetően Iban újabb fiúutódáról van szó.

A gróf négy fia közül Ulrich és Peter tehát minden kétséget kizáróan Agnes von Wallseetől született. Heinrich és Johann a másik két fiú lemondó nyilatkozatában nem szerepelnek, ez jelentheti azt, hogy esetlegesen nem Wallsee lány volt az anyjuk, ami Heinrichnek a többiekhez képest igen korai, 1365. évi említése miatt azt feltételezi, hogy Ibannak Agnes von Wallsee előtt lehetett egy korábbi felesége is. Ez a feltételezett első feleség lehetett az elsőszülött Heinrichnek az anyja.

187 *Reg. Habs.*, 2. 1203.

188 Uo. 1310.

189 Lásd a 153. lábjegyzetet!

190 Tepperberg, 1978. 40–41.

191 OÖUB IX. 256. Nr. 202. – http://monasterium.net/mom/AT-StiAR/ReichersbergCanReg/1377_V_12/charter (utolsó letöltés: 2017. március 22.).

192 Wissgrill, 1876. 76.

193 OÖUB IX. 626–629. Nr. 516–517., 650. Nr. 536. – http://monasterium.net/mom/SaeuOCist/1379_VI_5/charter (utolsó letöltés: 2017. március 22.).

Az egyházi pályára lépő Johannról ilyen jellegű feltevést megfogalmazni igen kockázatos volna, feltűnése a forrásanyagban Ulrichhal és Peterrel azonos időben történik, ráadásul plébániáját, Riegersburgot 1363-tól a Wallseek ennsi ágának birtokában találjuk.¹⁹⁴

Figyelemre méltó mindenesetre, hogy a fiúk közül három, Heinrich, Johann és Peter névadásakor a Kőszegi család hagyományait követte apjuk. Ulrich esetében ettől eltért, az ő személye ugyanakkor azért érdemel figyelmet, mert rá vonatkozóan több adattal is rendelkezünk. Tudjuk, hogy 1377-ben feleségével, Johannával, Reinprecht Turs von Sonnenberg lányával, az asszony apai örökségét eladják Kadold von Eckartsaunak és Ulrich von Maissaunak.¹⁹⁵ Ulrichot 1381 szeptemberében még az élők sorában találjuk,¹⁹⁶ 1382 januárjában azonban már azt olvashatjuk, hogy Iban eljegyzi az elhunyt Ulrich lányát, Annát, aki ekkor még nem töltötte be a 12. életévét, Kadold von Eckartsau fiával.¹⁹⁷ Egy 1382 júniusában Johanna és Iban között kelt egyezség dokumentuma Petert is néhainak mondja.¹⁹⁸ Igen késői, 1397. évi említésből tudjuk meg, hogy Iban grófnak volt egy Anna nevű lánya is, aki ekkor Otto von Ehrenfels oldalán tűnik fel,¹⁹⁹ bizonyosan állíthatjuk azonban, hogy már 1385-ben is házások lehettek, ugyanis erre az esztendőre tehető az az oklevél, melyben az Otto és Rudolf von Wallsee között Iban von Bernstein elsősorban neunkircheni hagyatéka kapcsán kirobbant perről értesülünk.²⁰⁰

Tanulmányunk végéhez közeledvén fontos feltennünk a kérdést, vajon a magyar uralkodótól elpártoló és a Habsburgok hűségére átálló, hosszú életű Kőszegi utódnak, aki elsősorban a stájer-magyar határ közelébe koncentrált birtokait, kimutatható-e bármilyen kapcsolata a Magyar Királysággal az 1339–1382 közötti időszakban. Minden jel szerint az első eset, amikor visszamerészkedik az országba, az 1361. évi pozsonyi osztrák–magyar szerződéssel hozható összefüggésbe. Ezt követően 1368. június 27-én a Habsburgoknak ekkor már rendszeresen anyagi támogatást nyújtó Iban is készpénzre szorult, s augusztus 29-i visszafizetési határidővel 128 font bécsi dénárt vett fel Izsák soproni zsidó fiaitól, Smerleintől és Eberleintől.²⁰¹ Úgy tűnik, Izsák fiainak adóskörébe tartozott egy másik grófi család is a nyugati határszélről, jelesül a Fraknoiak őseinek tekintett Nagymartoniak.²⁰²

1374 decemberében Iban von Bernstein gróf a Kőszegiek régi szövetségének számító Stadeck család sarjával, Rudolffal Fraknóban járt. Jelenlétükben egy

194 Niederstätter, 2004. 160.

195 NÖLA StA Urk. 5459.

196 *Reg. Jud.*, III. 1609.

197 NÖLA StA Urk. 1068.

198 *Reg. Jud.*, III. 1709.

199 OÖUB XI. 664–665. Nr. 740. – <http://monasterium.net/mom/OOEUB/1397.1/charter> (utolsó letöltés: 2017. március 22.).

200 NÖLA StA Urk. 1136.

201 *Magy-zsid. okl.*, VIII. 29.

202 Nagymartoni Miklós fia, Miklós 1374-ben vett fel kölcsönt a fent említett soproni zsidóktól, lásd: DF 258 206. Itt jegyeznénk meg, hogy Iban von Bernstein és Nagymartoni Miklós és fia, Miklós a (bécs)újhegyi plébániatemplom Szent György-oltárának alapítói között is megjelennek. Lásd: Mayer, 1924. 427. Nagymartoni Miklósról továbbá azt is tudjuk, hogy 1363 júniusában IV. Rudolf osztrák hercegtől fogadott el hűbért Gnadendorfra. Vö. *Reg. Jud.*, II. 1051.

pecsétjükkel tanúsított oklevélben Nagymartoni német Miklós (*Niclas von Mer-teinstorf der Deutsch*) maga, fia és utódai nevében kijelentette és megfogadta, hogy III. Albert osztrák herceget Fraknóban lévő várával, annak minden tartozékával és minden erejével hűségesen szolgálni fogja mindenkivel szemben, kivéve a magyar uralkodót, I. (Nagy) Lajost. Ennek értelmében, ha a magyar király és a herceg között háború törne ki, Miklós semlegességet tanúsít (*still siczen*). Megfogadja továbbá, hogy a magyar király halálát követően a herceget mindenki ellenében támogatni és szolgálni fogja. Az okiratban – melynek sorai akár az 1312., akár az 1336. év hasonló dokumentumai alapján ismerősnek tűnhetnek – Miklós arra is ígéretet tesz, hogy a herceg tudta és beleegyezése nélkül nem fog a magyar királlyal semmilyen megállapodást (*taiding*) kötni.²⁰³

Három esztendővel később Nagymartoni Miklóssal már Bécsben találkozunk, s az itt kiadott okirata szerint – melyet a rend kedvéért Iban von Bernstein és Heidenreich von Maissau pecsételtek meg – nem fogad be senkit és nem nyújt birtokán menedéket azok számára, akik Ausztriát kirabolják és feldúlják (*land cze Österreich beraubent und beschedigent*), hanem az igazságszolgáltatás kezére juttatja ezeket a személyeket.²⁰⁴ Mindezek fényében kijelenthetjük, hogy Iban von Bernstein gróf, az osztrák hercegek tartományait oly sokszor feldúló és kirabló „mohó farkas” utóda élete végén a határ mentén élő magyarországi nemesség Habsburg-szolgálatba lépésének gyámolítójává, a Stájerországban és Alsó-Ausztriában fenntartandó törvényes rend őrévé lépett elő.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

DF

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény

DL

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár

LAB-W

Landesarchiv Baden-Württemberg (Freiburg), Generallandesarchiv Karlsruhe

NÖLA StA Urk.

Niederösterreichisches Landesarchiv (St. Pölten), Urkundensammlung des Ständischen Archivs

ÖStA HHStA UR AUR

Österreichisches Staatsarchiv (Wien), Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Urkundenreihen, Allgemeine Urkundenreihe

SaM

Stiftsarchiv Melk

203 DF 258 207.

204 DF 258 208.

SaS
Stiftsarchiv Säusenstein
WStLA HAU
Wiener Stadt- und Landesarchiv (Wien), Hauptarchiv, Urkunden

2. Kiadott források

Annales Mellicenses

Annales Mellicenses. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores Rerum Germanicarum*. IX. Edidit Georgius Heinrichus Pertz. Hannoverae, 1851. 480–501.

Annales Sancti Rudberti

Annales Sancti Rudberti Salisburgenses. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores Rerum Germanicarum*. IX. Edidit Georgius Heinrichus Pertz. Hannoverae, 1851. 758–810.

AO

Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I–VII. Szerk.: Nagy Imre–Tasnádi Nagy Gyula. Bp., 1878–1920.

Békeszerződések

Magyar békeszerződések, 1000–1526. Szerk.: Köblös József–Süttő Szilárd–Szende Katalin. Pápa, 2000.

CD

Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Stud. et op. Georgii Fejér. Budae, 1829–1844.

CDA-F

Joseph Zahn: *Codex Diplomaticus Austriaco-Frisingensis. Sammlung von Urkunden und Urbaren zur Geschichte der ehemals Freisingischen Besitzungen in Österreich*. I–III. Wien, 1870–1871.

CDM

Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. I–XV. Hrsg. v. Antonín Boček, Josef Chytil, Peter von Chlumecký, Vincenc Brandl, Berthold Bretholz. Olmütz–Brünn, 1835–1903.

Commentarii

Commentarii pro historia Albertii II, ducis Austriae, ducis Austriae cognomento Sapientis. Scripti ab Antonio Steyerer. Lipsiae, 1725.

Continuatio

Continuatio Vindobonensis. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores Rerum Germanicarum*. IX. Edidit Georgius Heinrichus Pertz. Hannoverae, 1851. 698–722.

Diplomataria

Diplomataria sacra ducatus Styriae. I–II. Olim collegit Sigmund Pusch, edidit auxique Erasmus Fröhlich. Viennae, 1756.

HO

Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius. I–VIII. Studio et opera Emerici Nagy, Johannis Páur, Caroli Ráth, Desiderii Véghely, Arnoldi Ipolyi. Győr–Bp., 1865–1891.

Képes Krónika

Képes Krónika. Ford.: Bollók János. Gondozta, a jegyzeteket készítette Szovák Kornél, Veszprémy László. Bp., 2004.

KRE

Károly Róbert emlékezete. Szerk.: Kristó Gyula–Makk Ferenc. Bp., 1988.

Lichnowsky

Lichnowsky, Eduard Maria: *Geschichte des Hauses Habsburg*. I–VIII. Wien, 1836–1844.

Magy–zsid. okl.

Magyar–zsidó oklevéltár. I–XVIII. Szerk.: Friss Ármin, Mandl Bernát, Kováts Ferenc, Grünvald Fülöp, Scheiber Sándor. Bp., 1903–1980.

OÖUB

Urkundenbuch des Landes ob der Enns. I–XII. Hg. von Gesellschaft für Landeskunde et al. Linz–Wels–Wien, 1852–2012.

Önéletírás

IV. Károly császár önéletrajza. Fordította, a jegyzeteket és az utószót írta Nagy Balázs. Bp., 2010.

Reg. Habs.

Regesta Habsburgica. Regesten der Grafen von Habsburg und Herzoge von Österreich aus dem Hause Habsburg (1365–1395). V. Abteilung/1–2. *Die Regesten der Herzoge von Österreich (1365–1370), (1371–1375)*. Bearbeitet von Christian Lackner unter Mitarbeit von Claudia Feller und Stefan Seitschek. Wien, 2007–2010.

Reg. Jud.

Regesten zur Geschichte der Juden in Österreich im Mittelalter. I–III. Hrsg. v. Eveline Brugger–Brigit Wiedl. Innsbruck–Wien–Bozen, 2005–2015.

Sopron vm.

Nagy Imre: *Sopron vármegye története. Oklevéltár*. I–II. Sopron, 1889–1891.

SRK

Ottokars österreichische Reimchronik. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum qui vernacula lingua usi sunt*. V/1–2. Edidit Joseph Seemüller. Hannoverae, 1890.

UB

Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. I–IV. Bearb. von Hans Wagner, Irmtraut Lindeck-Pozza et al. Graz–Köln–Wien, 1955–1999.

Urkunden der Benedictiner-Abtei

Burger, Honorius: *Urkunden der Benedictiner-Abtei zum Heiligen Lambert in Altenburg, Nieder-Österreich K.O.M.B. vom Jahre 1144 bis 1522. Das Necrologium des ehemaligen Augustiner-Chorherren-Stiftes St. Pölten*. Mitgeth. Theodor Wiedemann. Wien, 1865.

Urkunden des Zisterzienserstiftes Lilienfeld

Winner, Gerhard: *Die Urkunden des Zisterzienserstiftes Lilienfeld 1111–1892*. Wien, 1974. (*Fontes rerum Austriacarum*. Zweite Abtheilung, *Diplomataria et acta*, 81.)

Urkundenbuch

Urkundenbuch des aufgehobenen Chorherrenstiftes Sanct Pölten. Codex canonicorum S. Ypoliti. I–II. Bearb. von Josef Lampel. Wien, 1891–1901. (*Acta Austriae Inferioris*, Niederösterreichisches Urkundenbuch, 1–2.)

Urkundliche Beiträge

Urkundliche Beiträge zur Adelsgeschichte. Die Herren von Wallsee im 14. Jahrhunderte. Mitgetheilt von Joseph Chmel. In: *Archiv für österreichische Geschichte. Notizenblatt*, 4. (1854) 125–132.

Zala okl.

Zala vármegye története. Oklevéltár. I–II. Szerk.: Nagy Imre, Véghely Gyula, Nagy Gyula. Bp., 1886–1890.

2. Szakirodalom

Almási

2000 Almási Tibor: A vasvári káptalan 1328-ban átírt oklevelei. In: „Magyaroknak eleiről.” *Ünnepi tanulmányok a hatvanesztendős Makk Ferenc tiszteletére.* Szerk.: Piti Ferenc–Szabados György. Szeged, 2000. 19–38.

Csermelyi

2013 Csermelyi József: Weispriachné háborúja. Egy 16. század eleji Sopron megyei konfliktus eseményei és értékelése. In: *Történelmi Szemle*, 55. (2013) 3. sz. 471–489.

Doblinger

1906 Doblinger, Max: Die Herren von Walsee. Ein Beitrag zur österreichischen Adelsgeschichte. In: *Archiv für österreichische Geschichte*, 95. (1906) 235–578.

Engel

1989 Engel, Pál: Die Güssinger im Kampf gegen die ungarische Krone. In: *Die Güssinger. Beiträge zur Geschichte der Herren von Güns/Güssing und ihrer Zeit (13/14. Jahrhundert).* Wissenschaftliche Schriftleitung: Heide Dienst, Irmtraut Lindeck-Pozza. Eisenstadt, 1989. 85–114.

1996 Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457.* I–II. Bp., 1996. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak, 5.)

2003 Engel Pál: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323). In: Engel Pál: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok.* Szerk.: Csukovits Enikő. Bp., 2003. 320–408.

Haider

1970 Haider, Christiana: *Die Herren von Pottendorf.* [Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät der Universität Wien.] Wien, 1970.

Horváth

2015 Horváth Richárd: A favár rejtélye, avagy mennyire régi Újvár vára? Németújvár várának „vélelmezett” története. In: *Castrum. A Castrum Bene Egyesület Hírlevele*, 18. (2015) 5–24.

Huber

1865 Huber, Alfons: Studien über die Genealogie der Herrn von Walsee, vorzüglich im 14. Jahrhundert. In: Huber, Alfons: *Geschichte des Herzogs Rudolf von Österreich.* Innsbruck, 1865. 162–176.

Karácsonyi

1901 Karácsonyi János: *Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig.* I–III. Bp., 1901.

Kristó

1986 Kristó Gyula: *Az Árpád-kor háborúi.* Bp., 1986.

Mayer

1924 Mayer, Joseph: *Geschichte von Wiener Neustadt.* Bd. I/1. *Wiener Neustadt im Mittelalter. Werden und Wachsen der Stadt [bis 1440].* Wiener Neustadt, 1924.

Niederstätter

2004 Niederstätter, Alois: *Die Herrschaft Österreich. Fürst und Land im Spätmittelalter.* Wien, 2004. (Österreichische Geschichte. Hrsg. v. Wolfram, Herwig. Bd. VI. 1278–1411.)

Péterfi

2014 Péterfi Bence: *Egy székel két élete. Kövendi Székely Jakab pályafutása*. Pécs-Bp., 2014. (Korszerű történelmi életrajzok.)

2016 Péterfi Bence: A Lajtán innen, az Innen túl. Kanizsai János pályafutása a Magyar Királyságban és a Szent Római Birodalomban a 15–16. század fordulóján. In: *Századok*, 150. (2016) 2. sz. 443–473.

Pirchegger

1951–1958 Pirchegger, Hans: *Landesfürst und Adel in Steiermark während des Mittelalters*. I–III. Graz, 1951–1958.

Prickler

1956 Prickler, Harald: *Die Herrschaft Bernstein unter den Königsbergen*. [Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät der Universität Wien.] Wien, 1956.

Skorka

2013a Skorka Renáta: Az alapító, a copfos és a harmadik. A Regesta Habsburgica újabb kötetének margójára. In: *Századok*, 147. (2013) 3. sz. 523–528.

2013b Skorka, Renáta: With a Little Help from the Cousins – Charles I and the Habsburg Duke of Austria during the Interregnum. In: *Hungarian Historical Review*, 2. (2013) 2. sz. 243–260.

2013c Skorka Renáta: A csökkentett vámtarifájú út kialakulása I. Károly uralkodása alatt. In: *Történelmi Szemle*, 55. (2013) 3. sz. 451–470.

Tepperberg

1978 Tepperberg, Christoph: *Die Herren von Puchheim im Mittelalter. Beiträge zur Geschichte des landsässigen Adels von Niederösterreich*. [Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät der Universität Wien.] Wien, 1978.

Weinhold

1860 Weinhold, Karl: Der Minnesinger von Stadel und sein Geschlecht. In: *Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, 35. (1860) 152–187.

Weltin

1998 Weltin, Maximilian: Neunkirchen. In: Kühtreiber, Karin–Kühtreiber, Thomas–Mochty, Christina–Weltin, Maximilian: *Wehrbauten und Adelssitze Niederösterreichs. Das Viertel unter dem Wienerwald*. Bd. 1. St. Pölten, 1998. 172–180.

Wertner

1895 Wertner Mór: A Güssingiek. In: *Századok*, 29. (1895) 42–64., 136–154.

1903 Wertner Mór: A Treun család magyar vonatkozásai. In: *Századok*, 38. (1903) 789–796.

1905 Wertner Mór: Magyar hadjáratok a XIV. században. In: *Századok*, 40. (1905) 420–451.

1916 Wertner Mór: Az 1291. évi osztrák–magyar hadjárat. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 17. (1916) 349–474.

Wissgrill

1876 Wissgrill, Franz Karl: Schauplatz des niederösterreichischen landsässigen Adels vom Herren- und Ritterstande vom XI. bis zum Ende des XVIII. Jahrhunderts. In: *Adler. Jahrbuch des Heraldisch-genealogischen Vereines Adler in Wien*, 3. (1876) 73–107.

Zsoldos

2003 Zsoldos Attila: III. András. In: Lenkey Zoltán–Zsoldos Attila: *Szent István és III. András*. Bp., 2003. 119–227.

2005 Zsoldos Attila: *Az Árpádok és asszonyaik. A királynői intézmény az Árpádok korában*. Bp., 2005.

2007 Zsoldos Attila: *Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években*. Bp., 2007. (História Könyvtár. Monográfiák, 24.)

2011 Zsoldos Attila: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. Bp., 2011. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak, 11.)

2016a Zsoldos Attila: A Henrik-fiak. A Héder nembeli Kőszegiek „családi története”. In: Zsoldos Attila: *Vitézek, ispánok, oligarchák. Tanulmányok a társadalom- és a hadtörténetírás határvidékéről*. Bp., 2016. 215–225.

2016b Zsoldos Attila: Egervár és Dobra. A Geregyék nyugat-dunántúli várai a 13–14. század fordulóján. In: *Castrum. A Castrum Bene Egyesület Hírlevele*, 19. (2016) 7–19.

RENÁTA SKORKA

THE HEIR OF THE „GREEDY WOLF”

A KŐSZEGI IN THE SERVICE OF THE HABSBURG DUKES

The name of count (*comes*) Iban von Bernstein sounds familiar in both Hungarian and Austrian medieval studies. Yet opinions diverge as to the ties of kinship that linked the count, who stood in the service of the Habsburg dukes from 1339 to 1382, to the famous oligarch, palatine János/Iván Kőszegi, a person notorious in Austrian, Styrian and Hungarian sources alike. The present paper, alongside making an attempt to solve this problem, also explores the circumstances in which Iban was turned into an infidel and broke with the king of Hungary, and his activities in his new homeland. Moreover, it seeks an answer to the question of what traditions for an alliance with the Habsburg dukes were already at hand within the Kőszegi family, owning extensive lands along the western border of the Hungarian Kingdom, and among the direct ancestors of Iban himself.

A Macsói bánság és a macsói vár lokalizációjának kérdése a magyar és a szerb történetírásban

A bánságok a középkori Magyar Királyság önálló területi egységei voltak, melyek élén a bán, a magyar király helytartója állt. Fennállásukkal már a 13. századtól számolhatunk, de igazán fontos szerepet csak a 15. századtól, a török előretörést követően töltöttek be a királyság védelmi rendszerében mint határmelléki területek. Ezen területi egységek legjelentősebbikének azt a Macsói bánságot tekinthetjük,¹ mely az Árpád-házi uralkodók déli irányú terjeszkedési politikájának következtében jött létre, s egyszersmind határvédelmi feladatokat is ellátott.²

A Macsói bánság területének elnevezése a 13. század közepétől „túlsó Szerémség” (*ulterior Sirmia*), majd a 13. század végétől – kiszorítva a régi megnevezést – „Macsó földje” (*terra de Macho*) lett.³ A Száva folyó túlsó partján fekvő térség felett a hatalmat kezdetben a magyar király rokonai gyakorolták, majd csak később került báni fennhatóság alá. A bánság határai az idők folyamán többször is megváltoztak, s források hiányában magát a macsói várat, melyről a régió a nevét kapta, sem tudjuk pontosan lokalizálni.⁴ Határait annak ellenére sem sikerült mind a mai napig megállapítani, hogy mind a bánság, mind a vár történetével számos kutató foglalkozott már.

Még kevesebbet tudunk magáról a névadó településnek, illetve várnak az elhelyezkedéséről. A magyar történetírást a 19. század végétől foglalkoztatja a kérdés: az akkor rendelkezésre álló forrásanyag segítségével a kutatók meghatározták a vár helyét, és behatárolták a bánságot is. A szerb történetírás a 20. század elején figyelt fel a bánság problematikájára, az ekkortól kialakuló szerb álláspont azonban nem fedte teljesen a magyar elgondolásokat. A Macsói bánság területének meghatározása tekintetében a két nemzet történetírása nem tér el jelentős mértékben egymástól, a vár kérdésével kapcsolatban azonban komoly ellentmondásokat találunk.

* A szerző az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara Történelem Tanszékének doktorandusza (Univerzitet u Novom Sadu Filozofski fakultet Odsek za istoriju, 21000 Novi Sad, Dr Zorana Đindića 2. attilapfeiffer@ff.uns.ac.rs).

1 Rokai–Dere–Pal–Kasaš, 2002. 84.

2 Uo.

3 Krstić, 2010. 177–178.

4 Rokai–Dere–Pal–Kasaš, 2002. 85–90.; Krstić, 2010. 177–178.

A Macsói bánság kialakulásának kérdése

Macsó mint területi egység a 11. századtól szerepel a történelmi forrásokban, összefüggésben azzal, hogy I. (Szent) István magyar király (1001–1038) a Duna és a Száva folyók közötti területet a római egyházszervezet részévé tette. A pécsi püspökség megalakulásáról szóló 1009. évi oklevélben a dunai dioecesis délkeleti határáként a Száva folyót jelölték meg. A püspökség által itt alapított esperesség a latin Marchia nevet kapta, melyet a két folyó közti terület az Árpád-házi királyok uralkodása alatt viselt.⁵ Feltevődik a kérdés, hogy pontosan hol is helyezkedett el ez a Marchiaként emlegetett térség. Györffy György szerint a 12–13. századból származó adatok azt bizonyítják, hogy ez a megnevezés nemcsak a Tarcal-hegység (Fruška Gora) nyugati oldalán fekvő országrészeket ölelte fel, vagyis Valkó vármegyét, mely a 14. században a marchiai főesperességhez tartozott, hanem a Duna és a Száva folyók közötti területet is, vagyis azt a vármegyét, melynek a középkori neve Szerém volt.

A Duna–Száva közén Marchia néven létrejövő főesperesség elnevezése önmagában is határvédelemre, hadi közigazgatásra utal. A szerémi erőd megalapítása előtt, vagyis Szerém megye és a szerémi esperesség megalakulása előtt Marchia területe elnyúlt egészen a Szerémség keleti részéig, mely a Magyar Királysághoz tartozott.⁶ A 12. században, még mindig a Macsói bánság megalakulása előtti időszakban, zajlottak a magyar–bizánci háborúk. I. Mánuel Komnénosz bizánci uralkodó (1143–1180) halála után III. Béla magyar király (1172–1196) visszafoglalta az egykori magyar területeket a Balkán-félszigeten.⁷ Györffy György munkájában rámutat arra, hogy az esperesség magyar területei valójában megegyeznek a vármegye területével, tehát elképzelhető, hogy Macsó mindenekelőtt vármegye lehetett. Ezt az állítást támasztja alá a határ menti grófságot jelentő latin *marchia* kifejezés is.⁸ Marchiát azon vármegyék közé sorolhatjuk tehát, melyek felett az úgynevezett „határispán” (*comites confinii*) gyakorolta a hatalmat, miként arról I. László magyar király (1077–1095) második törvénykönyve is említést tesz.⁹

A Magyar Királyság azon területei, melyek a Száva folyótól délre helyezkedtek el, egy-egy személyhez kapcsolódtak. A terület III. Béla lányának, Margitnak a hozományára, aki II. Iszák Angelosz bizánci uralkodóval (1185–1195) kötött házassága révén Mária néven császárné lett.¹⁰ Margit hozományul kapott birtokainak pontos határait nem ismerjük, de Sima Ćirković szerb történész szerint e terület határai magukban foglalták az egykori bizánci területeket, egészen Nemanja István szerb fejedelem (1166–1196) országáig.¹¹

⁵ Györffy, 2002. 18–19.

⁶ Uo. 19.

⁷ Engel, 1990. 233.

⁸ Györffy, 2002. 19–20.

⁹ Závodszy, 1904. 170.

¹⁰ Pór, 1889. 548.; Wertner, 1903. 593., 595.; Ćirković, 2008. 1–4.

¹¹ Ćirković, 2008. 4.

Teljes vonalában azonban Szerbia északi határa sem ismert előttünk, csak egyik, északkeleti pontját tudjuk biztosan meghatározni, nevezetesen a Déli-Morava folyó völgyében Ravno (ma Čuprija) városát. Itt találkozott ugyanis az előbb említett szerb fejedelem fia, II. István szerb király (1217–1228) II. András magyar királlyal (1205–1235),¹² ami azt jelenti, hogy a szerb állam határa 1220-ban Ravno városánál húzódott. A Szerb Királyság nyugati határát illetően sincs biztos adatunk, egészen Dragutin István szerb király (1276–1282) uralkodásáig ugyanis nincs bizonyítékunk arra vonatkozóan, hogy a Száva és a Rudnik-hegység közötti terület szerb kézen lett volna.¹³

A Margit által kapott területekből 1204-ben a keleti részt Kaloján bolgár cár (1197–1207) leválasztotta, így a magyar király lányának, miután 1223-ban visszatért Magyarországra, már csak hozományának nyugati része maradt, vagyis a Szávától északra és délre kiterjedő Szerémség területe. Margitot mindezen birtokaival együtt III. Honorius pápa (1216–1227) 1223-ból fennmaradt oklevélben a Szent-szék védelme alá vette.¹⁴ Margit fiát, Vilmost, aki az asszony harmadik, egy szaloni-ki lovaggal, Szent Omer-i Miklóssal kötött házasságából született, a „Szerémség hercege”-ként (*dux Sirmii*), valamint Macsó uraként¹⁵ említik. Ez utóbbit egy 1276-ban keletkezett forrás is alátámasztja. Nevezetesen arról a jegyzőkönyvről van szó, melyet a fenti évben, Budán IV. Béla király (1235–1270) lánya, Margit szentté avatása kapcsán vettek fel, s melyben tanúként Vilmos macsói hercegnek (*domini Gulielmi ducis de Maconia*) a lányát is megidézik.¹⁶ Így első pillantásra azt mondhatnánk, hogy Macsó első ura Vilmos volt. Rokay Péter feltevései szerint azonban a fenti cím 1276. évi használata esetében anakronizmusról beszélhetünk, vagyis Vilmos megnevezése helytelenül szerepel a forrásban, mert a 13. század első felében a Macsói bánságot „túlsó Szerémség”-nek nevezték, és csak később, 1279-ben kapta a Macsó elnevezést. Más szóval, véli Rokay, a forrás összeállítója tévesen sugallta, hogy Vilmos még életében viselte a macsói hercegi címet.¹⁷

Egyetért-e abban a magyar kutatás, hogy a Macsó kifejezést nem használták 1279 előtt? IV. Béla a néhai Margit hozományaként ismert területet lányának, Annának és vejének, Rosztizslav csernyigovi fejedelemnek, későbbi bolgár cárnak (1257–1262) adta át, így tehát a túlsó szerémségi terület valamikor 1247 és 1254 között újra birtokost cserélt.¹⁸ Egy 1254. július 28-án kelt királyi oklevélben Rosztizslav neve a magyar méltóságok között említésre került mint „Galícia hercege és Macsó ura” (*Ratislaus Dux Galicie et Dominus de Machou*).¹⁹

Fennmaradt forrásaink szerint a „túlsó Szerémség”-et Macsóként ez az oklevél említi először.²⁰ Macsó jelentőségének növekedése valószínűleg Rosztizslav

12 Uo.

13 Uo. 10.

14 Wertner, 1903. 594.; Engel, 1996. 27. 366.; Čirković, 2008. 5.; Zsoldos 2011. 50–51.

15 Rokai, 1983. 121.

16 Wertner, 1903. 607.; Čirković, 2008. 5.

17 Rokai, 1983. 125–126.

18 Zsoldos, 2011. 50.

19 Reg. Arp. I. 1011.

20 Hardj, 2009. 70–72.

idejére tehető, aki Bosznia elleni katonai akciójában, illetve a bolgárok elleni harca során is komolyan támaszkodhatott a térségre.²¹ Macsó területét éppen ezért feltehetően Rosztizslav szervezte meg, és ő építhette fel a macsói várat (*castrum Macho*) is, szintén valamikor 1247 és 1254 között.²² Férje halála után (1263) Annát úgy említik, mint Macsó, illetve Bosznia hercegnőjét (*ducissa de Machov seu de Bosna*).²³ Mindaddig tehát a területre a bánság elnevezést nem használják, legfeljebb Macsó földjeként (*terra Machow*) vagy *Machó*ként említik.²⁴ S ezen még a magyar történetírás azon elképzelése sem változtat, amely szerint Rosztizslav idejében olyan jelentős bánságok alakultak ki a Magyar Királyság déli határa mentén, mint az Ozorai, a Macsói, a Barancsi és a Kucsói bánság.²⁵

Fentebb láthattuk, Rosztizslav sem szerepelt soha macsói bánként.²⁶ Zsoldos Attila munkájában is azt olvashatjuk, hogy Macsó Rosztizslav 1262. évi elhunytával fia, Béla herceg kezébe került, egészen 1272-ben bekövetkezett haláláig. Ezt követően jelentek meg a tartomány élén a bánok, akikkel 1279 augusztusáig számolhatunk. 1279–1284 között a tartomány élén V. István magyar király (1270–1272) özvegye, Erzsébet királyné állt, aki a „macsói (és boszniai) hercegnő” (*ducissa de Machou [et de Bozna]*) címet viselte.²⁷ A szerb történetírás állítása szerint ezzel szemben Macsó élén csak a 14. század elejétől mutathatók ki bánok, akik egyben a környező vármegyék ispánjai is voltak.²⁸

A Macsói bánságot 1284 és 1290 között a szerb király, Dragutin István kapta meg IV. László magyar királytól (1272–1290) hozományként, mivel László leánytestvérével, Katalinnal kötött házasságot. Dragutin, mint Macsó és Bosznia ura, azontúl, hogy szemtanúja volt a Magyar Királyságot sújtó belső konfliktusoknak és harcoknak IV. László és III. András (1290–1301) uralkodása alatt, birtokai révén tatár támadást is elszenvedett.²⁹ III. András 1293. november 10-én kiadott okleveléből ugyanis megtudjuk, hogy a tatárok behatoltak a Macsónak nevezett királyság egy részébe, méghozzá az ő uralkodásának második esztendejében, télen, tehát 1291-ben. Az András által küldött hadsereg megsemmisítette a tatárokat, s a hadjárat teljes sikerrel zárult. Nagyszámú keresztény szabadult meg ekkor a tatár rabságból.³⁰ Egy 1298-ban kelt oklevél szintén megemlíti a tatár pusztítást, amikor is a szerb uralkodó hadseregével átlépte a Száva folyót, a hadjárat Dragutin István barancsi hadjáratként is ismert.³¹

21 Engel, 1990. 233.

22 Rokay-Takács, 1994. 421–422.; Hardi, 2011. 41.

23 Pór, 1889. 548.

24 Wertner, 1909. 480–481.

25 Engel, 1990. 233.

26 Hardi, 2011. 40.

27 Zsoldos, 2011. 50–51.

28 Ćirković, 2008. 6.

29 Uo. 10.

30 „...quod cum perfida gens Tartarorum post coronationem nostram secundo anno circa yemem quandam particulam regni nostri macho vocatam venisset ad spoliandum nosque magistrum Laurencium dictum Cheta fidelem nostrum ipsis Tartaris (...) misissemus (...) multos captivos Cristianorum de manibus ipsorum Tartarorum (eliber)ando cum effusione suorum sanguinem...” Reg. Arp. II. 3951.

31 Ćirković, 2008. 10–11.

A szerb történetírásban teret nyert feltételezések szerint Dragutin István birtokai a katonai akciót követően kiszélesedtek, és Macsótól, illetve Bosznia északkeleti részétől egészen Galambócig, valamint Ždreláig terjedtek.³² Ha figyelembe vesszük, hogy Dragutin birtokai – ahogy fentebb láttuk – Macsó és Bosznia uraként a Vaskapu-szorostól Bosznia északkeleti részéig tartottak, elmondhatjuk, hogy a Macsói bánság magában foglalta a Barancsi, a Kucsói és a Sói bánságokat is.³³ Ennek az egyesítésnek az okát nem ismerjük, de nagy valószínűség szerint – figyelembe véve Dragutin tatárok és bolgárok elleni hadakozásait, illetve a magyar uralkodó iránti hűségét – III. András magyar király jóváhagyásával történt,³⁴ akinek 1301-ben bekövetkezett halála után Dragutin megtartotta délen fekvő birtokait. Hasonlóképpen a többi oligarchához, ő is összetűzésbe került a szomszéd birtokosokkal, erre érvként a szerb kutatás egy 1310., illetve egy 1312. évi forrást hoz arról a támadásról, amely során „István, akit azokon a vidékeken Szerbia királyának hívtak, elbitort néhány birtokot és jogot” a kalocsai és bácsi érsekségtől.³⁵ Egy ismeretlen szerzetestől származó, 1308. évből való Délkelet-Európa-leírás Markia területét Dragutin birtokaként nevezi meg, ami azt jelentené, hogy Dragutinnak a Száva folyótól északra is voltak birtokai. Amikor 1310-ben I. Károly (1301–1342) hatalma megszilárdult, kibékült Dragutinnal, és elismerte, hogy a kibővített terület ura legyen, amely alkalmasint az egyesített bánságok régióját jelentette Magyarország déli részén.³⁶

A 14. század második felében a Macsói bánság kérdése állandó viszályt okozott Szerbia és Magyarország között. I. Lázár szerb fejedelem 1378-ban meghódította a bánságot, I. (Nagy) Lajos magyar király (1342–1382) pedig vazallusának ismerte el a szerb fejedelmet.³⁷ Garai Miklós, aki 1387–1390 között macsói báni tisztséget viselt, még I. Lázár Hrebeljanovics szerb cár (1377–1389) életében megörökölte azon területeket, melyeket korábban Dušan István szerb cár (1346–1355) uralkodása alatt egy Detos nevű szerb főúr birtokolt.³⁸ A kérdéses birtok a Macsói bánság közvetlen szomszédságában feküdt és magában foglalt több megyét is (Kolubara, Ljig, Toplica, Ub, Tamnava, Gornja és Donja Obna, Rabas, Nepriča, Pepeljevac), melyek a szerb szakirodalomban meghonosodott elgondolás szerint szintén a Macsói bánság részét képezték.³⁹

Luxemburgi Zsigmond magyar király (1387–1437) uralkodásának első évtizedében harcok folytak a Macsói bánság birtoklásáért.⁴⁰ Thallóczy Lajos, valamint Nenad Lemajić szerb történész is nagy fontosságot tulajdonított az 1426-ban kelet-

32 Uo. 11.

33 Uo. 11.

34 Uo. 11.

35 A forrás 1312. december 29-én kelt, és a támadás idejét Vince érsek halála utánra teszi, ami azt valószínűsíti, hogy az eset vagy az 1311., vagy az 1312. évben történt. Theiner, 1859. I. 442–443.

36 Uo. 18.

37 Škrivanić, 1981. 28.; Stojkovski, 2014. 227–228.

38 Ćirković, 1981. 42–45.

39 Ćirković, 2008. 18.

40 Uo.

kezett tatai szerződésnek,⁴¹ amelyben az állt, hogy a Macsói bánságot a macsói várral Lazarevics István szerb despota (1402–1427) kapta meg a magyar uralkodótól: „*Rácország valamennyi és minden egyes joghatóságával és minden jogaival (...) valamint Macsó várát tartozékaival, amelyről a Macsói bánság viseli nevét.*”⁴²

Lazarevics István halálát követően az új szerb despotának, Brankovics Györgynek (1427–1456) vissza kellett volna szolgáltatni a Macsói bánságot Nándorfehérvárral és Galambóccal együtt Zsigmond királynak. Nándorfehérvárt vissza is adta, Galambóc várát azonban a törököknek játszotta át, a Macsói bánságot pedig megtartotta saját magának.⁴³ Ismeretes továbbá, hogy az új szerb uralkodó megerősítette egyik főemberének, Radicsnak azon birtokait, melyeket már Lazarevics István despota uralkodása alatt is birtokolt. S noha Radics falvai Szerbia különböző vidékein szétszóródva feküdtek, a legtöbb mégis Macsóban volt,⁴⁴ vagyis a Macsói bánság a szerb despotaság részét képezte egészen 1459-ig, amikor is a törökök annak területét elfoglalták.⁴⁵

A Macsói bánság „térképe”

A Macsói bánság létrejöttét és történetét érintő legjelentősebb történelmi tények ismertetése után fontos elemeznünk azt, hogy mit mond a történeti kutatás a terület fekvéséről és hatáiról. A régi és újabb magyar történetírás eredményeinek elemzését követően a terület határait fogjuk górcső alá venni. Thallóczy Lajos és Áldásy Antal a 20. század elején, a középkori és újkori szerb topográfiai adatokat figyelembe véve a következőképp határozták meg a bánság határait: nyugaton a Drina folyó, Trešnjicétől a Rem folyó Szávába folyásáig (1. térkép). Fontos hangsúlyozni, hogy a történészek szerint lehetséges, hogy a Macsói bánsághoz tartozott az Ozorai bánság keleti része is. Az északi határát a Száva folyóban határozták meg egészen a Kolubara folyóig. Elképzelhetőnek tartják továbbá, hogy a Szerémi bánság déli része is a Macsóihoz tartozhatott. Feltételezéseik szerint a terület keleti határa a Kolubara és a Ljig folyó volt, mely délen Ježevicéig húzódott, ami a Nyugati-Morava folyótól 40 kilométerre található északi irányban.⁴⁶

Ugyanakkor léteznek más elképzelések is a magyar történetírásban a bánság nyugati és keleti határaival kapcsolatban. A 19. századi magyar történészek közül Korbuly Imre határként a Drina és a Kolubara folyó közti területet jelöli meg, míg Lehoczky Tivadar a Kolubara és a Morava folyók közé helyezi a határt. Utóbbi úgy véli, hogy a határ közelében fekszik Szabács városa, valamint hogy Belgrád

41 Lemajić, 2007. 443–448.

42 „...iam dictum Regnum Rasciae omniaque et singula iura et iurisdictiones eiusdem demtis (...) item castro Macho vocato et suis pertinentiis, unde Banatus Machoviensis denominatur.” CD X/6. 811.

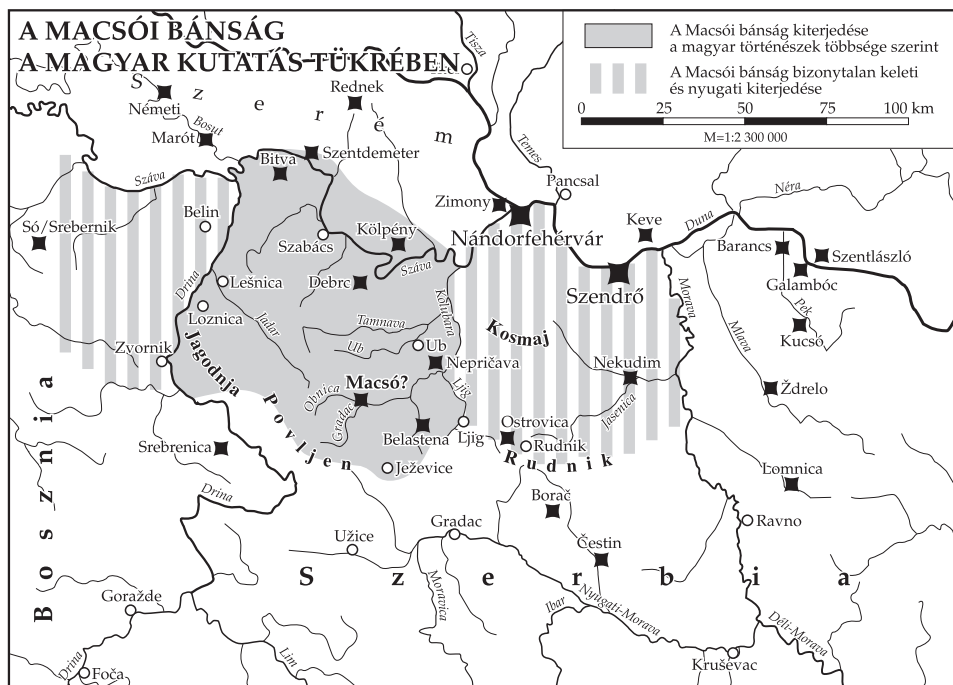
43 Spremić, 1994. 95–98.

44 Uo.

45 Uo.

46 Thallóczy–Áldásy, 1907. 30–33.

1. térkép

területe is a bánság része volt.⁴⁷ Pesty Frigyes és Pór Antal szerint a határ a Drina folyótól a Morava folyóig tartott, vagyis az egykori Barancsi bánságig.⁴⁸ Engel Pál a Macsói bánság határait a Drina, Száva és Kolubara folyók közé helyezte.⁴⁹ Az újabb kori magyar történelmi térképeken nagyrészt a bánság elsődleges határait ábrázolják, melyek a 13. századi állapotnak felelnek meg.⁵⁰

A terepen végzett számos kutatómunka és helymeghatározás nyomán Miloš Blagojević szerb történész arra a következtetésre jutott, hogy a középkori bánság nyugati határa a Drina mentét követte, Loznica és Badovinac helységek között, vagy talán ezektől valamivel északabbra. A keleti határ a Kolubara folyó jobb oldalán húzódott, Medoševac és Konatice falvak között. Blagojević elgondolásai szerint (2. térkép) a déli határt a Tamnava folyó völgye képezte, majd a Jadar folyó középső és alsó folyása.⁵¹ Az északi határ valahol a Drina folyótól Kitog felé, Badovinaciig húzódott, majd pedig tovább folytatódott a Száva folyó irányába Szabácsig, ezt követően a Száva folyó jobb oldalán ment tovább Beljinig, azután pedig egy kevésbé megerősített szakaszon a Kolubara torkolatáig.⁵²

47 Pesty, 1875. 362.

48 Pór, 1889. 548.; Wertner, 1909. 480–481.

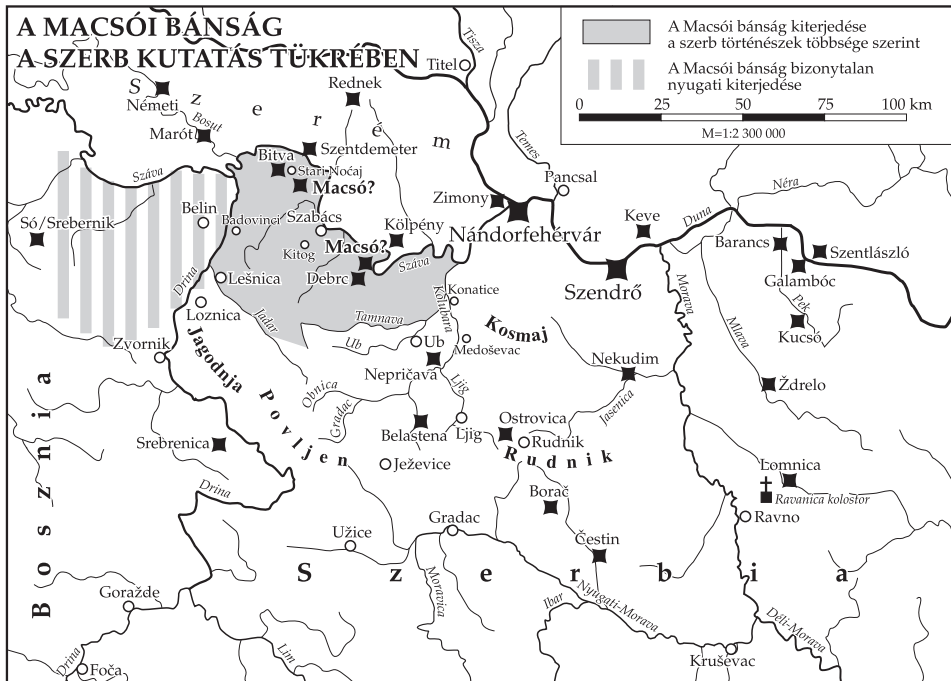
49 Engel, 1988. 96–97.

50 Gaál–Katus–Sarkady–Szabolcs–Vladár, 2001. 110–111.

51 Božanić, 2008. 38.

52 MS 196–200.; Božanić, 2008. 38.

2. térkép

A Macsói bánság elhelyezkedésének meghatározásánál nagyon fontos a ravanikai kolostor alapítólevele, amelyet I. Lázár Hrebeltjanovics szerb cár (1377–1389) adott ki 1381-ben. Ebből ugyanis megtudjuk, hogy az uralkodó az általa alapított ravanikai kolostornak 14 falut adományozott a Macsói bánság területén. Ezek a következők voltak: Podgorica, Popovac, Brekovica, Ovoš, Brekova, Staglovo, Vlasenica, Zvizd, Drugi Zvizd, Čagalj, Bratišince, Sopince, Grm és Luka.⁵³ A ravanikai kolostor alapítólevelében szereplő falvak valamennyiének ugyanott volt a határa, ami azt jelentheti, hogy ezek a kolostor körül csoportosultak. A terület mezsgyéiként a Száva folyót, Popovac és Brekovica falut, Duboki potokot (ma Duboka reka), valamint Vlasenica és Prahovo falvakat említik, de fontos megjegyezni, hogy a terület határait nem ismerjük még teljes mértékben, ehhez további kutatásokra lenne szükség. A Macsóban található ravanikai kolostorhoz tartozó falvak a Száva folyó jobb partján terültek el, keletre a mai Szabácstól. A falvak elhelyezkedése alapján a szerb kutatás arra a következtetésre jutott, hogy azok képezték Macsó, illetve a Macsói bánság északi határát.⁵⁴ Itt jegyeznénk meg, hogy azon magyarországi térképeken, melyek a Macsói bánságot ábrázolják a 14. századtól a 15. század közepéig, a bánság határai a Boszna folyótól a Vaskapu-szorosig húzódnak.⁵⁵

53 Škrivanić, 1981. 83–99.

54 Božanić, 2008. 38–40.

55 Gaál-Katus-Sarkady-Szabolcs-Vladár, 2001. 110–111.

Továbbá azt is, hogy a 19. század végi magyar kutatók nem hivatkoztak történelmi forrásokra a határok kérdésével kapcsolatban.

A bánság nyugati határainak tekintetében Momčilo Spremić azt vallja, hogy azok a Drina folyótól nyugatabbra lehettek, és a Sói bánság keleti részeit is magukban foglalták.⁵⁶ Ha ezt az álláspontot összehasonlítjuk Thallóczy térképével, megállapíthatjuk, hogy a határok elhelyezkedésének kérdésében a két történész véleménye megegyezik.⁵⁷ Mihailo Dinić ugyanakkor a *Srpske zemlje u srednjem veku* (Szerb földek a középkorban) című könyvében másképp határozza meg a bánság határait. Úgy véli, hogy tágabb értelemben a bánság területe kiterjedt a Drina és a Beljina közti régióra, nagyjából Debrecen (Debrce) térségéig, továbbá a bánság részét képezte a Bitvai járás is. Szűkebb értelemben Macsó egy kisebb területi egység (*districus*) lehetett a bánzágon belül, mely a Jerez és a Beljina folyók között terült el. Ezeket a határokat láthatjuk a Dinić készítette térképen is.⁵⁸

A macsói vár

A 19. század végi és a 20. század eleji magyar történetírás nemigen foglalkozott a vár helyének kérdésével. Thallóczy történelmi térképén a macsói vár (*Machou castrum*) Valjevo város közelében található.⁵⁹ Az újabb magyar történelmi térképeken a várat szintén Valjevo közelébe helyezik, az Obnica folyó közelébe.⁶⁰ Engel Pál az ország újraegyesítéséről szóló tanulmányában azt írja, hogy I. Károly hadserege 1317-ben és 1319-ben is hadjáratokat vezetett II. István Uroš vagy Milutin szerb király (1282–1321) ellen. Az 1317. évi hadjárat során a magyar hadsereg átlépte a Száva folyót és visszafoglalta Macsó várát. Engel az uralkodó 1323-ban, illetve 1326-ban kiadott okleveleire hivatkozik, amikor ezt állítja.⁶¹

Engel Pál ezen állítását Sima Ćirković úgy értelmezi, hogy maga a vár közvetlenül a Száva folyó jobb partján feküdt. Ćirković a maga vélekedését ugyanazzal a két, Károly által kiadott oklevéllel támasztja alá.⁶² Fontos azonban itt megjegyezni, hogy az Engel Pál által készített térképen Macsó vára Valjevo közelében található, miként egyébként Thallóczy térképén is, nem pedig a Száva folyónál.⁶³ Továbbá az 1323. évi okiratban az áll, hogy a magyar hadsereg átkelt a Száván, amit a szerb hadsereg igyekezett megakadályozni. A magyar seregnek a Száván való átkelés után végül sikerült elfoglalnia Macsó várát, az átkelést egyebek iránt Gútkeled nembeli Miklós biztosította, és a vár nagy részét is ő foglalta el.⁶⁴

56 Spremić, 1994. 92–94.

57 Thallóczy–Áldásy, 1907. 30–32.; Spremić, 1994. 92–94.

58 Dinić, 1978. 44–46.

59 Thallóczy–Áldásy, 1907. 39.

60 Gaál–Katus–Sarkady–Szabolcs–Vladár, 2001. 110–111.

61 Engel, 1988. 115.

62 Ćirković, 1981. 42–43.

63 Engel, 1988. 115.

64 „...cum ad expugnanda castra de Machou et subiiciendum ipsum regnum (...) exercitum (...) movissemus, et difficilis transitus fluvii Zave per algorem hiemalis temporis opposito ac resistente nobis exercitu dictorum

Okkal értelmezik a korábban említett ravanikai kolostor alapítólevelében szereplő Macsót úgy, mint a „szűkebb értelemben vett Macsót”, mivel az oklevélben azon településeken kívül, amelyek Macsóban találhatók, szerepelnek olyan falvak is, melyek Bitvában fekszenek, ami viszont kétségtelenül a tágabb értelemben vett Macsóhoz tartozik.⁶⁵ A Radics számára kiállított oklevélben is, mely 1428/1429-ből származik, Bitva kisebb területi egységként szerepel, míg Macsó városként, melyről a bánság a nevét kapta. Ugyanúgy, ahogy a helynevek és tárgyi emlékek segítségével sikerült beazonosítani Belin helység pontos helyét, remélhetőleg Macsó városát is sikerül majd lokalizálni. Ahogy egyre több adat és forrás kerül elő a város lehetséges helyével kapcsolatban, valószínűnek látszik az az állítás, miszerint Szabácstól a Drina folyó irányába kell az egykori Macsó települést keresnünk.⁶⁶ Ezt támasztják alá a korai török adatok is, amelyek szerint a Szabácsi náhijétől nyugatra terült el az úgynevezett Felső- és Alsó-Macsó. Ugyanakkor arra vonatkozóan nincs forrásunk, hogy pontosan hol helyezkedhetett el a város és a vár. Sima Ćirković szerint Száva-szentdemeterrel (Sremska Mitrovica) szemben, a Száva folyó túlsó partján *villa sancti Irinei* feküdt, ami egyben azt is jelenti, hogy ott nem lehetett Macsó vára és a város.⁶⁷ Mihailo Dinić a szerb történészek közül részletesebben foglalkozott ezzel a kérdéssel, de az általa készített térkép nem jelöli Macsó várát. Véleménye szerint a szűkebb macsói térség (*districtus de Macho*) a nevét az azonos nevű városról, illetve várról (*castrum Macho*) kapta, de állítása szerint a vár pontos helyét lehetetlen meghatározni.⁶⁸ Momčilo Spremić sem foglalkozik a vár elhelyezkedésének kérdésével, csak a Macsói bánság területének kiterjedésével.⁶⁹

Biztosra vehetjük, hogy Dragutin 1316. évi halálát követően az új szerb király, II. István Milutin bezáratta unokatestvérét, Ulászlót (Vladislav), és elfoglalta annak birtokait, beleértve Macsó várát is. 1317-ben I. Károly magyar király Milutin elleni hadjáratával, melynek során elfoglalta Macsó várát, fentebb már részletesen foglalkoztunk. A Milutin király uralkodása alatti hadakozások után a macsói vár mintha elvesztette volna korábbi jelentőségét. Az 1385. esztendő kapcsán említette újból Mavro Orbini, a 16–17. század fordulóján élt raguzai történétíró, aki arról számolt be, hogy I. Lajos magyar király halálát követően Lázár fejedelem elfoglalta Nándorfehérvárt és Macsót.⁷⁰ Tudjuk azt is, hogy Lázár fejedelemnek az 1389. évi a rigómezei csatában elszenvedett halálát Horváti János arra használta ki, hogy megszerezze Macsót, illetve Belint.⁷¹

sclavorum gentis scilicet regis Yrosii adversarii nostri in littore seu portu transitus processum nostrum retardaret, ipse magister Nicolaus tanquam vir strenuus fortune se submittens contra pre dictos scismaticos ante omnes alios cum suis transeundo exercitui uostro transitum seu vadum securum preparavit; ubi studio fidelissimo castrum Machou cum suis viribus et actibus bellicosis in maiori parte occupavit.” AO II. 69–70.

65 Ćirković, 2008. 18.

66 Spremić, 1994. 95–98.; Ćirković, 2008. 18.

67 Ćirković, 2008. 19.

68 Dinić, 1978. 44–46.

69 Spremić, 1994. 91–105.

70 Ćirković, 2008. 18.

71 Uo. 14.

A viszonylag szegényes történelmi források alapján elmondhatjuk, hogy Macsó a későbbiekben tovább fejlődött, igaz, csak mint kereskedelmi központ.⁷² Macsóban már a Dragutin király uralkodása alatti időkben raguzai (dubrovniki) kereskedők működtek, 1313-ban a raguzaiak követet neveztek ki Macsóba és környékére. Milutin uralma idején Macsóban a szerb uralkodó részére vámot szedtek. A város az 1386. évi zavargások idején pap nélkül marad, ezért a Novo Brdóban szolgáló raguzai pap megkérte a Drivastban tevékenykedő papot, hogy menjen el „arra a szerb vidékre, melyet Macsónek neveznek”, és a következő három évben ott végezzen papi szolgálatot. Ezért a szolgálatért évente húsz dukátban részesült, és azonfelül fedezték az élelemre fordított kiadásait is.⁷³ Egy 1445. évi forrásban két raguzai kereskedőtől vásárolnak a macsói kelmefelvásárlók.⁷⁴ Ezzel véget is érnek azok a források, melyek Macsóra mint kereskedelmi központra vonatkoznak. Sajnos ezek a források nem szolgálnak adatokkal a bánság határait illetően, valamint a város elhelyezkedéséről sem tudunk meg újabb információt. Ugyanakkor annyi bizonyos, hogy egy kereskedelmi központnak fontos utak mentén kellett feküdnie, ebben az esetben valahol ott, ahol az út áthalad a Száva folyón. A római útvonal a Drina folyóval párhuzamosan haladt, és a középkorban is használták még. Ez az útvonal kötötte össze a Drina folyó e partján fekvő bányásztelepüléseket Szávaszentdemeterrel, ahol hosszú időn át a raguzai kereskedők megtelepedtek. A Szávaszentdemetert a drinai úttal összekapcsoló útvonal megtalálható egy 18. századból származó vázlaton. A folyón Bitvánál (Stari Nočaj) lehetett átkelni, amely a Száva folyó partján feküdt.⁷⁵

A szakirodalomban több utalás is található arra vonatkozóan, hogy hol kellene keresni Macsó városát és a várat. Ezek szerint a legkeletibb pontja Debrc lehetett, a legnyugatibb feltehetően Rač, míg déli határa valahol Valjevo közelében. Kizárólag az írott emlékek alapján nem lehet pontosan megítélni, hogy melyik elgondolás a helyes a terület határait és elhelyezkedését illetően. A magyar történetírás a várat Valjevo közelébe helyezi, míg a szerb történetírás inkább a Száva folyó partjára. Ami a Macsói bánság határait illeti, elemezve a magyar és a szerb történetírást, elmondható, hogy évszázadok során változtak az elképzelések a kérdéssel kapcsolatban. A 19. század végén és a 20. század elején tevékenykedő magyar történészek sajnos nem hivatkoztak történelmi forrásokra, amikor a bánság határait és a vár elhelyezkedését meghatározták. A szerb történészek úgy vélik, hogy a bánság elsődleges határai a Drina, a Száva, a Duna és a Kolubara folyók lehettek a 13–14. században. A 14. századtól a Macsói bánságot egyesítették a Barancsi és a Kucsói bánssággal, a tartomány egészen 1459-ig fennmaradt, amikor is török uralom alá került.

72 Uo. 18.

73 „...ad partes Sclauonie ad locum dictum Macoua et ibi bene et diligenter officari et celebrare divina officia usque ad annos tres proxime venturos incoandos die crastina et ire debet cras...” ADA II. 90.

74 Dinić-Knežević, 1986. 14–15.; Ćirković, 2008. 18.

75 Ćirković, 2008. 18.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források

ADA

Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia. Vol. II. Annos 1344–1406 continens. Ed.: Thallóczy Lajos, Jireček Konstantin, Sufflay Ernő. Vindobonae, 1913.

AO

Anjou-kori okmánytár. I–VII. Szerk.: Nagy Imre, Nagy Gyula. Bp., 1878–1920.

CD

Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Stud. et op. Georgii Fejér. Budae, 1829–1844.

MS

Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii. Ed.: Mikloschich, Franz. Viennae, 1858.

Reg. Arp.

Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II. Szerk.: Szentpétery Imre, Borsa Iván. Bp., 1923–1987.

Thallóczy–Áldásy

1907 Magyarország melléktartományainak oklevéltára. Második kötet. Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526. Szerk: Thallóczy Lajos–Áldásy Antal. Bp., 1907. (MTA Első Osztály. Okmánytárak, 33.)

Theiner

Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. I–II. Ed.: Theiner, Augustinus. Romae, 1859–1860.

2. Szakirodalom

Božanić

2008 Božanić, Snežana: Ravanička sela i sela velika čelnika Radiča Postupovića „u Mačvi”. In: *Spomenica istorijskog arhiva „Srem”*, 7. (2008) 34–46.

Ćirković

1981 Ćirković, Sima: Beograd pod kraljem Dušanom. In: *Zbornik istorijskog muzeja Srbije*, 17–18. (1981) 37–45.

2008 Ćirković, Sima: Zemlja Mačva i grad Mačva. In: *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, 74. (2008) 1–4. sz. 3–20.

Dinić

1978 Dinić, Mihajlo: Zapadna Srbija u srednjem veku. In: Dinić, Mihajlo: *Srpske zemlje u srednjem veku. Istorijsko-geografske studije*. Beograd, 1978.

Dinić-Knežević

1986 Dinić-Knežević, Dušanka: *Dubrovnik i Ugarska u srednjem veku*. Novi Sad, 1986.

Engel

1988 Engel Pál: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323). In: *Századok*, 122. (1988) 1. sz. 89–146.

1990 Engel Pál: *Beilleszkedés Európába. A kezdetektől 1440-ig.* Bp., 1990. (Magyarok Európában, 1.)

1996 Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457.* I–II. Bp., 1996. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak, 5.)

Gaál–Katus–Sarkady–Szabolcs–Vladár

2001 Gaál Ernő–Katus László–Sarkady János–Szabolcs Ottó–Vladár Ervin: *Történelmi vi-lágatlasz.* Bp., 2001.

Györfly

2002 Đerfi, Đerd [Györfly György]: Pregled dobara grčkog manastira u Svetom Dimitriju na Savi (Sremska Mitrovica) iz XII veka. In: *Spomenica istorijskog arhiva „Srem”,* 1. (2002) 7–64.

Hardi

2009 Hardi, Đura: Gospodari i banovi onostranog Srema i Mačve u XIII veku. In: *Spomenica istorijskog arhiva „Srem”,* 8. (2009) 65–90.

2011 Hardi, Đura: O Mačvi sredinom XIII veka. Prilog pitanju statusa Mačve u doba vladavine njenog gospodara Rostislava Mihailoviča. In: *Spomenica istorijskog arhiva „Srem”,* 10. (2011) 32–44.

2013 Hardi, Djura: Der Status von Matschwa in der Zeit Rastislav Michailowitschs. In: *Slovakia and Croatia. Historical Parallels and Connections (until 1780).* Eds.: Homza, Martin–Lukačka, Ján–Budak, Neven. Bratislava–Zagreb, 2013. 128–134.

Krstić

2010 Krstić, Aleksandar: Mačva. In: *Leksikon gradova i trgova srednjovekovnih srpskih zemalja. Prema pisanim izvorima.* Ur.: Mišić, Siniša. Beograd, 2010.

Lemajić

2007 Lemajić, Nenad: Ugovor u Tati između despota Stefana Lazarevića i Žigmunda Luksemburškog, In: *Radovi Filozofskog fakulteta* [Univerzitet u Istočnom Sarajevu], 8. (2007) 443–448.

Mihajčić

1982 Mihajčić, Rade: Doba oblasnih gospodara. In: *Istorija srpskog naroda.* Knj. 2. *Doba borbi za očuvanje i obnovu države (1371–1537).* Ur.: Kalić, Jovanka. Beograd, 1982. 21–36.

Pesty

1875 Pesty Frigyes: A macsóí bánok. In: *Századok,* 9. (1875) 6. sz. 361–381.

Pór

1889 Pór Antal: Boris und Rostislav. Beitrag zur Geschichte der russisch-polnisch-ungarischen Beziehungen. Von Moriz Wertner. Berlin, 1889. In: *Századok,* 23. (1889) 6. sz. 546–550.

Rokai

1983 Rokai, Petar: Gyletus dux Sirmii. In: *Zbornik Matice srpske za istoriju,* 27. (1983) 121–127.

Rokai–Đere–Pal–Kasaš

2002 Rokai, Petar [Rokay Péter]–Đere, Zoltan [Györe Zoltán]–Pal, Tibor [Pál Tibor]–Kasaš, Aleksandar: *Istorija Mađara.* Beograd, 2002.

Rokay–Takács

1994 Rokay Péter–Takács Miklós: Macsó. In: *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század).* Főszerk.: Kristó Gyula. Szerk.: Engel Pál–Makk Ferenc. Bp., 1994. 421–422.

Škrivanić

1981 Škrivanić, Gavro: Ravaničko vlastelinstvo. In: *Ravanica 1381–1981. Spomenica o šestoj stogodišnjici.* Beograd, 1981.

Spremić

1994 Spremić, Momčilo: *Despot Đurađ Branković i njegovo doba*. Beograd, 1994.

Stojkovski

2014 Stojkovski, Boris: Knez Lazar i Ugarska. In: *Vlast i moć vlastela Moravske Srbije od 1365. do 1402*. Ur.: Mišić, Siniša. Kruševac, 2014. 225–245.

Wertner

1903 Wertner Mór: Margit császárné fiai. In: *Századok*, 39. (1903) 7. sz. 593–611.

1909 Wertner Mór: Az Árpádkori bánok. Második közlemény. In: *Századok*, 43. (1909) 6. sz. 472–494.

Závodszy

1904 Závodszy Levente: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsina-ti határozatok forrásai. Függelék: A törvények szövegei*. Bp., 1904.

Zsoldos

2011 Zsoldos Attila: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. Bp., 2011. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak, 11.)

ATTILA PFEIFFER

THE LOCALIZATION ISSUES OF THE BANATE OF MACSÓ AND THE FORTRESS OF MACSÓ IN HUNGARIAN AND SERBIAN HISTORIOGRAPHY

The Banate of Mačva as a historical territory was placed in the southern borders of the medieval kingdom of Hungary. The exact location of this territory and the fortress of Mačva is not determined today. The majority of historians agree that the banate and the fortress were placed south of the Sava River. From the 19th century the question of the location of the banate had been interesting for the Hungarian historians. As a result of their research, the territory of the banate was between the Drina, Sava and Kolubara rivers. They located the fortress near Valjevo. Hungarian historians of the 20th century agree with the location of the banate, however they are placing the fortress elsewhere. Serbian historians agree on the whole, but in one question they have another idea. They say that the fortress of Mačva was not located near Valjevo, but somewhere near the Sava river.

ARMANDO NUZZO*

Olasz–magyar diplomáciai kapcsolatok (1301–1550)

MŰHELY

Új források a Vestigia projekt keretében

Néhány évvel ezelőtt három kollégával lexikonokról, katalógusokról beszélgettünk.¹ Az egyik azt mondta, hogy ő a katalógizálást mint kutatási célt vagy eszközt haszontalannak tartja: „Egyáltalán tudományról van szó?” – tette fel a kérdést, majd hozzáfűzte: „Nem értem, mi értelme van egy indexnek, érdemes-e egyáltalán foglalkozni ilyenekkel.” Végül így fejezte be: „Botrányosnak tartom, hogy ilyenekre is lehessen pénzforrásért pályázni.” Már nem volt kedvem, illetve merszem elmesélni a kollégának, hogy doktori tanulmányaim keretében és azután jó néhány év munkájával Coluccio Salutati humanista kancellárnak a Firenzei Köztársaság nevében megfogalmazott hivatalos leveleit kutattam, és azok katalógusát készítettem el, több mint 7000 cédulát gyűjtöttem egyszerű Word-dokumentumba, végig kézi munkával, több száz hely- és személynév azonosításával. És azt sem mertem elmondani, hogy kiváló és becsületes példák álltak előttem, valamint hogy minden hibájával és hiányosságával együtt is büszke voltam a munkámra, noha nem elégedett. Sőt annak is örültem, hogy kiadásra is méltónak találták.² Fárasztó és kegyetlen munka egy katalógus vagy repertórium elkészítése, ahol az apró hiba is sokba kerül, arról nem is beszélve, hogy nagy tudományos visszhang sem várható egy ilyen munkától.

A fent említett beszélgetés tartalmaz azonban néhány olyan megfontolandó elemet, amelyek a jelen közlemény szempontjából sem mellékesek. Kutatásokról, segédletekről, mutatókról és szövegkiadásról, illetve egy több mint százéves projekt folytatásáról, annak finanszírozásáról van ugyanis itt szó: az Olaszországban őrzött, mással nem helyettesíthető magyar vonatkozású dokumentumokról, hungarikákról.³ Ezzel foglalkozik a *Vestigia* projekt,⁴ melynek legfőbb profilját kétértelműen a történettudomány és az úgynevezett segédtudományai képezik. De ide-

* A szerző a Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK Olasz Tanszék egyetemi tanára (2087 Piliscsaba Egyetem u. 1., nuzzo.armando@btk.ppke.hu).

1 Köszönöm Domokos Györgynek, Kuffart Hajnalkának, Mátyus Norbertnek és Tóth Gábornak a tanulmány elkészítése során nyújtott segítségét.

2 Nuzzo, 2008.

3 A hungarika fogalmáról, történetéről és főbb kérdéseiről: Kollega Tarsoly, 1992. 40–52.; Fazekas, 2013. 5–14.

4 Információk a *vestigia.hu* honlapon, illetve Domokos–Mátyus–Nuzzo, 2015. (A kötet a *vestigia.hu* honlapon is elérhető.)

tartozik valamilyen mértékben az irodalom is, amennyiben idesoroljuk a retorikát és a középkori levelezést mint műfajt. A projekt összetett, és nem lehet, sőt nem is szabad egy merev kategóriába beskatulyázni, hiszen a 18. századig nem lehet szétválasztani az írott levélben a *historiát* és a *literaturát*, a közölt adatokat és az író művészetét. Így a *Vestigia* projekt forráskutatásra, adatgyűjtésre és szövegkiadásra is fókuszál. Mind a három tevékenységnek megvan a saját szakmai módszere. A szövegkiadás terén azonban egyetlen út áll rendelkezésünkre a forrás jellegétől függetlenül: az, amit filológiának hívunk, a történészek és irodalmárok számára egyaránt az egyetlen érvényes logikai módszer.

A múlt

A forráskutatást és a szövegkiadást illetően szerencsére nem úgy gondolkodtak egy évszázaddal ezelőtt, mint a fent említett kollégám. Sem Nyáry Albert (1828–1886), sem Veress Endre (1868–1953), illetve a Magyar Tudományos Akadémián belüli és kívüli támogatók. A 19. század első felében ugyanis, mint ismeretes, megindultak az „ásatások” a külföldi levéltárakban a magyar vonatkozású középkori források felderítésére.⁵ Többek között Itáliában is, mivel egyértelmű volt, hogy számos oklevél, hivatalos levél, magánlevél, diplomáciai beszámoló, amely a történelmi tragédiák következtében Magyarországon elpusztult, máshol szerencsésebb körülmények között megőrződött. Az 1830–1840-es években megkezdődött a helyszíni kutatás, több kutatónemzedék vett részt az adatgyűjtésben és szövegkiadásban: Wenzel Gusztáv (1812–1891), Taubner Károly (1809–1860), Fraknoi Vilmos (1843–1924), Berzeviczy Albert (1853–1936), Thallóczy Lajos (1856?–1916), Áldásy Antal (1869–1932), hogy csak néhányat említek a történészek közül. A majdnem száz éven át külföldi levéltárakban folytatott munkákról Lukinich Imre (1880–1950) összefoglalójában olvashatunk, amely 1935-ben az *Akadémiai Értesítő* 65. évfolyamában jelent meg.⁶

5 „[1832.] September 6d. a' történettudomány osztálya e' javaslatát adta bé a' magyar históriának még inkább mint eddig lehetett oknyomozó irathatása tekintetéből, hogy pótlásául a' hazai történetek dicséretes buvárai mostanig elérhott világozításainak, a' Társaság, melly egyeseknél messzebbre ereszkedhetik: 1. Nem csak a' hazai könyvtárakban még talán rejtező históriai kéziratokat kerestetné fel (...) 2. A' tagok 's általok más hazafiak kéretnének meg, hogy a' környékeiken megszerezhető eredeti oklevelek' gyűjtésében vagy legalább igen hív lemosolásában jármának el. 3. Hogy némelly külföldi museumok, mint eleinte a' Joanneum, Franciscum, a' milanoi 's müncheni gyűjtemények felügyelői kerestetnének meg, hazánkat érdeklő oklevelek' másolatban leendő közlése végett, főképen pedig tétetnék lépés a' bécsi császári belső titkos udvari levéltár' megvizsgálhatására, mellyben kivált a' velencei levéltár általvétele óta, Magyarország históriáját illető oklevél nagy számmal vagyon.” A történettudomány osztály javaslatát lásd: Harmadik nagy gyűlés, 1832. 94.

6 Lukinich, 1935a. Megjelent az *Akadémiai Értesítő*ben is (Lukinich, 1935b). Lukinich az MTA Könyvtár Kézirattárban K 1214 jelzet alatt őrzött iratokból dolgozott (Tóth Gábor szíves közlése). Lukinich tanulmányában olvashatjuk, hogy „a bizottság [MTA Történelmi Bizottság] a magyar történelemre vonatkozó külföldi levéltári anyag gyűjtését egyik közvetlen céljának tartotta” (Lukinich, 1935b. 72.). A Lukinich által közölt adatokat későbbi tanulmányok is változás nélkül közlik: Fráter, 1966; Fráter, 1974. Érdemes felfigyelni arra, hogy egy korábbi tanulmányában Lukinich az elért eredmények mellett a magyarországi történettudomány kérdéseit is felvázolta a Bizottság tevékenységét illetően: Lukinich, 1926a. 1–16. Az írás megjelent a *Magyar Tudományos Akadémia első évszázada* című kötetben is (Lukinich, 1926b. 127–142.).

A híres tudósok mellett több ismeretlen vagy kevésbé ismert olasz és magyar levéltáros, történész szorgalmas munkával járult hozzá az itáliai adatgyűjtéshez, elsősorban jó minőségű másolatok készítésével.⁷ Az első fázisban a Magyar Tudós Társaság a Habsburg Birodalom itáliai területein élő levelező tagját, Baricz Györgyöt (1779–1840) kérte fel együttműködésre.⁸ 1833-ban Baricz jelentést is küldött könyvtári kutatásai eredményeiről: „Titoknoki felszólításra béküldötte Baricz György Peschierából a’ magyar kir. birodalmat történelmi tekintetben illető azon latin, francia, olasz könyvek’, nem különben olasz és francia kéziratok’ címűsorát, melyeket a’ milánói Brera és Ambrosi könyvtárakban talált, ’s midőn levele Junius 3d. a’ héti ülésben felolvastatott, kívánta a’ társaság az iránt újra megkerestetni említett levelező tagját, hogy a’ milánói, velencei, bolognai és paduai könyvtárak’ nyomtatott címsorát szerezné meg a’ társaság’ költségén ’s azon iratokéit még, melyek a’ könyvcím-sorokban nem volnának.”⁹

A szabadságharc után pedig emigrációban élő magyarokat kértek fel együttműködésre: Óváry Lipót (1833–1919) Nápolyban,¹⁰ Barátosi Mircse János (1834–1883) Milánóban és Velencében gyűjtött adatokat.¹¹ Az emigránsok, mivel

7 Simonyi Ernőről, az úgynevezett *Florenzi Okmánytár* gyűjtőjéről lásd: Lukinich, 1935b. 17., 41.

8 Erdélyi író és az ókori latin irodalom műfordítója, „Főstrázsamester a’ cs. kir. Genie corpsnál”. 1832. március 9-én az MTA levelező tagjává választották. Lásd: *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*, I. (1832) 81.

9 *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*, II. (1835) 13. *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei* kötetei mellett a Baricz itáliai munkájára vonatkozó adatok másik forrása az MTA Könyvtár Kézirattára. A Kézirattárban őrzik Baricz György Döbrentei Gábornak, az MTA első titoknokának Peschierából 1833. május 18-i és 1834. február 9-i keltezéssel írt két levelét (MTAKK RAL 31/1833.). Az első levelében arra hivatkozik, hogy május 7-én jelentést küldött milánói kutatásairól. A jelentést, amelyről később több kutató említést tesz (forrásmegjelölés nélkül), nekem nem sikerült megtalálnom. Velencei kutatásaival kapcsolatban az egyik akadémiai gyűlés összefoglalójában azt olvassuk, hogy Baricz „a’ velencei San Marco könyvtárban a’ magyar történiára nézve találtató könyvekről Februarius 22dikén olvastatott fel”, megemlítve néhány érdekes kéziratot (*A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*, II. [1834.] 73.). A Milánóban levő gyűjtemények feltárását elsőként tehát Baricz kezdte. (A későbbi szakirodalom az *Évkönyvek* alapján ismétli az adatot: így például Jakab, 1892. 11., 14. Lásd még: Lukinich, 1926a. 3.; Kosáry, 1975. 62.) A Kézirattárban Baricznak még egy levele olvasható (MTAKK K 1230/11, kelt Zarában 1840. augusztus 9-én), amelyben kevés idővel 1840. december 27-én, Zarában bekövetkezett halála előtt megírja az önéletrajzát. A levelet az MTA „elnökéhez” címezte, azaz Gróf Teleki Józsefhez. Baricz rövid életrajzának szerkesztett és hivatalos verzióját lásd: *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*, VI. (1845) 133.

10 A Történelmi Bizottság megbízásából, később Eötvös Józsefnek, a magyar kormány kultuszminiszterének köszönhetően dolgozhatott 1864 és 1873 között Óváry Lipót „magyar emigráns” Olaszországban (Lukinich, 1935b. 20–23.). Óváry életére lásd: Praznovszky, 1993. 20–29.

11 Barátosi Mircse János nevéhez és az általa kifizetett olasz névtelen levéltárosokhoz fűződnek a milánói és a velencei másolatok, bár az 1869-ben felmerült ellentétek miatt a Bizottság „megvonta a bizatást” Mircsétől (Lukinich, 1935b. 24–30., 33., 38–40. A megbízásról lásd: *A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője*, 2. [1868] 199–200.), Mircse másolatainak „jelentékeny része megjelent” a *Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból és a Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából* sorozatokban (Lukinich, 1935b. 30.). Mircse maga csak két rövid dokumentumot publikált, kommentár és jegyzet nélkül (Mircse, 1867. 250–252.). 1868-ig készített (vagy inkább készítettet) másolatokat Milánóban, ezután Velencébe utazott. Munkáját Milánóban Grafberger Ferenc folytatta (az ő jelentései 1869 májusában érkeztek meg a Bizottsághoz). 1885-ben Cesare Cantù, a Milánói Állami Levéltár igazgatója ösztönzésére válaszolva a Bizottság újabb, 15. századi anyagot is másoltatott. 1894-ben a Milánóban tartózkodó Zigány Árpádra bízta volna a további másolómunkát, ám végül nem kapott megbízatást (Lukinich, 1935b. 38–39.). A II. világháború után Sashegyi Oszkár írt általános jelentést a milánói levéltárról, amely szempontunkból új adatot nem közöl (Sashegyi, 1968. 775–783.).

nem rendelkeztek a feladathoz szükséges megfelelő tudással, másokat is felkértek az együttműködésre. Bármennyire korlátozta őket anyagi és történelmi helyzetük, sok forrást összegyűjthettek, lemásolhattak, ám ezekből katalógusokat sajnos nem készítettek.¹² Munkájuk jelentősége kapcsán dicsérőleg meg kell említeni, több esetben előfordult, hogy az akkor készült másolatok a mai napig megmaradtak (az MTA Könyvtár Kézirattárban), miközben a történelmi események következtében az eredeti dokumentumok Olaszországban megrongálódtak, vagy akár el is pusztultak (például a Nápolyi Levéltár esetében a II. világháborúban).

A gyűjtési és másolási munka több hullámban zajlott, míg végleg leállt. Az I. világháború idején és az azután kialakult geopolitikai helyzet következtében nem is volt várható, hogy a kutatás új lendületet kapjon. Nemcsak a katalógus nem készült el, de maga a gyűjtés sem tekinthető semmiképpen befejezettnek. 1948–1989 között pedig kevés magyar kutatónak adatott meg, hogy hosszabb időn keresztül kutathasson külföldön, így a hazai történészek kényszerűségeiből leginkább csak az MTA Könyvtárban őrzött kézzel írt másolatokra alapozták kutatásaikat.¹³ A magyar történelmet kutató olasz tudósokat kevésbé érdekelte a középkor és a reneszánsz, így ők nem különösebben foglalkoztak ezekkel a korábbi korszakokból származó, Olaszországban található forrásokkal.

A jelen

A rendszerváltás után a legösszetettebb, legszervezettebb itáliai alapkutatót a Tusor Péter által vezetett kutatócsoport kezdte meg a Vatikáni Levéltárban, amely ugyan nem olaszországi gyűjtemény, mégis az itáliai kulturális és tudományos örökség részének tekinthető.¹⁴ Amikor hasonló úton megindítottuk a projektünket, nem akartunk és nem is tudtunk volna olyan nagy horderejű munkát vállalni, mint amekkorát egyháztörténész kollégáink jelenleg is folytatnak a Vatikáni Levéltárban. Viszonylag jól ismertük a Firenzei Állami Levéltár anyagait, részben a Velencei Levéltárét is.

12 Az Akadémia tervei már a kezdet kezdetén is pénzügyi nehézségbe ütköztek. Az 5. jegyzetben említett akadémiai közgyűlés a következőképpen vázolja fel a feladatot: „Költséggel még nem győzhetés miatt azonban az ülés csak a 2d. pontot adta ki tagjainak határozatul, a' többire nézve kénytelen volt arra szorítani magát az Igazgatóság tanácsa szerint is, hogy Titoknoka szólítsa fel Baricz György levelező tagot, ki Peschierában lakván az oda nem messze lévő Milánóban járjon el a' kívánt ügyben; így írná össze Gévay Antal levelező tag a' bécsi császári udvari könyvtárban lévő magyar históriai emlékek címzeit és tartalmát.” A történettudomány osztály javaslatát lásd: *Harmadik nagy gyűlés*, 1832. 95.

13 Az 1960-as évek elején mikrofilmeket készítettek a modenai és más itáliai levéltárak dokumentumairól, s ez az anyag mennyiségileg nagyobb volt, mint az MTA Kézirattárban őrzött kéziratos gyűjtés. 1961-től a *Levéltári Szemle* rendszeresen beszámolókat közölt a Magyar Országos Levéltár filmtárának állományáról és új szerzeményeiről (Borsa, 1961. 38–73.). Az olaszországi levéltárakat érintő első jelentéssel 1962-ben találkozunk (Borsa, 1962. 63.), majd 1965-ben jelent meg Balázs Péter beszámolója, amely egyúttal az itáliai hungarikakutatás összefoglalója (Balázs, 1965. 320–333.). Korábban teljes körű leírást az olaszországi intézményekről Szedő Antal adott, a hungarikaállománnyal viszont nem foglalkozott (Szedő, 1958. 55–79.).

14 A *Collectanea Vaticana Hungariae* sorozatban jelentek meg a kutatások eredményei (Budapest–Róma, 2004–2016).

Ezekben a gyűjteményekben – ugyanúgy, mint a Vatikánban is – rengeteg magyar vonatkozású dokumentum és hungarikaanyag található, a teljes állomány viszont a maga egészében a mai napig átláthatatlan.¹⁵

Ennek ellenére több és bizony jó cikket is írhatott az a kutató, aki megbízható hivatkozásból vagy az adott intézmény katalógusából kiindulva kikérte a kismemelt dokumentumot, vagy esetleg minden előzmény nélkül, akár a véletlenre bízva megcélzott egy fondot, amelyben elképzelése szerint magyar vonatkozású anyag rejtőzött. Az utóbbi 65 évben – az említett kutatócsoportot kivéve – majdnem mindenki, így én magam is ezt az utat választottuk. Jól tudja a kutató, hogy ez a módszer olyan, mintha a tengerből kifognánk néhány halacskát, sőt szerencsével akár egy kisebb halrajt, a néhány példány azonban nem mutatja meg igazán a tenger élővilágát. Hasonlóképp, az egyénileg dolgozó kutatók akár újabb témára, újabb dokumentumokra is rábukkanhatnak, de az igazi kincs, a sok feltárássra váró magyar vonatkozású forrás a tenger felszíne alatt fekszik: tudunk azokról, de egészében véve megfoghatatlanok.

Nagyobb szabású, sok forrást feldolgozó munkát 1945 után érdekes módon csak azok végezhettek, akik rendszeresen dolgoztak az MTA palotájában őrzött másolatokon. A pesti kéziratárban ülve, valóban feltárult előttük a velencei vagy a firenzei levéltár több kiválasztott fondjából származó anyag, majdnem úgy, mintha az itáliai levéltárban kutathattak volna.¹⁶ De a katalogizáláson sem Olaszországban, sem Magyarországon nem dolgozott senki. Éppen ezért gondoltuk azt kollégáimmal a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Olasz Tanszékén, hogy rendkívül hasznos lenne egy áttekinthető, szabadon hozzáférhető, szakmailag hiteles katalógus az itáliai hungarikákról. A dokumentumok legfontosabb adatainak rögzítése egy megfelelő ütemben végrehajtott terv keretében nem tűnt lehetetlen vállalkozásnak (Kristeller *Iter Italicum* kötetei vagy Ludwig Bertalot *Initia Humanistica Latina* mintájára, illetve Veress Endre példáját figyelembe véve). Az elődeinkkel szembeni szellemi tartozást előbb-utóbb rendezni kell, a már meglévő anyagot hozzáférhetővé kell tenni, ahol szükséges, a hibákat kijavítva, valamint az ismert anyagot új, ismeretlen forrásokkal bővítve.

A *Vestigia* projekt célja az olaszországi levéltárakban található, 1300–1550 közé datálható magyar vonatkozású dokumentumok felmérése, azonosítása, digitalizálása, adatbank összeállítása, valamint az adatbázis információinak feldolgozása és az eredmények terjesztése, több nyelven. A PPKE Olasz Tanszékének kutatói – együttműködve az MTA Könyvtár Kézirattára, valamint a Magyar Nemzeti Levéltár, az MTA BTK Történettudományi Intézetének munkatársaival és a Milánói Katolikus Egyetemmel – arra vállalkoztak, hogy az említett két olasz város levéltáraiban és könyvtáraiban feltérképezik és adatbázisba rendezik a magyar vonatkozású dokumentumokat. Programunk 2010–2015 között OTKA-finanszírozásban részesült.¹⁷

15 A velencei és a milánói anyag egy részét Óváry Lipót dolgozta fel, és rövid regesztákkal ellátva jelentette meg: Óváry, 1890–1901. Már korábban megjelent: Óváry, 1888. 450–470.

16 Itt például Jászay Magda, Teke Zsuzsanna, Fügedi Erik és mások kutatásait említhetjük.

17 OTKA 81430. XIV–XVI. századi magyar történelmi és irodalmi források Olaszország levéltáraiban és könyvtáraiban (1301–1550).

Elsősorban a megvalósíthatóság szempontja vezérelt bennünket. Világosnak tűnt, hogy erőinkhez képest túlméretezett levéltári állomány feldolgozását nem szabad tervbe venni, hiszen nem tudnánk megvalósítani. Ezért kiválasztottunk néhány, viszonylag kisebb, átláthatóbb, de így is elképesztően gazdag levéltárat, illetve könyvtárat. Olyanokat, amelyek a középkori Magyarországgal szoros kapcsolatokat ápoló államok iratait őrzik: Milánó és Modena intézményeit (utóbbi város a Ferrarai Hercegség állami iratainak őrzőhelye 1598-tól).¹⁸ Abból a szempontból is kedvezőnek tűnt ez a célkitűzés, mivel Milánóban számíthattunk egyetemi partnereinkre, és a két olasz város nincsen messze egymástól.

A kutatást megelőzően feltettünk egy módszertani kérdést: milyen mértékben átlátható és használható az a munka, amelyet az előttünk járó kutatók végeztek 1850 és 1915 között? Abból mennyit jelentettek meg nyomtatásban, és van-e még olyan dokumentum, amelynek létezéséről nem tudunk? Szerencsére nyomtatott források is napvilágot láttak (Wenzel, Nyáry, Thallóczy és mások munkái),¹⁹ de ezekből sem fordítás, sem mutató nem készült, amint áttekinthető bibliográfia sem.²⁰

Munkánk során a 19–20. század fordulóján végzett, de később megszakadt másolatgyűjtésből kiindulva az MTA Könyvtár Kézirattárának anyagát felülvizsgáltuk, kiegészítettük, katalogizáltuk. Az öt év során több, a magyar kutatás számára eddig ismeretlen, magyar vonatkozású számadáskönyvet sikerült azonosítanunk és leírunk, valamint több ezer magyar vonatkozású diplomáciai iratot – királyi és hercegi levelek, követjelentések, követi utasítások, kémlevelek stb. – dolgoztunk fel. Adataink tárolására és rendszerezésére létrehoztunk egy adatbankot, amely a *vestigia.hu* honlaphoz kapcsolódva nyilvánosan használható adatbázis. Az adatbankban kutatóink, doktoranduszaink és mesterszakos diákjaink közreműködésével eddig 3147 rekordot rögzítettünk. Több esetben az alapadatokon túl regesztát is készítettünk, sőt a dokumentumról készült fényképeket is elérhetővé tettük. Így rendszerünk, bár az adatbázist *incipiten* és *expliciten* alapuló egyszerű indexnek tekinthetjük, egy hagyományos mutatónál több lehetőséget kínál a kutatásra. A digitális adatbank előnye, hogy nem csupán lapozni tudjuk, hanem a belső linkek révén kereshetővé is váltak a rekordok. Az egyes dokumentumok leírásán túl személyneveket, helyneveket, dátumokat tudunk benne keresni, a különböző adatokat össze tudjuk fésülni. Az adatbázis létrehozása tehát a kutatás legkiemelkedőbb

18 Lukinich, 1935b. 33–36. (Modena) és 38–39. (Milánó).

19 Az elindított sorozatok keretében megjelent munkákat Jakab Elek 1892-ben már büszkén említi. Jakab, 1892. 19.

20 „Három esztendővel azután, hogy a bizottság Óváry Lipót nápolyi kutatásairól és másolásairól döntött (1864. okt. 17.), vagyis 1867. október 19-én került a bizottság elé *Barátosi Mircse Jánosnak: Milánói Magyar Okmánytára*, mely a milánói levéltárak magyar vonatkozásainak sajtó alá készített másolatait tartalmazta.” Wenzel Gusztáv „kiadásra érdemesnek találta”, de „a gyűjtemény önállóan sohasem látott napvilágot”. (Lukinich, 1935b. 25.) Wenzel Gusztáv egyébként nyilvánosan méltatta Mircse és Óváry munkáját (*Második akadémiai ülés*, 1872. 9–13.). Barátosi Mircse János 1868-ban fejezte be munkáját Milánóban: az év tavaszán már Velencében volt. Toldy Ferencsel folytatott levelezése a mai napig feldolgozatlan és az MTAKK Magyar. Ir. Lev. 4° 110 kötetben a 140–244. lapon összekötve olvasható. Az első levelét 1868. május 9-én vették át, utolsó levele 1870. július 2-án kelt. Milánóból írt levelei a 141–150. lapon olvashatók. Ezekből az is kiderül, hogy Mircse Mantovában is járt. Tóth Gábornak köszönöm, hogy felhívta a figyelmemet erre az anyagra.

eredményének tekinthető. Modena és Milánó esetében a két állami levéltár és egy-egy fontos könyvtár (Ambrosiana és Estense) magyar anyagát gyűjtöttük egybe. Így kutatásunk mintául is kívánt szolgálni hasonló jellegű hungarikafeltárások számára, és a visszajelzések alapján az valóban működhetne így.

Amennyiben ez a projekt komolyabb és folyamatosabb támogatáshoz jutna, a feltárt magyar vonatkozású tételek száma több tízezerre emelkedhet. A Hunyadi- és a Jagelló-kor legnevesebb kutatói is elismeréssel szóltak munkánkról és rendszeresen tudták használni az adatbankot. Régészek, zenetörténészek, művészettörténészek, gazdaságtörténészek érdeklődnek a program után. A szabadon hozzáférhető, jól kezelhető és kereshető felület jelenleg már működik, de kiegészítésekre, néhány esetben javításokra is szorul, amit a projekt finanszírozásának 2015. évi befejezése óta – kicsit aggódva az informatikai háttér törékenysége miatt – önerőből végzünk. Végcélunk az általunk gyűjtött adatoknak a Magyar Nemzeti Levéltár DF/DL rendszerébe történő integrálása. Megoldást keresünk arra, hogy az általunk feltárt hungarikaanyagok a történelmi Magyarország területén vagy más levéltárakban rögzített forrásokkal egy, közös felületen is hozzáférhetővé válhassanak.

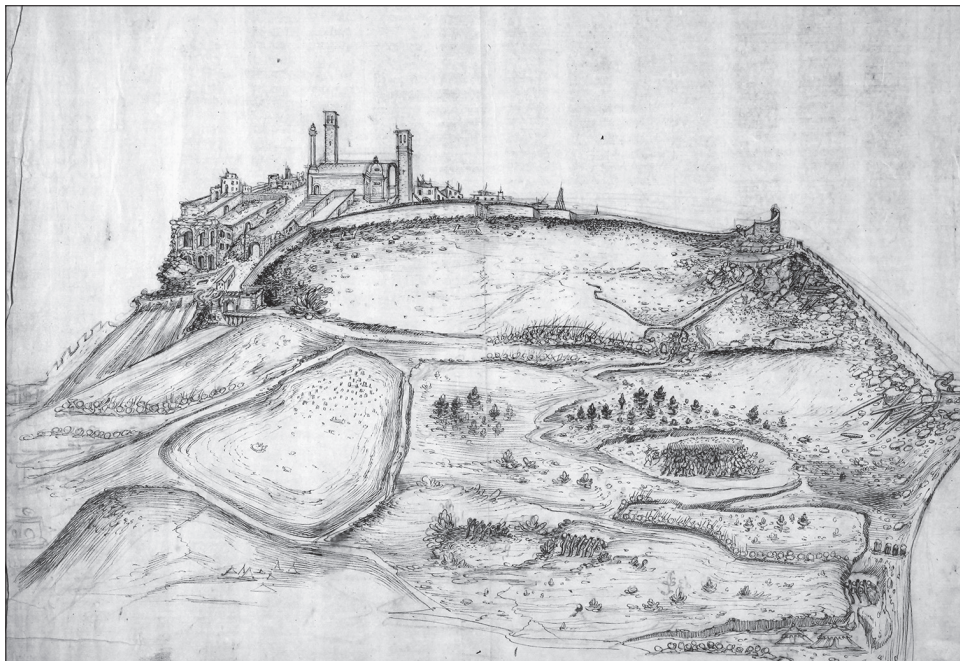
A kutatócsoport eddigi munkája során a forrásfeltárás és -rendszerezés élvezett prioritást. Ugyanakkor az összegyűjtött anyag alapján számos szakdolgozat, tanulmány, egy doktori disszertáció, valamint egy monografikus tanulmánykötet is született. Elsősorban Kuffart Hajnalka munkáját szeretném kiemelni, aki Estei Hippolit esztergomi számadáskönyveiről több cikket is publikált.²¹ Ő immár Szovák Kornél vezetésével folytatja tanulmányait a PPKE Történettudományi Doktori Iskolájában.

Újdonságok olvashatók a 2015-ben megjelent kötetünkben is. Példaképpen Patrizia Cremonini és Mátyus Norbert munkáit emelném ki. Cremonini eddig ismeretlen 16. és 18. századi rajzokat fedezett fel magyar városokról a modenai levéltár katonai térképtárában (1–3. kép),²² és olyan rejtjelkulcsokat is azonosított, amelyeket a magyar udvarral való kapcsolattartásban alkalmaztak. Szintén levéltári kutatásból kiindulva Mátyus Norbertnek sikerült új adalékkal szolgálni Vespasiano da Bisticci fő művéről, ezen összefüggésben két kimagasló humanista, Handó György és Kosztolányi György személyét, történelmi és kulturális szerepét új megvilágításba helyezve. Az itáliai diplomaták levelezései külön, szerteágazó terület. Ezekkel egyelőre szakdolgozatok keretében foglalkoztak diákjaink, olasz, történelem és latin szakon egyaránt, legtöbbször a levelek későbbi kiadásának előkészítését végezték el, a retorikai, nyelvészeti részeket elemezték, kiemelve a legfontosabb történelmi adatokat.²³

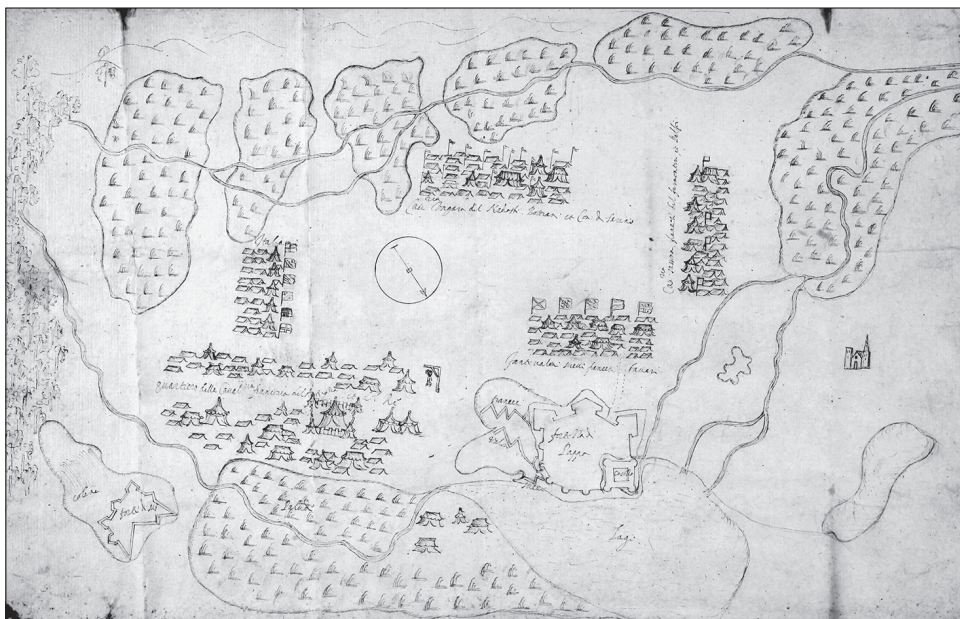
21 Kuffart, 2013. 87–154.

22 Forrás: 1. kép: ASM Mappario Estense Militare, 130., 2. kép.: ASM Mappario Estense Militare, 117., 3. kép: ASM Mappario Estense Militare, 131/5. A képek közlésének engedélyezési száma: 586/28.01.02/20.1. Ezúton mondunk köszönetet Patrizia Cremonininek, a modenai levéltár igazgatójának, a tanulmányban közreadott rajzok felfedezőjének és kutatójának, hogy felhívta a képekre a figyelmünket.

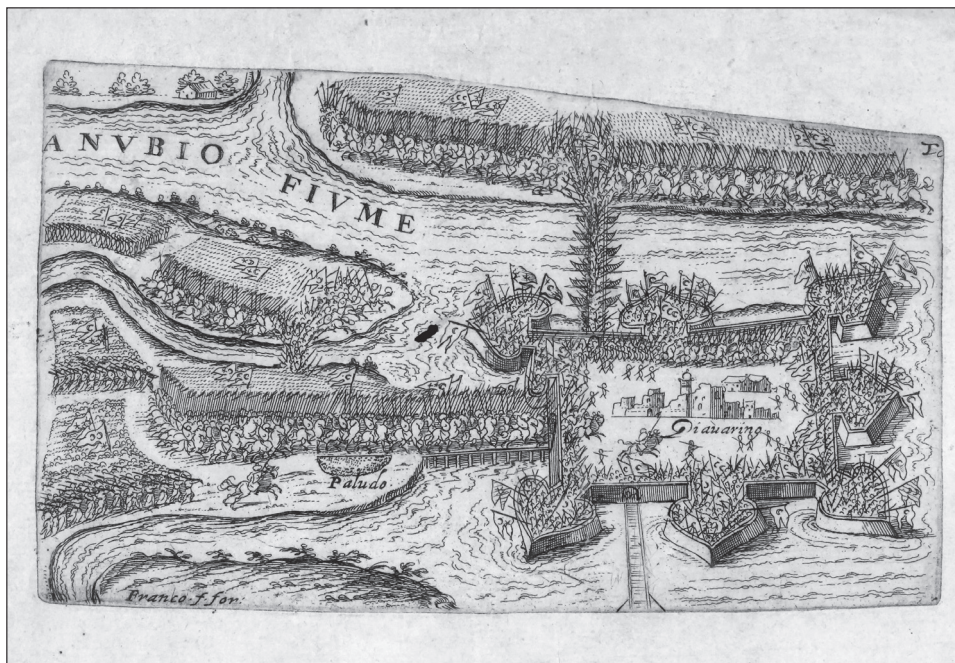
23 Ezek közül talán érdemes legalább egy-két dolgozatot megemlíteni: Mészáros, 2011 (konzulens: Armando Nuzzo); Zanichelli, 2012 (témavezető: Giuseppe Frasso); Szovák Márton, 2014 (témavezető: Mátyus Norbert); Király, 2015 (témavezető: Domokos György).

1. kép. Esztergom ostroma (1598?)

2. kép. Pápa ostroma (1597?)

3. kép. Győr ostroma (1594?)

Általánosságban elmondható, hogy a történészek és az irodalmárok még mindig szemben állnak egymással (bár ez nem volt mindig így), az ellentét azonban nem szakmai kérdésekből adódik, hanem sokkal inkább az akadémiai beharcolok következménye, s a két táborra oszlás egyfajta rögzült reflexből fakad csupán. A szövegkritikai kiadás céljai ugyanis változhatnak, de elvei és szabályai nem. A *Vestigia* kutatási tapasztalatai alapján jól kimutatható, hogy a szövegkiadást illetően a tudományos módszer egy és ugyanaz. A jól gondozott szöveg bárhonnan megközelíthető: egyaránt helyénvaló a történelmi (gazdaság-, kultúr- vagy zenetörténeti), a nyelvészeti és a retorikai elemzés ugyanazon dokumentum vizsgálata esetében. Mi több, a történésznek mindig szüksége van itáliai dialektológusra, másképpen nehezen értheti jól ezeket a szövegeket. A nyelvész pedig nem nélkülözheti a történész segítségét, amikor az írásban megjelenő személyeket és helyeket azonosítani kell. Ebben a kutatásban ugyanolyan fontos a magyar és az olasz nyelv, valamint ez utóbbi dialektusainak az ismerete, mint a történelmi szakértelem. Ráadásul, mivel a források nemritkán új, eddig ismeretlen adatokat közölnek, nem alapozhatunk csak az eddigi ismert adatokra, sokszor új feltételezéseket kell kidolgozni.

A jövő

Az anyag roppant mennyisége miatt arra nem vállalkozhatunk – és nincs is szükség arra –, hogy a teljes információhalmazt a szakmai közösség elé tárjuk, ám arra igen, hogy néhány jól körülhatárolható adategyüttest közöljünk. A kora újkori diplomáciai levelezés kutatásában érvényesülő nemzetközi trendek azt mutatják, hogy a forráskiadások alapvetően egy világosan meghatározható – általában levéltárilag is egységet képező – forráscsoport teljes közlésére vállalkoznak. Ezen elveket osztva egy Hunyadi- és egy Jagelló-kori magyarországi követjárás teljes anyagának – így a megbízólevelek, jelentések, utasítások, számlák, végbeszámoló – közlését és feldolgozását tűzzük ki célul. Jelen pillanatban a legígéretesebbnek – mivel a politikatörténeti adatokon túl számos kultúrtörténeti újdonsággal is szolgálnak – Nicolò Sadoletto 1481–1482. évi (körülbelül száz dokumentum, Mátyus Norbert vezetésével) és Ercole Pio 1508–1510. évi (körülbelül ötven dokumentum, Domokos György vezetésével) útjainak jelenleg teljesen ismeretlen anyagai tűnnek. A további forrásfeltárás azonban azt is eredményezheti, hogy esetleg más adategyüttes kiadását fontosabbnak és hasznosabbnak ítéljük.

Eddigi kutatásaink során sikerült feltárni és adatbázisban feldolgozni az Estei Hippolit magyarországi érdekeltségeihez köthető esztergomi és egeri számadáskönyveket, melyeknek gazdaság- és társadalomtörténeti jelentősége régóta ismertes a történészszakma előtt. Az Egerben keletkezett számadáskönyvek E. Kovács Péter gondozásában már megjelentek,²⁴ mi az esztergomi kötetek vizsgálatát tűzzük ki célul. A mennyiségileg hatalmas forrásanyag – Estei Hippolit teljes adminisztratív iratanyaga százötven számadáskönyv és két csomag levél, ebből magyar vonatkozásúként eddig nyolcvannyolc kötetet azonosítottunk – rendszerszerű feldolgozása előreláthatólag egy olyan munkát eredményez majd, amely új megvilágításba helyezi a késő középkori Magyarország gazdaságtörténetét. Az egrinél bővebb esztergomi anyag rendszerező feldolgozását Kuffart Hajnalka már megkezdte. A munka újszerű gazdaságtörténeti feldolgozást hoz majd, mivel ezáltal – a nagyszámú követjelentést a számadáskönyvekkel együtt vizsgálva – tételesen be lehet mutatni a személyi viszonyokat az esztergomi érseki udvarban, illetve a magyar királyi és a ferrarai hercegi udvar közti kapcsolatokat.

Amennyiben a jövőben sikerül támogatáshoz jutni, a Milánói Állami Levéltár és a Modenai Állami Levéltár után alapvetően még a Mantovai Állami Levéltárban végeznénk rendszeres és szisztematikus kutatást. Elképzelhető ugyanakkor, hogy a kutatómunka során feltárt adatok alapján felmerülő kérdések szükségessé teszik más levéltári intézmények felkeresését is, de ezekben rendszeres kutatást nem tervezünk.

A korábbi OTKA-támogatás lejárt, ezért 2015-ben és 2016-ban új pályázatot adtunk be, de mind a kétszer elutasították jelentkezésünket, igaz, nagyon dicsérve a projektet. Egyéb pályázatokkal is ugyanígy jártunk. A kutatást egyelőre tehát csak saját kereteinkből tudjuk folytatni, a dokumentumokról megszerzett fényképe-

²⁴ E. Kovács, 1992.

ket hasznosítva. Az informatikai fejlesztésekre viszont mindenképpen további pénzforrásra lesz szükségünk.

Minden kutatásnak megvan a maga sorsa. Az itáliai hungarikaanyag feltárása során az eddigi két nagy megtorpanást a szabadságharc, később az I. világháború jelentette.²⁵ Mostanában „csak” a pénzforráshiány az ellenfél (legalábbis ez szerepel a támogatást elutasító indoklásban). Mindenesetre úgy érezzük, eddigi munkánkat siker koronázta, hiszen sok kutató számára elérhető, rendezett és végre áttekinthető magyar vonatkozású forráscsoportokat kínálunk. A diákok számára rendkívüli izgalmas lehetőség, hogy megtapasztalhatják a primer források kutatását. Összességében elmondható: a *Vestigia* eddig elért eredményei megerősítik azt a jól ismert tény, miszerint az Itáliában őrzött források terjedelmük és értékük miatt kulcsfontosságúak az egész magyar kultúra számára.²⁶

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

ASM

Archivio di Stato di Modena

MTAKK

MTA Könyvtár Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye

2. Kiadott források és szakirodalom

Balázs

1965 Balázs Péter: Beszámoló az olaszországi tanulmányútról. In: *Levéltári Szemle*, 15. (1965) 1–2. sz. 320–333.

Borsa

1961 Borsa Iván: Az Országos Levéltár Filmtárának 1960. évi gyarapodása. In: *Levéltári Szemle*, 11. (1961) 2. sz. 28–73.

1962 Borsa Iván: Az Országos Levéltár Filmtárának 1961. évi gyarapodása. In: *Levéltári Szemle*, 12. (1962) 1. sz. 35–69.

Domokos–Mátyus–Nuzzo

2015 *Vestigia. Mohács előtti magyar források olasz könyvtárakban*. Szerk.: Domokos György–Mátyus Norbert–Armando Nuzzo. Piliscsaba, 2015.

25 Lukinich, 1935b. 13–14. Lukinich korábbi tanulmányából az olvasható ki, hogy az 1920-as években az érdeklődés az Akadémia (ezen belül a történettudomány) iránt lankadt, ami nem új jelenség, mivel már Széchenyi István 1844. december 26-i akadémiai közgyűlési megnyitójában „fájdalmas lemondással volt kénytelen megállapítani, hogy »Académiánk is már jóformán kiesett a’ divatból és ekkép a’ nagy közönség’ kegyéből«”. Lukinich, 1926a. 4. idézi: Széchenyi, 1846. 58.

26 Ezt a véleményt Wenzel Gusztáv is kifejtette 1872. január 8-án a második akadémiai ülésen, a második osztály első ülésén (*Második akadémiai ülés*, 1872. 9–13.), és a Történelmi Bizottság is kiemelkedően fontosnak tekintette az olasz–magyar történeti kapcsolatokat (Lukinich, 1935b. 41–42.).

E. Kovács

1992 E. Kovács Péter: *Estei Hippolit püspök egri számadáskönyvei (1500–1508)*. Eger, 1992.

Fazekas

2013 Fazekas István: *Mi a hungarika? Magyar vonatkozású levéltári iratok különös tekintettel a hajdani Monarchiára*. In: *Levéltári szemle*, 63. (2013) 3. sz. 5–14.

Fráter

1966 Fráter Jánosné: *A Magyar Tudományos Akadémia történettudományi bizottságának működése (1854–1949)*. Bp., 1966. (MTA Közleményei, 52.)

1974 Fráter Jánosné: *A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai 1854–1949*. Bp., 1974. (MTA Könyvtárának Kiadványai, 70.)

Harmadik nagy gyűlés

1832 Harmadik nagy gyűlés 1832. In: *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*, I. (1832) 88–97.

Jakab

1892 Jakab Elek: *A M. T. Akadémia kézirat-tárának ismertetése. Olvastatott a II. osztály ülésén 1892. febr. 8-án*. Bp., 1892.

Király

2015 Király Bálint: *Ludovico Florino egri kormányzó leveleinek kiadása*. Piliscsaba, 2015.

Kollega Tarsoly

1992 Kollega Tarsoly István: *Levéltári hungarika kutatás*. In: *Levéltári Szemle*, 42. (1992) 2. sz. 40–52.

Kosáry

1975 Kosáry Domokos: *A Magyar Tudós Társaságtól a Magyar Nemzeti Akadémiáig 1831–1849. A társadalomtudományok*. In: *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada, 1825–1975*. Főszerk.: Pach Zsigmond Pál. Bp., 1975. 52–69.

Kuffart

2013 Kuffart, Hajnalka: *I libri contabili di Ippolito d'Este, cardinale di Esztergom: materiali per l'edizione critica*. In: *Esercizi di Filologia*. A cura di Armando Nuzzo, con la collaborazione di Ágnes Ludmann. Bp., 2013. 87–154.

Lukinich

1926a Lukinich Imre: *A Magyar Tudományos Akadémia és a magyar történettudomány*. In: *Budapesti Szemle*, 54. (1926) 202. köt. 584. sz. 1–16.

1926b Lukinich Imre: *A Magyar Tudományos Akadémia és a magyar történettudomány*. In: *A Magyar Tudományos Akadémia első évszázada. Az alapítás századik évfordulója alkalmából tartott ünnepi beszéd és előadások*. I–II. Bp., 1926–1928. I. 127–142.

1935a *A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottsága másolat- és kézirat-gyűjteményének ismertetése*. Összeállította Lukinich Imre. Bp., 1935.

1935b *A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottsága másolat- és kézirat-gyűjteményének ismertetése*. Összeállította Lukinich Imre. In: *Akadémiái Értesítő*, 45. köt. (1935) január–március, 5–102.

Második akadémiai ülés

1872 Második akadémiai ülés. A második osztály első ülése. 1872. jan. 8-án. In: *A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője*, 6. (1872) 1. sz. 5–13.

Mészáros

2011 Mészáros, Zsuzsanna: *Lettere di Beatrice d'Aragona (1486–89)*. Piliscsaba, 2011.

Mircse

1867 Mircse János: Két érdekes okmány a milánói királyi levéltárból. In: *Magyar Történelmi Tár*, Második sorozat (1867) 1. köt. 250–252.

Nuzzo

2008 *Lettere di Stato di Coluccio Salutati. Cancellierato fiorentino (1375–1406). Censimento delle fonti e indice degli «incipit» della tradizione archivistico-documentaria*. I–II. A cura di Armando Nuzzo. Roma, 2008. (Nuovi studi storici, 77.)

Óváry

1883 Óváry Lipót: Regesták a Magyar Tudom. Akadémia kézirtattárában létező s olaszországi levéltárakban másolt magyar történelmi vonatkozású oklevelekből. In: *Történelmi Tár*, Első sorozat, 11. (1888) 3. sz. 450–470.

1890–1901 Óváry Lipót: *A Magyar Tud. Akadémia történelmi bizottságának oklevél-másolatai*. I–II. Bp., 1890–1901.

Praznovszky

1993 Praznovszky Mihály: Két haza szolgálatában. Óváry Lipót pályaképe. In: *Veszprémi Szemle*, 1. (1993) 1. sz. 20–29.

Sashegyi

1968 Sashegyi Oszkár: A Milánói Állami Levéltár. In: *Levéltári Szemle*, 18. (1968) 3. sz. 775–783.

Széchenyi

1846 A beszéd, mellyel a' Magyar Akadémia köz ülését, 26. dec. 1844. megnyitotta a' másod elnök, gróf Széchenyi István. In: *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*, VII. (1846) 52–59.

Szedő

1958 Szedő Antal: Az olasz állami levéltárak. In: *Levéltári Híradó*, 8. (1958) 1–2. sz. 55–79.

Szovák

2014 Szovák Márton: *Adalékok az 1495 és 1496 közötti olasz–magyar diplomáciai levelezéshez*. Piliscsaba, 2014.

Zanichelli

2012 Zanichelli, Laura: *Lettere sull'Ungheria tra Ludovico il Moro e Bartolomeo Calco*. Milano, 2012.

ARMANDO NUZZO

ITALO–HUNGARIAN DIPLOMATIC RELATIONS (1301–1550)

Unexplored material related to diverse aspects of Hungarian history is still considerable in Italian archives and libraries. Although efforts have already been made at unearthing such material, the use of the discovered sources is greatly hindered by the lack of any systematization. The project running under the name of *Vestigia* (www.vestigia.hu) between 2010 and 2015 accordingly aimed at simultaneously exploring new material and presenting it in a systematic manner. Yet an inherent feature of any such auxiliary study is the fatal shortness of the available time span to carry the project to complete fruition, while no Hungarian project can be planned ahead for more than five years. The research of *Hungarica* material necessitates continuous work, and the *Vestigia* – in case it could be continued – aims at completeness with regard to collections in Florence and Venice. Italy in general, however, will still offer a great amount of evidence for the researchers of Hungarian history.

A Luxemburgok pénze¹

Henriket, a kicsiny Luxemburg grófját 1308-ban választották német királlyá, majd 1312-ben német-római császárrá koronázták. Henrikkel a Luxemburgi-dinasztia Közép-Európa egyik meghatározó uralkodócsaládjává vált, fia, János cseh király, unokája, (IV.) Károly pedig a cseh korona mellé a német-római császárit is megkapta. IV. Károly Prágát tette birodalmának központjává, egyháza neki köszönhetően érseki rangra emelkedett. Ugyancsak nagyszabású építkezéseket folytatott a városban. Ennek tulajdonítható, hogy Károly ma is kitüntetett szerepet tölt be a prágai és a cseh történelemben, öntudatban. A császári trónt és a cseh koronát Károly fiai, Vencel és Zsigmond is megszerezték, utóbbi pedig ötvenesztendőös magyarországi uralmának, diplomáciai tehetségének, törvényeinek, illetve a török elleni védvonal felállításának köszönhetően a magyar történelem meghatározó alakjává vált. Éppen ezért a Luxemburgi uralkodók kutatása túlmutat a nemzeti történetírás keretein, s nemzetközi konferenciák, kiállítások és eszmecserek lehetőségével kecsegtet. Már több fontos kezdeményezés is történt hasonló nemzetközi együttműködés és közös projektek megvalósítására, amelyre a tavalyi év – IV. Károly születésének 700. évfordulója – is jó alkalmat teremtett.²

A 2015-ben, Roman Zaoral szerkesztésében megjelent tanulmánykötet, noha tematikáját tekintve sokkal szélesebb időszakot ölel fel (a 14. század elejétől a 16. század második feléig), alapvetően a Luxemburgok irányította Közép-Európát vizsgálja. Ez a hangsúlyeltolódás nem véletlen, ha a szerzőgárdára pillantunk látható, hogy a prágai egyetemen tanító szerkesztő mellett többnyire cseh történészek (Antonín Kalous, Stanislav Bárta, Petr Kozák, Martina Maříková, Zdeněk Puchinger, Pavla Slavíčková, Marek Suchý, Zdeněk Žalud) tanulmányai töltik meg a kötetet. Ettől függetlenül azonban az olvasó egy nemzetközi együttműködés keretében elkészült könyvet vehet kezébe, hiszen a kötet a prágai Károly Egyetemen 2013-ban tartott közép-európai gazdaságtörténeti konferencia előadásait tartalmazza. A cseh történészek mellett találunk írásokat szlovák (Daniela Dvořáková, Martin Štefánik), lengyel (Beata Mozejko, Grzegorz Myśliwski), illetve magyar szerzőktől (Incze János, Nagy Balázs) is. Sőt a kötet első két tanulmányát Hendrik Mäkeler, az Uppsalai Egyetem

1 *Money and Finance in Central Europe during the Later Middle Ages*. Edited by Roman Zaoral. New York, Palgrave Macmillan, 2015. 269 p. (Palgrave Studies in the History of Finance.)

2 Bayerische-Tschechische Landesausstellung „Karl IV.“ Prága–Nürnberg 2016. 10. 20.–2017. 03. 05. Hasonló kezdeményezés volt például a 2006-ban Budapesten és Luxemburgban tartott kiállítás. Vö. *Sigismundus rex et imperator. Kunst und Kultur zur Zeit Sigismunds von Luxemburg. 13087–1437. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1437. (Kiállítási katalógus.)* Szerk.: Takács Imre–Jékeli Zsombor–Papp Szilárd–Pozsler Györgyi. Bp.–Luxemburg, 2006.

éremtárának őre, valamint Michael North, a németországi Greiswaldi Egyetem professzora jegyzi. A tizenöt tanulmány négy tematikus egységbe sorolódik, melyek felölelik a pénzverés, az udvartartás költségei, a városi számadások, illetve az egyház és gazdaság kérdéskörét. A tanulmányok közül – megkésve, de csatlakozva IV. Károly születési évfordulójához – a Luxemburgi-családdal kapcsolatos írásokat ismertetem röviden, melyeken keresztül jól megismerhető a teljes kötet tematikája, struktúrája és módszertana is.

A kötet első tanulmányában Hendrik Mäkeler a Német-római Birodalom 14. századi monetáris politikáját, a császárok pénzverési monopóliumának kérdését vizsgálja. A birodalmi arany- és ezüstpénzverés legfontosabb szabályozása IV. Károly nevéhez fűződik. Magát az aranypénzverést IV. (Bajor) Lajos vezette be a birodalom területén, de például Frankfurt, Lübeck, illetve Speyer városok, valamint Köln és Trier választófejedelemségek már szintén rendelkeztek aranypénzverési kiváltsággal akkor, amikor IV. Károly az 1356. évi német Aranybullában szabályozta a pénzverés monopóliumának kérdését. Károly korábban maga is veretett aranypénzeket, mind a cseh korona országaiban, mind a birodalom területén. Előbbi a könnyebb forint, míg utóbbi a nehezebb *écu d'or* volt. Az 1365–1369 között a császári kancellárián is dolgozó jegyző, Johannes von Gelnhausen által összeállított *Collectarius perpetuarum formarum* szerint Károly kétféle – egy nehezebb és egy könnyebb – aranypénzt akart meghonosítani a birodalomban. Az uralkodó már az 1355. évi nürnbergi birodalmi gyűlésen is igyekezett az aranypénz verését császári hatáskörbe vonni, ám az egy évvel később kiadott német Aranybulla csupán annyit mondott ki, hogy a császárnak a saját földjén joga van aranypénzt veretni. Az azonban, hogy ez a „saját föld” csak Csehországot jelenti vagy az egész birodalmat, nem derül ki az Aranybullából. Károlynak végül nem sikerült megvalósítania a kívánt ellenőrzést az aranypénzverés fellett, ezt a hiányosságot igyekezett, ha nem is ellensúlyozni, de tompítani az ezüstpénz-kibocsátás központi szabályozásával.

A kötet második, az udvar finanszírozását tárgyaló tematikus fejezete főleg a Luxemburgokra összpontosít. Zdeněk Žalud, České Budějovice egyetemének oktatója tanulmányában Luxemburgi János cseh király pénzügyeit vette górcső alá. Sok kortárs és az utókor szemében János eltékozolta a vagyont, és rengeteg kölcsön felvételére szorult. A szerző azonban rámutatott, hogy a király már elődeitől is hatalmas adósságot örökölt, amikor trónra lépett. Žalud sorra veszi János király rendes és rendkívüli jövedelmeit, melyek között fontos bevételi forrásnak számítottak a különféle hitelek. Ennek bemutatására a szerző a prozopográfia módszerét hívta segítségül: alaposabb vizsgálat alá vette az uralkodó négy legfontosabb hitelezőjét. A király részére kölcsönöket nyújtó személyek köre változatos. Egyikük: Frenzlín Jakobi prágai polgár volt, aki korán nemesi hivatalokat is betöltött (például prágai várnagy, alkamarás). Frenzlín később maga is nemességet szerzett, birtokokat kapott, s már cseh nemesként vett részt János király hadjárataiban. Hitelezői tevékenysége a Luxemburgi-dinasztia más tagjaira is kiterjedt, üzletfelei közé tartozott Balduin trieri érsek – a király nagybátyja –, illetve Henrik alsó-bajorországi herceg, János király veje is. Testvérei szintén üzleti tevékenységet folytattak. A második vizsgált személy egy cseh arisztokrata család sarja, Peter Rosenberg. Katonai és pénzügyi támogatásáért cserébe az uralkodó különböző birtokokat, uradalmakat kötött le számára, sőt a főkamarrássá kinevezett Rosenberg részt kapott a Kutná Hora-i ezüsbánya urburájából, illetve a különböző adókból és egyéb jövedelmekből is. Vele ellentétben, Gisco de Reste boroszlói polgárcsaládban született. Kölcsönei nemcsak János, hanem a cseh korona számára is jelentős haszonnal szolgáltak, az általa folyósított összegek segítették ugyanis a királyt, hogy megszerezze Sziléziát. A kölcsönök ellenértékéért zálogokat, szolgálatai jutalmaként pedig hivatalokat is kapott Jánostól. A negyedik hitele-

ző Arlani Arnold luxemburgi lovag és középnemes volt. János később Luxemburg senéchal-jává és tanácsadójává is megtette Arnoldot, aki jelentős mennyiségű kölcsönt folyósított az uralkodónak. 1343-ban már régensként irányította Luxemburg grófságát, János király halála után azonban fia, Károly, illetve nagybátyja, Balduin érsek kisemmizték őt és örököseit. János királynak nemcsak hogy sikerült törlesztenie az elődei által felhalmozott jelentős adósságot, hanem a kedvező kölcsönök új területek – Szilézia – megszerzésében is segítettek. A hitelezőit pedig a király a zálogbirtokok mellett különféle hivatalokhoz is hozzásegítette.

A hitelezés és kölcsönök kérdéskörénél maradva, a magyar szakirodalomban Deér József 1936-ban megjelent, *Zsigmond király honvédelmi politikája* című monográfiája óta a Luxemburgi uralkodó birtokzálogosításai és e jelenség politikai szerepe jól ismert. Jelen kötetben a Közép-európai Egyetem (CEU) doktorandusza, Incze János foglalta össze a Zsigmond király magyarországi zálogosításaival kapcsolatos újabb kutatási eredményeket, kategorizálva és elemezve a kölcsönöket és zálogokat. A tanulmánykötet azonban nemcsak a magyar középkorászok számára ismert magyarországi jelenséget vizsgálja, hanem Incze dolgozatának mintegy párjaként megtaláljuk benne Stanislav Bárta, a brnói Masaryk Egyetem oktatójának írását, amely Zsigmond csehországi zálogpolitikájára fókuszál. A két szerző különböző oldalról közelítette meg a kérdést: míg Incze a zálogosítás jogi dimenzióit helyezte a középpontba, Bárta inkább gazdaságtörténeti szempontból vizsgálta meg azt, a kölcsönadott összegekre, a zálogbirtokok értékére, illetve a pénznemekre helyezte a hangsúlyt. A két tanulmány alapján szembetűnőek a hasonlóságok. Jelesül a zálogbirtokokat Zsigmond mindkét országban felhasználta a katonai politikájában: nemcsak a katonái érdemeit jutalmazta zálogbirtokokkal, hanem zsoldosok felfogadásakor is sok esetben zálogbirtokok képezték a fizetséget. Zsigmond csehországi zálogosításaival összesen 130 teljes szövegű – eredeti, illetve másolatban fennmaradt – oklevél foglalkozik. A Cseh Királyságban az uralkodó főként egyházi birtokok elzálogosításával jutalmazta, illetve fizette katonáit és hívet. Ennek két nagyobb hulláma volt, melyek politikatörténeti eseményekkel magyarázhatóak. Az egyik az 1420 és 1422 közötti időszak, amikor a husziták elleni hadjáratának költségeit kellett utólagosan kifizetnie, míg a másik az 1436. év vége, amikor a zálogbirtokok szolgálták hívei lojalitásának megerősítését, illetve ellenségei támogatásának megnyerését. A birtok bevétele és a zálogösszeg esetileg változott, ám míg a magyarországi zálogosításoknál többnyire az uralkodó számára kedvező feltételekkel születtek meg az efféle egyezségek, addig a csehországi zálogosítások a hitelezőknek kedveztek.

Zsigmond király és császárszár második felesége, Cillei Borbála gazdasági, pénzügyi és politikai szerepével Daniela Dvořáková foglalkozott. A szerző avatott ismerője a Zsigmond-kor történetének, a Stiborici Stiborról szóló *A lovag és királya* című monográfiája magyar nyelven is megjelent. Dvořáková jelen tanulmányában Borbála királyné birtokszerzését, illetve az adószedésben, valamint férje zálogosítási politikájában betöltött szerepét vizsgálta. A szerző bemutatja a konfliktusokat és kiegyezéseket a királyi pár között, amelyek mögött politikai, diplomáciai okok is húzódtak. 1419-ben például az okozott konfliktust a férj és feleség között, hogy Borbála Zsigmondtól eltérő politikát folytatott; a király által elrendelt, Velence elleni zárlattal mit sem törődve kereskedett a köztársasággal. Az ellentét miatt elvesztett birtokokat és bevételi forrásokat azonban 1424-ben visszakapta a királyné, aki ettől kezdve a háttérben maradva, férjét támogatva szólt bele a királyság politikai és gazdasági kérdéseibe. Bár Zsigmond maga is kiváló diplomáciai érzékkel rendelkezett, felesége ebben is hatással volt királyi férjére, Dvořáková szerint ugyanis Borbála is nagy szerepet játszott abban, hogy Zsigmond támogatta Vitautas litván nagyfejedelem királlyá koronázását. Gazdasági tevékenysége is jelentős volt, nemcsak a magyar bányavárosokat, hanem például

Frankfurt város adóját is megkapta férjétől. Vagyonát és bevételeit erélyesen védte mind a husziták ellen, mind a tartozások és az adók behajtása során, ezeket sok esetben akkor is sikerült beszednie, amikor férje kudarcot vallott. Borbála korának egyik legerősebb és legbefolyásosabb nője volt. Zsigmond halálakor 31 váruradalmat birtokolt, amivel – rövid ideig – az új királynál is gazdagabbnak számított.

A tanulmánykötet egyaránt foglalkozik a királyi udvarok, a városok és az egyházi intézmények számadásaival is. Ezek közül talán a legunikálisabbak a Szent Vitus-székesegyház építése során készült számadások. 1341-ben Luxemburgi János király, hogy méltó sír- emlékeket állítsanak Szent Vencelnek és Szent Adalbertnek, illetve hogy egy új templomot építsenek, a cseh ezüstabányák urburájának tizedét a prágai káptalannak adományozta. Az építkezést János fia, IV. Károly is jelentősen támogatta, a *Series ducum et regum* című krónika szerzője pedig egyenesen azt állította, hogy a templom a császár költségére épült. A város és az épülő templom tekintélyét tovább emelte a prágai püspökség érseki rangra emelése. Az első érsek, Pardubicei Ernő mindent megtett a katedrális építésének finanszírozása érdekében, a káptalan ugyancsak kivette a részét a költségekből, míg a prágai egyházmegye papjai bűnbocsánatot adtak az építkezésre adományozó világiaknak. János király és IV. Károly mellett a család más tagjai is tettek különféle adományokat a katedrális számára, IV. Vencel védőszentje sírjának ékesítését, míg Jodok morva őrgróf három oltár építését támogatta. Az 1372–1378-ból fennmaradt számadásokból azt is megtudjuk, mire fordították a befolyó összegeket. Az építésetörténet szempontjából kiemelkedő jelentőségű forrást Marek Suchý, a prágai káptalan könyvtárának és levéltárának munkatársa vizsgálta. A forrás heti számadásokat tartalmaz. Előbb az építkezés vezetői (például az építész, a kőművesmester), majd az ácsok, kovácsok, kőművesek, kőfaragók és fuvarosok bérei, végül pedig az építőanyagra, eszközökre, illetve az idénymunkások fizetésére fordított összegek szerepelnek. Az építkezést irányító és a számadást vezető kanonokok már nem heti bért, hanem féléves fizetést kaptak munkájukért. A munkások többsége kevesebb fizetséget kapott télen, mint nyáron, „köszönhetően” a nyári munkaórák nagyobb számának. Emellett egyéb juttatásokban, bónuszokban is részesülhettek, illetve a fontosabb mesterségek vezetői ruhákra, fűtőanyagra, sörre is kaptak pénzt. A forrás szórványosan – a fuvarosoknak, valamint a kereskedőknek fizetett összegek révén – tájékoztat az építőanyagok minőségéről és a felhasznált homokkő származási helyéről is. A számadás tehát nemcsak a Luxemburgi királyok és császárok által támogatott építkezés folyamatát világítja meg, hanem egyaránt segít megismerni egy középkori mesterember, vagy akár egy fuvarozással foglalkozó paraszt munkáját és bérezését.

A Roman Zaoral által szerkesztett kötet különféle szempontok szerint, leginkább az uralkodókra – különösen a Luxemburgokra –, illetve a számadáskönyvekre összpontosítva mutatja be a késő középkori közép-európai gazdaságtörténetet, angol nyelven. A szerzőgárda összetételének köszönhetően a munka különösen a cseh középkorkutatás jelenlegi eredményeinek megismerésére kínál kiváló lehetőséget. Akad azonban néhány bosszantó hiba és következtetlenség a kötetben: az azonos pénznemek, illetve földrajzi és személynevek a tanulmányokban különböző alakokban szerepelnek, s ez a következtetlen név- és fogalomhasználat megnehezíti az olvasó dolgát a tanulmányok közötti összefüggések felismerésében. Az I. Károly magyar királyra I. Róbertként való hivatkozás például különösen zavaró és határozottan pontatlan. A földrajzi nevek esetében ugyancsak a szerzőkre bízta, hogy a mai szláv vagy pedig esetleg a középkori német alakot használják (például Wrocław – Breslau, Bratislava – Pressburg stb.), bár többnyire az első említéskor mindkét alakot feltüntetik, ezt követően azonban esetleges a használatuk. A helynévmutató persze segít, de szerencsésebb lett volna egységes név- és fogalomhasználatra törekedni. Szintén

rejtélyes, hogy mi célt szolgál a kötet végére bekötött tizenöt üres oldal. Mindenesetre a kötet célkitűzéseinek eleget téve világnyelven mutatja be a különféle közép-európai nemzeti történetírások eredményeit és észrevételeit, segítve azok beillesztését a nemzetközi gazdaságtörténeti kutatásokba.

*Kádas István**

* A szerző az MTA BTK „Lendület” Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport munkatársa (1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., kadas.istvan@btk.mta.hu).

Szent Márton és Magyarország¹

2016 mozgalmas év volt a hagiográfiával foglalkozó kutatók számára, mivel a Pannóniából származó tours-i püspök, Szent Márton születésének 1700. évfordulójára számos tudományos eseményt szerveztek, tematikus folyóiratszámot, kötetet szerkesztettek, és megannyi új kutatási eredmény is napvilágot látott. A nagyszabású eseménysorozat egyik nyitó állomása természetesen a szent szülőhelye, Szombathely volt, ahol 2015. április 16–17-én Tóth Ferenc és Zágórhidi Czigány Balázs *Via Sancti Martini. Szent Márton útja térben és időben* címmel nemzetközi konferenciát szervezett. Az itt elhangzott előadásokat a szervezőpáros tanulmánykötetté formálta, amely 2016 végén jelent meg; ezzel a konferencia és a kötet mintegy keretbe foglalta az emlékévet.

A kötet Szent Márton kultuszának – mind a tematikát, mind a történeti korszakokat tekintve – igen széles spektrumát vizsgálja. A vallás- és kultusztörténeti tanulmányok mellett a szerzők nagy hangsúlyt fektettek a zárandoklatok vizsgálatára. Ez azzal magyarázható, hogy egyrészt maga Szent Márton is beutazta Európát, másrészt a kultusza is, úgymond, bejárta a kontinens egészét. A vizsgált korszakokat tekintve pedig a pannóniai szent kultuszáról az ókortól egészen a 20. századig olvashatók tanulmányok, összesen tizenkilenc. Ebben az írásban főként a középkor- és kora újkorral foglalkozó tanulmányokra koncentrálok.

Kronológiailag Sághy Marianne írása az első, aki a Sulpicius Severus által összeállított Szent Márton-életrajzot vizsgálta, különösen abból a szempontból, hogy a bibliai modellek mennyire érvényesülnek benne. Rávilágított arra, hogy Márton legendáját Sulpicius Severus egyrészt prófétai modell alapján alkotta meg, a tours-i püspököt „új Illésként” mutatva be, másrészt Márton a sátán megtagadásával és ördögűzésével *alter Christussá* válik. Bruno Judic Venantius Fortunatus „mártoni útját” vizsgálta, zárandoklatának indítékait és vallásos érzelmeit tárta fel. Venantius Fortunatus itáliai származású költő Galliában tevékenykedett, ahol Tours-i Szent Gergely kérésére megírta *Szent Márton életét*. Ennek befejező részében elképzelte könyve utóéletét, amint eljut szülőhazájába.

Tóth Endre tanulmányában a honfoglalás előtti szentkultuszok továbbélését, ezen belül a Márton-kultusz lehetséges kontinuitását elemezte a Kárpát-medencében. Véleménye szerint a sabariaiak Nagy Károlytól értesülhettek először Szent Márton ottani születéséről, Pannonhalmra a *Mons Sacer* jelzőt pedig egy korábbi, kereszténység előtti szent helyről kaphatta. Kiss Gábor hasonló eredményre jutott, mint Tóth Endre: vizsgálatai alapján egyértelművé válik, hogy Nagy Károly hozhatta el Szent Márton kultuszát Sabariába. Ennek

¹ *Via Sancti Martini. Szent Márton útja térben és időben*. Szerk.: Tóth Ferenc–Zágórhidi Czigány Balázs. Bp., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2016. 376 p.

alátámasztására összevetette a Szent Márton születése helyén épült templom keletkezési körülményeit a szent neveltetési helyén, a Paviához közeli San Martino Siccomarióban található templommal, amelyet szintén meglátogatott Nagy Károly. A két templom és hely közötti számos hasonlóság arra utal, hogy Nagy Károly paviai élményei hatására Sabariában kereste Szent Márton szülőházát, ám ezt a helyiek nem ismerték, így végül a király találta meg.

Kosztai László posztumusz megjelent írásában arról értekezett, hogy miként vált Szent Márton Pannonhalma és Magyarország védelmezőjévé. Tanulmányában amellest érvelt, hogy Szent Márton a királyok védőszentje volt. Ennek hatására elvetette azt az elméletet, amely szerint a védőszentválasztásra a mainzi érsekség volt hatással, mivel szerinte a patrocínium kiválasztása Géza fejedelem programnyilatkozata lehetett a keresztény királyi cím megszerzésére. Zágórhidi Czigány Balázs a középkori Vas vármegye patrocíniumait gyűjtötte össze: eszerint a megyében tizennégy biztosan a középkorra datálható Szent Márton-templom volt. Ezek közül a szerző három egyház (Rábaszentmárton, Hegyházszentmárton és Nádasd) alapításának körülményét részletesebben is vizsgálta.

Szilágyi Magdolna a Nyugat-Dunántúl középkori úthálózatát és városait tanulmányozta. A Nyugat-Dunántúl vidékét a gyér népsűrűség miatt elsősorban távolsági közlekedésre alkalmas utak hálózta be, meglepő módon azonban ezek nem a korábbi római előzményekre épültek, az antik utak általában csak birtokhatárként őrződtek meg. Véleménye szerint – Kubinyi András kutatásait alapul véve – a középkori Nyugat-Magyarországon egyedül Sopron felelt meg a város kritériumainak, ám Szombathely kiemelkedő regionális központnak tekinthető. A külföldre vezető utak mellett a sóhordó utak számítottak különösen jelentősnek a korszakban.

A Szent Márton életének legfontosabb helyszínét jelentő Tours kapcsán több írás is foglalkozik a tanulmánykötetben Szent Márton kultuszának francia vonatkozásaival. Csernus Sándor az 1457. évi tours-i magyar követjárás dokumentumait vizsgálta. Bár a magyar delegációt Tours-ban fogadták, arra nézve nincsen adatunk, hogy a tárgyalások során hivatkoztak volna Szent Mártonra mint a Magyar Királyság és a város közötti legnyilvánvalóbb kötelékre. A találkozó célja házassági kapcsolat létrehozása volt, ám V. László hirtelen halála miatt ez nem valósulhatott meg. Csernus áttekintette a látogatás különböző aspektusait és a korábbi francia–magyar kapcsolatokat is. Seláf Levente Szent Márton ifjúkorának késő középkori francia legendákban fellelhető leírásait kutatta. Tanulmányában annak járt utána, vajon a francia szerzők mennyit tudhattak Magyarországról, illetve szerepel-e Szent Márton francia legendáiban a szent pannóniai származása. Megállapításai szerint – bár említették Márton születési helyét – a francia szerzők nem voltak tisztában sem Pannónia, sem Savaria nevével és helyével, Márton magyar királyi eredetének legendája mindössze marginális kultuszelemként jelenik meg e forrásokban. Gausz Ildikó a szent kultuszának alakulását mutatta be a kora újkori vallásháborúk idején. A háborúk során Szent Márton ereklyéit elpusztították, s az ezt követően újra feléledő tisztelet ellenére sem bizonyult kultusza hosszú életűnek, mivel a szentkultuszok a tridenti zsinat után általánosan hanyatlásnak indultak, s ez Szent Márton esetében sem alakult másként.

Tóth Gergely a pannonhalmi apátság 18. századi útleírásokból és történelmi művekből kirajzolódó szerepét tárta fel. A kora újkori történetírók mindenekelőtt az apátság kiváltságlevelét vizsgálták. Bél Mátyás azonban nem csupán magáról az apátságról emlékezett meg, hanem az ahhoz fűződő hiedelmekről is. A Pannonhalmát személyesen is felkereső Bél forrásait a korábbi művek mellett Sajghó Benedek főapát elbeszélései jelentették. Témáját tekintve hasonló Tóth Ferenc írása is, amely a szombathelyi Szent Márton-kultuszt a kora újkori és újkori utazók szemével mutatja be. A külhoni utazók a leírásaikban nemcsak

a helyi hagyományokra utaltak, hanem a forrásaik elemzésével a tradíciók változásait is nyomon lehet követni, elsősorban Szent Márton szülőhelye kapcsán.

A tematikailag és kronológiai sokszínű tanulmányokból álló kötet nem csupán a kutatók számára szolgálhat tanulsággal, de az érdeklődők is haszonnal forgathatják. A gazdag illusztráció és a térképek növelik a könyv értékét. A kötet segít a Márton-kultusz útjának nyomon követésében, és bemutatja, hogy az korokon átívelve miként, milyen tényezők hatására alakult, hogyan változott.

*Uhrin Dorottya**

* A szerző az Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK Történelemtudományi Doktori Iskolájának doktorandusza.

A kunok története¹

A kun (kumán, kipcsák, polovec) nép története már csak földrajzi okokból is számos ország kutatóit foglalkoztatja. Mindenre kiterjedő monografikus jellegű szintézis azonban még nem készült, hiszen az Isttől az Al-Duna vidékéig, az észak-eurázsiai erdős sztyeppétől a Kaukázusig és Horezm (Hvárezm) határvidékéig nomadizáló törzsszövetség(ek) több évszázadot felölelő történetének áttekintése igen komoly kutatómunkát igényel. E török nyelvű népeség históriáját, illetve régészeti, nyelvészeti és antropológiai nyomait eddig elsősorban egy adott régió történelme szempontjából vizsgálták. Magyarországon is szinte kizárólag a 13. századi és az azt követő kun–magyar kapcsolatok – a kunok térítése és a kun betelepülés – kérdései kapcsán kerültek a vizsgálat középpontjába. A hiányzó összefoglalást pótolja jelen kötet, egyelőre Kelet-Európára koncentrálva.

Kovács Szilvia a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Középkori Egyetemes Történeti Tanszéke, valamint a Magyar Tudományos Akadémia által támogatott szegedi Turkológiai Kutatócsoport tudományos segédmunkatársa. Fő kutatási területe az eurázsiai sztyeppe középkori története, azon belül is elsősorban a kunok históriája. Korábbi magyar és angol nyelvű publikációinak többsége is e témakör egyes kérdéseit járja körül, és a szerző ebben a tárgykörben védte meg doktori értekezését 2012-ben. Disszertációja szolgált a most ismertetendő monográfia alapjául, mely a *Magyar Őstörténeti Könyvtár* sorozat 29. köteteként látott napvilágot.

A szerző alapvetően eseménytörténeti áttekintőnek szánja munkáját, jelezve azonban, hogy a kunoknak a Grúz Királyságban, a Horezmi Birodalomban, illetve a mameluk Egyiptomban betöltött szerepe további kutatásokat igényel. A monográfia jól átgondolt elvek szerint négy fő részre tagolódik. Az első főfejezet a kunok eredetével és a forrásokban megjelenő elnevezéseivel foglalkozik, a második a Russzal, a harmadik a Balkán-félszigettel, az utolsó pedig a Magyar Királysággal való politikai, hadi és diplomáciai jellegű kapcsolataikat összegzi több alfejezetre tagolva. A legnagyobb terjedelmű rész *A kunok és a Rusz* című fejezet, tekintve hogy geopolitikai okokból a kunok kapcsolata a Russzal volt legintenzívebb. A következő két főfejezettől eltérően azonban ennek a résznek a végén nem kapott helyet összegzés, holott pontosan ezen egység terjedelme és komplexitása miatt indokolt lett volna egy rövid összefoglaló beillesztése a fejezet lezárásaként. Időbeli határok tekintetében a szerző értelemszerűen a kunok forrásokban való első felbukkanását tekinti kezdőpontnak, végpontnak pedig a mongol hódítást, az 1230-as éveket adja meg. Nem tér ki a szomszédos hatalmak területére betelepülők és a mongol uralmat elfogadók további

¹ Kovács Szilvia: *A kunok története a mongol hódításig*. Bp., Balassi Kiadó, 2014. 324 p. (Magyar Őstörténeti Könyvtár, 29.)

sorsára, ami teljességgel elfogadható, hiszen az jelentősen túlmutatna a már így is nagy ívű munka terjedelmén.

A könyv rendezőelvéből fakadóan nem került bele társadalomtörténeti, vallástörténeti és régészeti összefoglaló sem. A kunok társadalmára vonatkozó ismeretek összefoglalását a záró *Általános megjegyzések* című fejezetben találjuk, míg a vallási kérdések a kunok közti térítés kapcsán a negyedik főfejezet végén (*A kunok és a keresztény térítés*) kapnak helyet. A munka a kunok eredeti vallásának, „pogányságának” bemutatására nem tér ki (ennek oka talán az, hogy az erre vonatkozó ismeretek meglehetősen hiányosak, és szinte csak feltételezéseken és analógiákon alapulnak). A régészet ismeretanyaga ezzel szemben nem koncentráltan, külön alfejezetben kapott helyet, hanem praktikus módon a szerző ott hivatkozik az archeológia eredményeire, ahol ezt a szöveg éppen megkívánja.

Kovács Szilvia témaismerete alapos, nemcsak a korszak írott forrásait, hanem a kérdést csak marginálisan érintő szakmunkákat is figyelembe veszi. Ezt mutatja a rendkívül széles körű irodalomjegyzék is, bár a forrásokat talán célszerű lett volna elkülöníteni a szekunder irodalomtól. A szerző alaposságának köszönhetően szinte teljes körűnek nevezhető a szakirodalom feldolgozása. A felhasznált irodalomra a főszövegben hivatkozik, a lábjegyzetek kiegészítő magyarázatok, és további információk közlésére szolgálnak: például egy-egy történetíró röviden összefoglalt életrajza, nyelvészeti adatok vagy forrásrészletek szerepelnek itt – általában példás módon. Kovács a főszövegbe forrásrészleteket csak akkor emel be, mikor az igazán indokolt. Ugyanakkor a Bevezetésben lefektetett elvekkel szemben nem mindig sikerül a lábjegyzetek számát keresztutalásokkal csökkenteni. Többször előfordul, hogy ugyanaz a forrásrészlet pár oldallal később egy másik jegyzetben ismét felbukkan. A megértést és tájékozódást a főszövegben szereplő táblázatok és néhány illusztráció, illetve a mellékletek hat térképe is segíti.

A kunok nevei és eredete című részre jellemző, hogy a szerző legtöbb esetben nem foglal állást, pusztán bemutatja és összefoglalja a historiográfiában jelen lévő vitás kérdéseket, teóriákat (ez alól kivételt képez a kunok és a kelet-ázsiai qun nép kapcsolatának elvetése). Ettől eltérően a kunok egyes régiókkal való összeköttetéseinek bemutatásakor többször túllép az eseménytörténeti áttekintésen: sok vitás kérdést, főként datálási, kronológiai problémákat meggyőző módon tisztáz, illetve olyan összefüggéseket fedez fel és új hipotéziseket fogalmaz meg, melyekhez a regionális jellegen túlmutató látásmódra van szükség. Sok egyéb mellett ilyen például a kunok által belakott terület nagyságának meghatározása; a különböző forrásokban felbukkanó kun vezérek egymással való azonosítása (Bonyak – Maniak – Monoch); a kunok szerepének hangsúlyozása a lebungioni ütközetben (1091) és ezáltal a Bizánci Birodalom megmentésében; illetve az e hadjáratról hazatérő kunok és a Magyar Királyságba indított két portya közötti kapcsolat kimutatása és mindkettő 1091-re datálása. Több, a kutatásban máig élő téves elképzelés cáfolatát olvashatjuk, így például azét, mely szerint a kunok hódító céllal támadtak a Rusz déli, termékeny területeire. A szerző a forrásokat részletesen elemezve bizonyítja, hogy valójában a kunok célja a zsákmányszerző hadjáratok során olyan termények megszerzése volt, melyeket nomád életmódjuk folytán nem tudtak megfelelő mennyiségben maguk számára előállítani. Összességében a mű nem pusztán szintézisszerűen bemutatja a kunok történelmét, hanem számos ponton új eredménnyel gazdagítja az eddigi szakirodalom alapján kialakult ismereteinket.

Kovács Szilvia munkája egyértelműen hiánypótló, nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi történettudomány számára is. Kíváncsok, hogy több világnyelven, elsősorban angolul és oroszul is hozzáférhető legyen. Remélhetőleg a szerző kutatásai folytatódnak az általa

SZEMLE

kijelölt úton, a kunok kaukázusi, belső-ázsiai és egyiptomi szerepének vizsgálatával, illetve a több tanulmányában is érintett alánok (jászok) középkori történetének hasonló összefoglalójával, mivel ezek a kérdéskörök még résztemáik tekintetében sem igazán ismertek.

*Péderi Tamás**

* A szerző a PTE BTK TTI Közép- és Koraújkori Történeti Tanszékének doktorandusza.

HU ISSN 0083-6265

Kiadja az MTA BTK Történettudományi Intézet
A kiadásért felel Fodor Pál igazgató
A szerkesztési, tördelési munkákat
az MTA BTK TTI tudományos információs
témacsoportja végezte
Vezető: Kovács Éva
Tördelőszerkesztő: Palovicsné Tihanyi Éva
A térképeket készítette: Nagy Béla
Nyomdai munkák: Krónikás Bt., Biatorbágy